

Εγκληματολογικές Μελέτες

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ - ΤΟΜΕΑΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ»

Εγκληματολογικές Μελέτες

ΤΕΥΧΟΣ 2

*Ο ποινικός στιγματισμός του ανηλίκου
και η επίδρασή του στη δευτερογενή παρέκκλιση*

Ελένη Κοντοπούλου

ΑΘΗΝΑ 2015

ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

Υπεύθυνη σειράς: **Καθηγήτρια Χριστίνα Ζαραφωνίτου**, Διευθύντρια του Π.Μ.Σ. «Εγκληματολογία», του Παντείου Πανεπιστημίου

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ»
του ΠΑΝΤΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΕΥΧΟΣ 2

Ελένη Κοντοπούλου, *Ο ποινικός στιγματισμός του ανηλίκου και η επίδρασή του στη δευτερογενή παρέκκλιση*, Αθήνα 2015

ISSN- 2408-008X

ISBN- 978-618-81828-1-3

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση ή εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου λόγου με τον Ν. 100/1975. Επίσης απαγορεύεται η αναπαραγωγή της στοιχειοθεσίας, της σελιδοποίησης, του εξωφύλλου και γενικότερα της όλης αισθητικής του βιβλίου με φωτοτυπίες, ηλεκτρονικές ή οποιεσδήποτε άλλες μεθόδους, σύμφωνα με το Άρθρο 51 του Ν. 2121/1993.

Σχεδιασμός & Δημιουργία

Μαρία Τσακουρίδου & ΣΙΑ Ο.Ε.

Θεμιστοκλέους 42, Αθήνα, 106 78

Τηλ. και Fax: 210 38 01 777, e-mail: dionicos@otenet.gr, www.dionicos.gr

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η μελέτη που δημοσιεύεται στο δεύτερο τεύχος της σειράς “Εγκλημα-
τολογικές Μελέτες/*Criminological Studies*” που εκδίδει το Πρόγραμμα
Μεταπτυχιακών Σπουδών Εγκληματολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου,
πραγματεύεται το θέμα «Ο ποινικός στιγματισμός του ανηλίκου και η επίδρα-
σή του στη δευτερογενή παρέκκλιση».

Το θέμα εντάσσεται σε ένα τομέα μελέτης που απασχολεί μεταπολεμικά
την Εγκληματολογία και εκφράζεται από το επιστημονικό ρεύμα της «Εγκλη-
ματολογίας της κοινωνικής αντίδρασης». Η συγγραφέας του το επεξεργάσθη-
κε στο πλαίσιο της διδακτορικής της διατριβής, την οποία είχα τη χαρά να επι-
βλέψω, καθώς πρόκειται για μια άριστη διατριβή, της οποίας το περιεχόμενο
παρουσιάζεται συνοπτικά στην προκειμένη έκδοση.

Στόχος της εν λόγω σειράς είναι η δημοσίευση των αξιολογότερων εγκλη-
ματολογικών μελετών που εκπονούνται στο πλαίσιο του Προγράμματος Με-
ταπτυχιακών Σπουδών Εγκληματολογίας ή και στο πλαίσιο των διδακτορικών
εγκληματολογικών σπουδών του Τομέα Εγκληματολογίας του Παντείου Πα-
νεπιστημίου. Η επιλογή της δίγλωσσης έκδοσης θα επιτρέψει την αμεσότερη
επικοινωνία του σημαντικού ερευνητικού έργου που παράγεται στο παραπά-
νω πλαίσιο και την ανταλλαγή επιστημονικής γνώσης και εμπειρίας. Παράλ-
ληλα, παρέχεται ένα βήμα τόσο σε καταξιωμένους όσο και σε νέους επιστή-
μονες, να επικοινωνήσουν το έργο τους στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.

Η πρωτοβουλία αυτή του Π.Μ.Σ. «Εγκληματολογία» υλοποιείται εντός του
ετήσιου τακτικού προϋπολογισμού του και ελπίζουμε ότι θα συνεχισθεί σε
βάθος χρόνου.

Αθήνα, Ιανουάριος 2015

Καθηγήτρια Χριστίνα Ζαραφωνίτου

Διευθύντρια του Π.Μ.Σ. «Εγκληματολογία»

του Παντείου Πανεπιστημίου

**Στην αγαπημένη μου οικογένεια:
Νίκο, Ιωάννα, Σταύρο και Αντρέα
για την ειλικρινή στηρίξή τους όλα
αυτά τα χρόνια**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος από τη διευθύντρια των εκδόσεων	5
Ευχαριστίες	11
Εισαγωγή	13
I. Θεωρίες για τη νεανική παραβατικότητα και η θεωρία της ετικέτας	
1. Εισαγωγή	15
1.1. Βιολογικές θεωρίες	15
1.2. Ψυχολογικές και ψυχιατρικές θεωρίες	16
1.3. Κοινωνιολογικές θεωρίες	17
1.4. Η θεωρία της ετικέτας	26
II. Η ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ	
2.1 Αντικείμενο έρευνας και ερευνητικές υποθέσεις	39
2.2. Μεθοδολογία	40
2.2.1. Χαρακτηριστικά δείγματος και μέθοδος δειγματοληψίας	40
2.2.2. Μέθοδος συλλογής δεδομένων – ερευνητικά εργαλεία	41
2.2.3. Δομή ερωτηματολογίου συνέντευξης και αυτο-συμπληρούμενου ερωτηματολογίου- εφαρμογή ερευνητικών εργαλείων	42
2.2.4. Μέθοδοι ανάλυσης δεδομένων	42
2.3. Ευρήματα έρευνας και συμπεράσματα	43
2.3.1. Ατομικά στοιχεία πειραματικής και ομάδας ελέγχου-οικογενειακές μεταβλητές	43
2.3.2. Παραβατική συμπεριφορά και εμπλοκή στο σύστημα απονομής ποινικής Δικαιοσύνης	50
2.3.2.1. Ηλικία έναρξης εγκληματικής δράσης, ηλικία πρώτης ποινικής εμπλοκής, είδος και συχνότητα ποινικών αδικημάτων	50
2.3.2.2. Συσχετίσεις μεταβλητών που αφορούν στην πειραματική ομάδα	53
2.3.2.2.1. Συσχέτιση του συνόλου των ποινικών εμπλοκών κατά την ανηλικότητα με το σύνολο των ποινικών εμπλοκών κατά την ενηλικότητα	53
2.3.2.2.2. Συσχέτιση του συνόλου των δικαστικών αποφάσεων δυνάμει των οποίων επιβλήθηκε μέτρο ή ποινή κατά την ανηλικότητα με το σύνολο των ποινικών εμπλοκών και καταδικαστικών αποφάσεων για πράξεις τελεσθείσες κατά την ανηλικότητα	55
2.3.2.2.3. Συσχέτιση ηλικίας πρώτης ποινικής εμπλοκής με αριθμό ποινικών εμπλοκών κατά την ανηλικότητα	56
2.3.2.2.4. Συσχέτιση ηλικίας πρώτης ποινικής εμπλοκής με το σύνολο των ποινικών εμπλοκών τόσο κατά την ανηλικότητα όσο και κατά την ενηλικότητα αθροιστικά	56

2.3.2.2.5. Συσχέτιση του συνόλου ποινικών εμπλοκών κατά την ανηλικότητα με την ηλικία τελευταίας ποινικής εμπλοκής	57
2.3.2.2.6. Συσχέτιση εισαγωγής σε ίδρυμα αγωγής ανηλίκων ή ειδικό κατάστημα κράτησης νέων και υποτροπή κατά την ανηλικότητα και την ενηλικότητα	58
2.3.3. Ποινική στιγματιστική διαδικασία κατά την ανηλικότητα και δευτερογενής παρέκκλιση	59
2.3.3.1. Επαφή με τους φορείς του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης κατά την ανηλικότητα, ποινικός στιγματισμός και υποτροπή (πειραματική ομάδα)	59
2.3.3.2. Επίδραση της ποινικής εμπλοκής (πειραματική ομάδα) και της εμπλοκής σε παραβατική δράση (ομάδα ελέγχου) κατά την ανηλικότητα στις σχέσεις με το σχολικό περιβάλλον	62
2.3.3.3. Επίδραση της ποινικής εμπλοκής (πειραματική ομάδα) και της εμπλοκής σε παραβατική δράση (ομάδα ελέγχου) κατά την ανηλικότητα στο εργασιακό περιβάλλον	63
2.3.3.4. Επίδραση της ποινικής εμπλοκής (πειραματική ομάδα) και της εμπλοκής σε παραβατική δράση (ομάδα ελέγχου) κατά την ανηλικότητα στο οικογενειακό περιβάλλον	64
2.3.3.5. Επίδραση της ποινικής εμπλοκής (πειραματική ομάδα) και της εμπλοκής σε παραβατική δράση (ομάδα ελέγχου) κατά την ανηλικότητα στο φιλικό περιβάλλον	66
2.3.3.5.1. Είδος φιλικών συναναστροφών έως την πρώτη ποινική εμπλοκή (πειραματική ομάδα) ή την πρώτη εμπλοκή σε παραβατική δράση (ομάδα ελέγχου) και η αντίδραση των φίλων απέναντι στην εμπλοκή αυτή	66
2.3.3.5.2. Είδος φιλικών συναναστροφών μετά την πρώτη ποινική εμπλοκή (πειραματική ομάδα) ή την πρώτη εμπλοκή σε παραβατική δράση (ομάδα ελέγχου) και ποινικός στιγματισμός	69
2.3.3.5.3. Ένταξη σε οργανωμένη εγκληματική ομάδα και υποτροπή	72
2.3.4. Γενικά συμπεράσματα	75
Επίλογος	77
Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία	79
Ξενόγλωσση βιβλιογραφία	80

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Για το παρόν επιστημονικό πόνημα θα ήθελα πρωτίστως να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου κα Ζαραφωνίτου Χριστίνα για τη σημαντική καθοδήγηση και συνδρομή που μου παρείχε καθόλη τη διάρκεια εκπόνησης της διδακτορικής μου διατριβής, καθώς και τους καθηγητές κκ. Φαρσεδάκη Ιάκωβο και Παπαθεοδώρου Θεόδωρο για την επιστημονική τους συνδρομή. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω θερμά τον κ. Σκανδάμη Μαρίνο (πρώην Γενικό Γραμματέα Αντεγκληματικής Πολιτικής του Υπ. Δικαιοσύνης- Δι-αφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων) καθώς και τον κ. Ζανίδη Χάρη (πρώ-ην Διευθυντή των φυλακών Μαλανδρίνου). Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω τις κκ. Κωσταρά Μαρία και Ασημακοπούλου Ιωάννα (κοινωνικές λειτουργούς στη φυλακή Μαλανδρίνου). Παράλληλα θα ήθελα να απευθύνω θερμές ευχα-ριστίες και σε όλο το προσωπικό της Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων Αθη-νών και ιδιαιτέρως στην Επιμελήτρια Ανηλίκων κα Ευαγγελία Δελαβεκούρα. Θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαιτέρως τον πατέρα μου και ομότιμο καθηγητή Γεωλογίας του Πανεπιστημίου Πατρών Κοντόπουλο Νικόλαο για την πολύτιμη και άοκνη επιστημονική συμβολή του στη εκπόνηση της διατριβής μου, την καθηγήτρια του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου κα. Κυριαζή Νότα και τον καθηγητή της Μαθηματικής Σχολής του Πανεπιστημίου Πατρών κ. Αλεβίζο Φίλιππο για τις πολύτιμες συμβουλές και κατευθύνσεις που μου παρείχαν στο πεδίο της στατιστικής και μεθοδολογίας της έρευνας. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τον καθηγητή Γεωλογίας του Πανεπιστημί-ου Πατρών κ. Ζεληλίδη Αβραάμ καθώς και τον κ. Κούτσιο Βασίλειο. Επιπλέον θα ήθελα να ευχαριστήσω την αγαπημένη μου φίλη Εμμανουέλα – Μαρία Νικηφοράκη για την πολύτιμη συνδρομή της στη σύνταξη του αγγλικού κει-μένου της παρούσας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Από τις αρχές της δεκαετίας του '60, όπου τοποθετείται χρονικά η στροφή της μελέτης του εγκληματικού φαινομένου από την οπτική της θετικιστικής εγκληματολογίας σε μια πιο ριζοσπαστική προσέγγιση, στηριζόμενη στις έννοιες του κοινωνικού ελέγχου και της κοινωνικής αντίδρασης, η επιστημονική κοινότητα επικέντρωσε το ερευνητικό της ενδιαφέρον κυρίως στη μελέτη της επίδρασης του ποινικού ελέγχου της παραβατικότητας των ανηλίκων στην υποτροπή, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην ποινική διαδικασία ως στιγματιστική καθώς και στη συνδρομή αυτής της διαδικασίας, είτε άμεσα είτε μέσω διαμεσολαβητικών μηχανισμών στην παγίωση μιας εγκληματικής σταδιοδρομίας. Ωστόσο, από τη δεκαετία του 1970 και έπειτα οι θεωρίες εγκληματογένεσης ή του περάσματος στην πράξη άρχισαν να ανακτούν την απωλεσθείσα δημοφιλία τους.¹

Στο παρόν έργο, το οποίο αποτελεί μέρος εκπονηθείσας διδακτορικής διατριβής με τίτλο: *«Ο ποινικός στιγματισμός του ανηλίκου και η επίδρασή του στη δευτερογενή παρέκκλιση»*, σκοπός μας είναι να διερευνήσουμε τις συνέπειες της πρώιμης εμπλοκής του ανήλικου παραβάτη στο σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης και ως εκ τούτου του ποινικού στιγματισμού στην υποτροπή. Παράλληλα, δεν αποκλείουμε τη σημασία και των παραγόντων εγκληματογένεσης, τους οποίους μια ολοκληρωμένη θεωρία θα έπρεπε να λαμβάνει από κοινού υπόψη της με τους παράγοντες εγκληματοποίησης, καθώς και την αλληλεπίδρασή τους.

Στο θεωρητικό μέρος του παρόντος γίνεται μια πολύ σύντομη αναφορά στις κυριότερες θεωρίες περί νεανικής παραβατικότητας καθώς και στην προσέγγιση της ετικέτας. Παράλληλα, αναφερόμαστε εν συντομία στη θεωρία της ετικέτας έτσι όπως έχει μελετηθεί σε εμπειρικό επίπεδο βάσει της διεθνούς βιβλιογραφίας. Στο ερευνητικό μέρος εντάσσεται η εμπειρική έρευνα η οποία διενερήθηκε στο πλαίσιο εκπόνησης της διδακτορικής διατριβής. Συγκεκριμένα, αναφερόμαστε στο αντικείμενο της μελέτης, στη μεθοδολογία, στο πλαίσιο εφαρμογής των ερευνητικών μας εργαλείων ενώ στη συνέχεια

¹ Το βασικό χαρακτηριστικό των θεωριών εγκληματογένεσης είναι η εφαρμογή της θετικής μεθόδου, η οποία στηρίζεται στην παρατήρηση και ανάλυση των κοινωνικών φαινομένων. Στο πλαίσιο του θετικισμού τα κοινωνικά φαινόμενα γίνονται αντιληπτά ως αποτέλεσμα σχέσεων αιτίου και αιτιατού. Παράλληλα, η ανθρώπινη συμπεριφορά καθορίζεται από παράγοντες βιολογικούς, ψυχολογικούς και κοινωνιολογικούς οι οποίοι βρίσκονται πέρα από τον έλεγχο του ατόμου. Βλ. Χάϊδου Α., *Θετικιστική Εγκληματολογία: Αιτιολογικές προσεγγίσεις του εγκληματικού φαινομένου*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1996 και Φαρσεδάκης Ι., *Στοιχεία εγκληματολογίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2005, Muncie J., *λήμμα: Positivism*, The Sage Dictionary of Criminology compiled and edited by McLaughlin E., Muncie J., Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 2001, σ. 302-304.

ακολουθεί η καταγραφή και ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων καθώς και τα συμπεράσματα που προέκυψαν από την ερμηνεία των ερευνητικών αποτελεσμάτων.

Ι. ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΝΕΑΝΙΚΗ ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΕΤΙΚΕΤΑΣ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μια επιστημονική θεωρία συνιστά συστηματική επεξήγηση παρατηρήσεων. Με άλλα λόγια, η θεωρία διατυπώνει προτάσεις-υποθέσεις αναφορικά με τη σχέση δύο ή περισσότερων φαινομένων, τα οποία υπόκεινται σε παρατήρηση. Η θεωρία δεν μπορεί να είναι αληθινή ή ψευδής και δεν μπορεί να είναι διαψεύσιμη ή να υπόκειται σε έλεγχο, αντίθετα, αληθινές ή ψευδείς και ελεγχόμενες είναι οι υποθέσεις που διατυπώνονται μέσα σε συγκεκριμένο θεωρητικό πλαίσιο. Η διαδικασία διάψευσης των υποθέσεων, οι οποίες διατυπώνονται στο πλαίσιο μιας επιστημονικής θεωρίας, προϋποθέτει τη συστηματική παρατήρηση των φαινομένων που περιγράφονται στη θεωρία καθώς και τη σύγκριση των αποτελεσμάτων μιας τέτοιας παρατήρησης με τις υποθέσεις της θεωρίας αυτής καθαυτής. Μια τέτοια διαδικασία συνιστά αυτό που ονομάζουμε εμπειρική έρευνα. Δηλαδή, οι θέσεις μιας θεωρίας ελέγχονται σε σύγκριση με την εμπειρική πραγματικότητα.² Στο πεδίο της εγκληματολογικής επιστήμης έχει διατυπωθεί ένας εξαιρετικά μεγάλος αριθμός τέτοιων επιστημονικών θεωριών σε μια προσπάθεια επεξήγησης του εγκληματικού φαινομένου. Σύμφωνα με τις θεωρητικές προσεγγίσεις της θετικιστικής εγκληματολογίας η ανθρώπινη συμπεριφορά αποδίδεται σε διάφορους βιολογικούς, ψυχολογικούς, περιβαλλοντικούς ή κοινωνικούς παράγοντες πέρα από τον έλεγχο του ατόμου. Σε ένα τέτοιο θεωρητικό πλαίσιο οι θετικιστές εγκληματολόγοι έχουν αποπειραθεί για πάνω από έναν αιώνα να εντοπίσουν της γενεσιουργές αιτίες της εγκληματικής συμπεριφοράς επικεντρώνοντας το επιστημονικό τους ενδιαφέρον είτε σε έναν παράγοντα είτε υιοθετώντας πολυπαραγοντικές προσεγγίσεις.³

1.1. Βιολογικές θεωρίες

Στους κόλπους της Ιταλικής Θετικής Σχολής διατυπώθηκαν οι πρώτες βιολογικές προσεγγίσεις από τους Lombroso (1835-1909), Garofalo (1852-1934) και Ferrri (1856-1928).⁴ Η θεωρία του Lombroso για τον γεννημένο εγκλη-

² Vold G. B., Bernard T. J., Snipes J. B., *Theoretical Criminology*, Oxford University Press, 4th Edition, N.Y, 1998, σ. 2-3, Skoll G. R., *Contemporary criminology and the criminal justice theory: Evaluating justice systems in capitalist societies*, Palgrave- Macmillan, N. Y., 2009, σ. 43-44.

³ Vold G. B., Bernard T. J., Snipes J. B, *ό.π.*, σ. 7-9.

⁴ Χαΐδου Α., 1996, *ό.π.*, σ. 26-30, Σπινέλλη Κ. Δ., *Εγκληματολογία: Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*, Σάκκουλας, 2η έκδοση, Αθήνα- Κομοτηνή, 2005, σ. 190-193, Vold G. B., Bernard T. J., Snipes J. B, *ό.π.*, σ. 27 επ., Lombroso C., *L' uomo delinquente*,

ματία στην αρχική της μορφή αποτελεί την πιο χαρακτηριστική θεωρητική προσέγγιση στο πλαίσιο του βιολογικού ντετερμινισμού.⁵ Εντούτοις, στην πέμπτη έκδοση του βιβλίου του ο «Εγκληματίας άνθρωπος» (1896) ο Lombroso επεσήμανε τη σημασία των κοινωνικών, περιβαλλοντικών αλλά και των οικονομικών παραγόντων στην εκδήλωση της εγκληματικής συμπεριφοράς ενώ και οι Ferri και Garofalo αναγνώριζαν την επίδραση τόσο των βιολογικών όσο και των ψυχολογικών και κοινωνικών παραγόντων. Άλλες μελέτες σχετικές με τους βιολογικούς παράγοντες εγκληματογένεσης, οι οποίες επικεντρώνονται στο ρόλο της κληρονομικότητας στην εγκληματική συμπεριφορά, υπήρξαν κυρίως οι εξής: (α) μελέτες γενεαλογικών δένδρων, όπως εκείνη του Dugdale (1877)⁶, (β) μελέτες διδύμων όπως αυτές του Γερμανού ψυχιάτρου Lange (1929) και του Δανού Christiansen (1974),⁷ (δ) μελέτες συνδρόμου ΧΥΥ όπως αυτές της Jacob (1965) και των Price και Whatmore (1967)⁸ και (ε) μελέτες υιοθεσιών όπως αυτή του Mednick (1977).⁹

1.2. Ψυχολογικές και ψυχιατρικές θεωρίες

Ο ψυχολογικός θετικισμός αναπτύχθηκε ως απάντηση στις βιολογικές – οργανικές θεωρίες. Ο ψυχολογικός θετικισμός εκφράστηκε μέσα από δύο κατευθύνσεις: την ψυχοθητική και τη βιοψυχική. Σύμφωνα με την κεντρική ιδέα του ψυχολογικού θετικισμού το άτομο δεν μπορεί να διακρίνει τη διαφορά μεταξύ εγκληματικής και μη εγκληματικής πράξης λόγω έλλειψης αυτοελέγχου, η οποία απορρέει από διάφορες ψυχολογικές «ανωμαλίες». Στο πλαίσιο της προσπάθειας των ψυχολόγων και των ψυχιάτρων να συνδέσουν την εγκληματική συμπεριφορά με την ψυχική νόσο μελετήθηκαν παράγοντες όπως οι ψυχικές διαταραχές, ο ρόλος της νοημοσύνης, των χαρακτηριστικών

Hoeppli, Milano, 1876, Ferri E., *Dei limiti fra diritto penale ed anthropologia criminale*, *Archivio di psichiatria*, vol. I, σ. 1880-1881, Garofalo R., *Criminologia*, Napoli, 1885.

⁵ Κατά την άποψη του Lombroso ο εγκληματίας άνθρωπος είναι ένας ιδιαίτερος τύπος ανθρώπου, ο οποίος φέρει ιδιαίτερα γνωρίσματα ή στίγματα (*stigmata hereditatis*), τα οποία τον διακρίνουν από τα υπόλοιπα «φυσιολογικά» άτομα. Λόγω της ανάσχεσης της εξέλιξής του ο ιδιότυπος αυτός τύπος ανθρώπου παρέμεινε σε προγενέστερο βιολογικό στάδιο με αποτέλεσμα την αδυναμία του για κοινωνική προσαρμογή.

⁶ Dugdale R. L., *The Jukes: A study in crime, pauperism, disease and heredity*, New York, NY, US: G P Putnam's Sons, 1877.

⁷ Christiansen K. O., *Seriousness of criminality and concordance among Danish twins*, R. Hood, *Crime, Criminology and Public Policy, Essays in Honour of Sir L. Radzinowicz*, The Free Press, N.Y., 1974, σ. 63-77.

⁸ Jacobs P. A., Burton M., Melville M. M., *Aggressive behavior, mental subnormality and the XYY male*, *Nature*, 1965, 208, σ. 1351 επ., Price W. H., Whatmore P. B., *Criminal behavior and the XYY male*, *Nature*, 1967, 213/25, σ. 815 επ.

⁹ Mednick S., *A bio-social theory of the learning of law-abiding behavior*, S. Mednick & K. O., Christiansen, *Biosocial Bases of Criminal Behavior*, Gardner, N.Y., 1977.

της προσωπικότητας και οι ψυχοπάθειες. Η κυριότερη θεωρητική κατεύθυνση στα πλαίσια της ψυχοθητικής αντίληψης ήταν η ψυχαναλυτική με κυριότερο εκπρόσωπο των Sigmund Freud (1856-1939).¹⁰

1.3. Κοινωνιολογικές θεωρίες

Η μελέτη της αιτιολογίας του εγκλήματος στο πλαίσιο του κοινωνιολογικού θετικισμού πραγματοποιήθηκε για πρώτη φορά στις αρχές του 19ου αιώνα από τους Quételet και Guerry (Γαλλοβελγική Χαρτογραφική Σχολή) σε επίπεδο διερεύνησης των γεωγραφικών διακυμάνσεων της εγκληματικότητας βάσει εθνικών γαλλικών στατιστικών. Ωστόσο, οι πρώτες ολοκληρωμένες κοινωνιολογικές μελέτες σχετικά με τις γενεσιουργές αιτίες της εγκληματικής συμπεριφοράς διατυπώθηκαν από την Κοινωνιολογική Γαλλική Σχολή του Κοινωνικού Περιβάλλοντος και τον Ε. Durkheim.¹¹ Στο πλαίσιο της δομολειτουργιστικής προσέγγισης η πιο γνωστή θεωρία για την εγκληματική συμπεριφορά είναι εκείνη του Γάλλου κοινωνιολόγου Ε. Durkheim. Ο Durkheim αποδέσμευσε το θετικισμό από τον ατομικισμό ενώ παράλληλα θεωρείται ο βασικός εκπρόσωπος του συναινετικού προτύπου (consensus model). Για τον Durkheim το έγκλημα είναι εγγενές στοιχείο της κοινωνίας, δηλαδή, αποτελεί ένα «φυ-

¹⁰ Επίσης, στην ψυχοθητική κατεύθυνση εντάσσονται οι θεωρίες των De Greef και Pinatel καθώς και οι προσεγγίσεις των συνεχιστών του Freud όπως των Aichorn, Abrahamsen, Halleck, και οι προσεγγίσεις των Jung και Eysenck. Στη βιοψυχική κατεύθυνση εντάσσονται οι θεωρίες των Kretschmer και Sheldon, η θεωρία του Di Tullio καθώς και οι θεωρίες των Kinberg και Pende. Βλ. Ζαραφώνιτου Χ., *Εμπειρική εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2004, σ. 75-81, Χάϊδου Α., 1996, *ό.π.*, σ. 70-114, Φαρσεδάκης Ι., 2005, *ό.π.*, σ. 105-108, Σπινέλλη Κ. Δ., 2005, *ό.π.*, σ. 203-226, Αλεξιάδης Σ., *Οι διανοητικώς καθυστερημένοι εγκληματίαι*, Θεσσαλονίκη, 1971, σ. 63 επ., Vold G. B., Bernard T. J., Snipes J. B., *ό.π.*, σ. 52-67 και 88-107, Blackburn R., *The psychology of criminal conduct: theory, research and practice*, John Wiley, Chichester, 1993, σ. 111-116, Freud S., *Criminals from a sense of guilt*, Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Hogarth Press, London, 1941, 14, σ. 332-333, Redl F., Toch H., *The psychoanalytic explanation of crime*, Hans Toch (ed.), *Psychology of Crime and Criminal Justice*, Holt, Rinehart and Winston, N.Y., 1979, Halleck S. L., *Psychiatry and the dilemmas of crime*, Harper and Row, N.Y., 1967, Abrahamsen D., *The psychology of crime*, Columbia University Press, N.Y., 1960, Aichorn A., *Wayward youth*, Viking, N.Y., 1963, Eysenck H. J., *Crime and personality*, Routledge & Kegan Paul, 3rd ed., London, 1977, Glueck S., Glueck E., *Unraveling juvenile delinquency*, Harvard University Press, Cambridge, 1950, Sheldon W. H., *Varieties of human physique*, Harper, N.Y., 1940 και *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, 4th ed., American Psychiatric Association, Washington, D.C., 1994, σ. 645-650.

¹¹ Ζαραφώνιτου Χ., 2004, *ό.π.*, σ. 54-59 και 97-98, Χάϊδου Α., 1996, *ό.π.*, σ. 119-122, Φαρσεδάκης Ι., 2005, *ό.π.*, σ. 91-95, Vold G. B., Bernard T. J., Snipes J. B., *ό.π.*, σ. 28-32 και 108-11.

σιολογικό» φαινόμενο, το οποίο εξασφαλίζει την κοινωνική συνοχή και δρα ως καταλύτης για την εξέλιξη της κοινωνίας. Ο Durkheim ανέπτυξε την ιδέα της ανομίας, η οποία προκύπτει συνήθως σε περιόδους κοινωνικών και οικονομικών κρίσεων, ως τη βασικότερη γενεσιουργό αιτία της εγκληματικής συμπεριφοράς. Υπό συνθήκες ανομίας το άτομο αδυνατεί να ικανοποιήσει με τα διαθέσιμα μέσα τις επιθυμίες του, οι οποίες διαρκώς αυξάνονται λόγω της έλλειψης ρυθμιστικών κανόνων έτσι ώστε να δημιουργούνται αισθήματα αποστέρησης και να οδηγείται στην παρεκκλίνουσα συμπεριφορά.¹² Η θεωρητική σκέψη του Durkheim επηρέασε όχι μόνο την Οικολογική Σχολή του Σικάγο αλλά και μια σειρά Αμερικανών εγκληματολόγων ξεκινώντας από τον R. Merton και καταλήγοντας στους A. Cohen και R. Cloward και L. Ohlin. Ο Merton επαναπροσδιόρισε την έννοια της ανομίας διατυπώνοντας τη θέση ότι ανομία είναι μια κατάσταση, κατά την οποία υφίσταται διάσταση μεταξύ των στόχων που θέτει μια κοινωνία και των διαθέσιμων νόμιμων μέσων για την επίτευξή τους και η οποία δημιουργεί αισθήματα αποστέρησης και ψυχική ένταση (θεωρίας της έντασης ή ώθησης). Σε μια τέτοια κατάσταση διάστασης μεταξύ πολιτισμικών στόχων και θεσμοθετημένων μέσων το άτομο δύναται να οδηγηθεί στην εγκληματική συμπεριφορά. Παράλληλα, ο Merton ανέπτυξε πέντε διαφορετικούς τύπους προσαρμογής απέναντι στο πρόβλημα της ανομίας και της διάστασης μεταξύ πολιτισμικών στόχων και θεσμοθετημένων μέσων: (α) τον κομφορμισμό, (β) την καινοτομία, (γ) την τυπολατρία, (δ) τον αναχωρητισμό και (ε) την εξέγερση.¹³ Οι υποπολιτισμικές θεωρίες των Cohen, Cloward, Ohlin και Miller αποτελούν το πιο ενδιαφέρον πεδίο εφαρμογής της θεωρητικής σκέψης του Merton. Σύμφωνα με

¹² Durkheim E., *The division of labor in Society*, Macmillan Press, 1984, Durkheim E., *Professional ethics and civic morals*, Bryan S. Turner (ed.), Routledge Sociology Classics, Taylor & Francis Group, London-N.Y., 1992, Durkheim E., *Sociology and Philosophy*, Routledge Revivals, Taylor & Francis Group, 2010, Durkheim E., *Suicide: A study in sociology*, Routledge Classics, Taylor & Francis Group, London – N.Y., 2002 και Cullen F. T., *Rethinking crime and deviance theory: the emergence of a structuring tradition*, Rowman & Allanheld, 1983, σ. 55-73.

¹³ Merton R. K., *Social Structure and anomie*, *Social Theory and Social Structure*, Glencoe, The Free Press, IL., 1948a, σ. 131-160, Merton R. K., *Social Structure and anomie: Revisions and extensions*, *The Family: Its function and destiny*, Ruth Anshen (ed.), Harper & Row, New York, 1948b, σ. 226-257, Merton R. K., *The socio-cultural environment and anomie*, *New Perspectives For Research on Juvenile Delinquency*, H. L. Witmer and R. Kotinsky (eds.), U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1955, σ. 24-50, Merton R. K., *Social conformity, deviation and opportunity – structures: A comment on the contributions of Dubin and Cloward*, *American Sociological Review*, 1959, 24 (2), σ. 177-189, Merton R. K., *Social Theory and Social Structure*, Free Press, N.Y, 1968, Merton R. K., *On theoretical sociology: five essays, old and new*, Collier-Macmillan Limited, The Free Press, London – N.Y., 1968.

τις θεωρίες για τον παραβατικό υποπολιτισμό η εγκληματική συμπεριφορά προκύπτει ως αποτέλεσμα της συμμετοχής του ατόμου σε κάποια υποπολιτισμική ομάδα (subculture).¹⁴ Κατά τον Cohen, διάφορες ομάδες δημιουργούν αξιακά συστήματα διαφορετικά από τα κρατούντα και έτσι έρχονται σε σύγκρουση με την έννομη τάξη. Στο πλαίσιο μιας τέτοιας ανομικής κατάστασης και πολιτισμικής σύγκρουσης δημιουργείται η «εγκληματική υποκοουλτούρα» (delinquent subculture). Ο Cohen θεώρησε τη συμμετοχή των παιδιών της εργατικής τάξης σε υποπολιτισμικές ομάδες και συμμορίες ως απόρροια της πολιτισμικής σύγκρουσης των αξιών τους με τις αξίες της μεσαίας τάξης. Η ένταξη αυτή αποτελεί μια αντίδραση στις καταπιεστικές αξίες της μεσοαστικής τάξης, ενώ τα εγκλήματα που διαπράττουν στο πλαίσιο δράσης των συμμοριών είναι κυρίως πράξεις τυφλού και μη ωφελιμιστικού χαρακτήρα.¹⁵ Οι Cloward και Ohlin διατύπωσαν τη θεωρία των «συστημάτων διαφορετικών ευκαιριών» (theory of differential opportunity system) στην οποία συγκέρασαν στοιχεία από τη θεωρία της ανομίας του Merton, από τη θεωρία «διαφορικού συγχρωτισμού» του Sutherland καθώς και στοιχεία, όπως αυτό της πολιτισμικής μεταβίβασης των εγκληματικών ρόλων, από τη θεωρητική σκέψη της Σχολής του Σικάγο. Ωστόσο, αυτό το οποίο τόνισαν ήταν ότι για να γίνει κάποιος εγκληματίας θα πρέπει να έχει πρόσβαση στα κατάλληλα παράνομα μέσα, δηλαδή, θα πρέπει να συντρέχουν ορισμένες παράνομες ευκαιρίες. Έτσι, λοιπόν, ενσωμάτωσαν στη θεωρία τους τόσο τις διαφοροποιήσεις στη διαθεσιμότητα νόμιμων μέσων όσο και στην πρόσβαση σε παράνομα μέσα. Οι διαφορετικές δυνατότητες πρόσβασης σε παράνομα μέσα είναι εκείνες που θα καθορίσουν τον τύπο της παρεκκλίνουσας προσαρμογής.¹⁶ Τέλος, ο Miller διατύπωσε τη θεωρία σχετικά με τα «εστιακά ενδιαφέροντα» (focal concerns). Κατά τον Miller ο υποπολιτισμός των συμμοριών ανηλίκων δεν συνιστά απλά μια αντίδραση στο αξιακό σύστημα της μεσαίας τάξης αλλά συνιστά ένα αυτόνομο σύστημα υποπολιτισμικών αξιών και αντιλήψεων, τις

¹⁴ Βλ. Χάιδου Α., 1996, *ό.π.*, σ. 160-190, Ζαραφωνίτου Χ., 2004, *ό.π.*, σ. 117-121, Κουράκης Ν. Ε., *Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004, σ. 99-108, Σπινέλλη Κ. Δ., 2005, *ό.π.*, σ. 252-258.

¹⁵ Cohen A. K., *Delinquent boys: The culture of gang*, The Free Press, N.Y., 1955, Cohen A. K., *The study of social disorganization and deviant behavior, in Sociology Today*, Merton R., Broom L., Cottrell L. (eds.), Basic Books, N.Y., 1959, Cohen A. K., Short J. F., *Juvenile Delinquency*, Robert K. Merton and Robert A. Nisbet, *Contemporary Social Problems*, Harcourt, Brace and World, Inc, New York, 1961.

¹⁶ Όσον αφορά στον τύπο της παρεκκλίνουσας προσαρμογής υποστήριξαν ότι υπάρχουν τρεις διαφορετικοί τύποι υποπολιτισμικής ομάδας: (α) οι «εγκληματικές συμμορίες», (β) οι «συγκρουσιακές συμμορίες» και (γ) οι «αναχωρητικές συμμορίες». Βλ. Cloward R. A., *Illegitimate means, anomie, and deviant behavior*, *American Sociological Review*, 1959, 24, σ. 164-176, Cloward R., Ohlin L., *Delinquency and opportunity: A theory of delinquent gangs*, Free Press, N.Y., 1960.

οποίες ονόμασε «εστιακά ενδιαφέροντα». Συνεπώς σύμφωνα με τη θεωρία του Miller η εγκληματική συμπεριφορά προκύπτει ως αποτέλεσμα του ιδιαίτερου συστήματος αξιών (εστιακά ενδιαφέροντα) της εργατικής τάξης και όχι ως αποτέλεσμα της σύγκρουσης των δύο αξιακών συστημάτων.¹⁷

Η πιο δημοφιλής θεωρητική σκέψη, η οποία δεν εντάσσεται στις θεωρίες της έντασης, ήταν εκείνη που αναπτύχθηκε στους κόλπους της Σχολής του Σικάγο. Στο πλαίσιο της Σχολής του Σικάγο διερευνήθηκε η εγκληματική συμπεριφορά που προκαλείται από τη σχέση του ατόμου με το περιβάλλον. Αντικείμενο της λεγόμενης «οικολογικής εγκληματολογίας» ήταν η μελέτη του φαινομένου κατανομής της παραβατικής συμπεριφοράς με συγκεκριμένο τρόπο σε ορισμένες περιοχές. Ειδικότερα, ο Robert Park, δημοσιογράφος και μετέπειτα κοινωνιολόγος, επικέντρωσε το ερευνητικό του ενδιαφέρον στη μελέτη της εγκληματικότητας στην περιοχή του Σικάγο. Ο ίδιος εντόπισε μια αναλογία ανάμεσα στην κατανομή της χλωρίδας στη φύση, τη «συμβίωση» χλωρίδας και πανίδας και την οργάνωση της ανθρώπινης ζωής στις κοινωνίες. Μάλιστα, υποστήριζε ότι μέσα στην πόλη υπάρχουν «φυσικές περιοχές» (natural areas) με «οργανική ενότητα», όπως εκείνες των ζώων ή των φυτών, στις οποίες διαβιούν διαφορετικοί τύποι ανθρώπων όπως λ.χ. διαφορετικές εθνικές ή φυλετικές κοινότητες (Chinatown, Little Italy, Black Belt). Στο πλαίσιο αυτής της αντίληψης διατυπώθηκε από τους Park, Burgess και McKenzie το θεωρητικό σχήμα των ομόκεντρων ζωνών, το οποίο ενέπνευσε αργότερα την έρευνα των C. Shaw και H. McKay. Σύμφωνα με το μοντέλο των ομόκεντρων ζωνών το Σικάγο (αποτελέσει τον χώρο ανάπτυξης του μοντέλου) χωριζόταν σε 5 ζώνες: κέντρο (loop), μεταβατική ζώνη (zone in transition), ζώνη εργατικών κατοικιών (zone of working mens' homes), ζώνη ακριβών κατοικιών (residential zone) και ζώνη με προάστια (commuters zone). Τα μεγαλύτερα ποσοστά εγκληματικότητας παρουσίαζε η 2η ζώνη, η οποία ήταν και ο πιο παλιός τομέας της πόλης. Στη 2η ζώνη που ήταν η πιο υποβαθμισμένη από άποψη ποιότητας κατοικίας, διέμεναν τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα ενώ στην τελευταία ζώνη κατοικούσαν οι πιο εύρωστες τάξεις. Το μοντέλο

¹⁷ Τα «εστιακά ενδιαφέροντα» που δίδουν το αξιακό σύστημα των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων είναι τα εξής: (α) η «φασαρία» (trouble) η οποία συνιστά παρεκκλίνουσα συμπεριφορά που καταλήγει σε ποινική εμπλοκή, (β) η «παλικαριά» (toughness) που αντικατοπτρίζει την επίδειξη ανδρισμού και σκληρότητας, (γ) η «πονηριά ή εξυπνάδα» (smartness) η οποία αντικατοπτρίζει την επίδοση σε τεχνάσματα και την προσφυγή σε δόλια μέσα, (δ) η «έκσταση» (excitement), η οποία σχετίζεται με την αναζήτηση ισχυρών συγκινήσεων, (ε) η «μοίρα» (fate) δηλαδή η αντίληψη ότι η μοίρα διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη ζωή και (στ) η «αυτονομία» (autonomy) η οποία σχετίζεται με την αντίδραση σε κάθε μορφή εξαναγκασμού και ελέγχου. Βλ. Miller W., Lower class culture as a generating milieu of gang delinquency, *Journal of Social Issues*, 1958, 14, σ. 5-19.

αυτό, το οποίο επεξεργάστηκε κυρίως ο Burgess στηρίχθηκε στο τρίπτυχο εισβολή-κυριαρχία-διαδοχή. Κάθε μία από τις 5 ζώνες αναπτύσσεται εισβάλλοντας διαδοχικά στο χώρο της επόμενης και έτσι λαμβάνει χώρα αυτό που ο Park όρισε ως «φαύλο κύκλο αδιάκοπης εναλλαγής των επιμέρους κοινωνικών σχηματισμών στην ίδια φυσική περιοχή». Οι C. Shaw και H. McKay μελέτησαν τη νεανική παραβατικότητα στην πόλη του Σικάγο στηριζόμενοι στο ανωτέρω θεωρητικό σχήμα. Το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξαν ήταν ότι οι περιοχές στις οποίες συγκεντρώνονταν τα μεγαλύτερα ποσοστά εγκληματικότητας ήταν εκείνες κοντά στο κέντρο της πόλης και τα βιομηχανικά κέντρα (delinquency areas), στις οποίες παρατηρούνταν χαρακτηριστικά κοινωνικής αποδιοργάνωσης (social disorganization), δηλαδή, ήταν ζώνες με βιομηχανικό ή εμπορικό χαρακτήρα, υποβαθμισμένες κατοικίες, μεγάλη πληθυσμιακή πυκνότητα, αυξημένο ποσοστό μειονοτήτων, υψηλό δείκτη ανεργίας και χαμηλό δείκτη οικογενειακού εισοδήματος και ιδιόκτητων κατοικιών, καθώς και αποδυνάμωση του κοινωνικού ελέγχου. Παρατήρησαν, επίσης, ότι τα ποσοστά της νεανικής παραβατικότητας μειώνονταν όταν οι ανήλικοι άλλαζαν ζώνη κατοικίας. Τέλος, διαπίστωσαν ότι αποφασιστικός παράγοντας για την εκδήλωση της εγκληματικότητας ήταν η παραμονή μιας κοινωνικής ομάδας σε ζώνη υψηλής εγκληματικότητας. Συνοψίζοντας, θα έλεγε κανείς ότι η θεωρητική προσέγγιση της Σχολή του Σικάγο ουσιαστικά συνδύαζε την έννοια της κοινωνικής αποδιοργάνωσης (control model) και της πολιτιστικής μεταβίβασης (cultural transmission model). Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή η εκδήλωση της εγκληματικής συμπεριφοράς οφείλεται όχι μόνο στην κοινωνική αποδιοργάνωση αλλά η εμπειρία της διαβίωσης σε μια κοινωνικά αποδιοργανωμένη περιοχή θα πρέπει να συνδυάζεται και με την έκθεση σε ένα σύστημα εγκληματικών αξιών (“delinquent tradition”), το οποίο μεταβιβάζεται, ως στοιχείο πολιτισμού, από τη μια γενεά στην άλλη ακόμα και αν μεσολαβεί αλλαγή στη σύνθεση του πληθυσμού της περιοχής. Τέλος, οι Shaw και McKay τόνισαν τη σημασία της παρουσίας των εγκληματικών ομάδων ή συμμοριών στις ζώνες υψηλής εγκληματικότητας και αυτό γιατί λειτουργούν ως μηχανισμοί μέσω των οποίων μεταδίδονται οι εγκληματικές αξίες και τεχνικές.¹⁸

¹⁸ Βλ. Ζαραφωνίτου Χ., 2004, *ό.π.*, 135-146, Χάιδου Α., 1996, *ό.π.*, σ. 132-145, Κουράκης Ν. Ε., 2004, *ό.π.*, σ. 87-89, Σπινέλλη Κ. Δ., 2005, *ό.π.*, σ. 241-248. Βλ. επίσης, Hayward K., λήμμα: *Chicago School of Sociology*, *The Sage Dictionary of Criminology*, Compiled and edited by: Mc Laughlin, E./J. Muncie, Sage Publications, Thousand Oaks, London, New Delhi, 2001, σ. 37-40, Bruce S., Yearley S., *The Sage Dictionary of Sociology*, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 2006, σ. 224-225, Vold G. B., Bernard T. J., Snipes J. B., *ό.π.*, σ. 140-158, Cullen F. T., *ό.π.*, σ. 102-122, Park R. E., Burgess E. W., McKenzie R. D., *The city: The ecological approach to the study of human community*, Chicago, 1925, Shaw C. R., *Delinquency areas*, University of Chicago Press, Chicago, 1929, Shaw C. R., McKay H. D., *Juvenile delinquency and*

Ο Sutherland, ωστόσο, δεν αποδεχόταν τη θέση των προκατόχων του ότι η έκθεση σε ένα σύστημα εγκληματικών αξιών οδηγεί στην εκδήλωση εγκληματικής συμπεριφοράς μόνο στην περίπτωση ατόμων που διαμένουν σε ζώνες υψηλής εγκληματικότητας (slums). Κατά την άποψή του συστήματα εγκληματικών αξιών εντοπίζονται παντού στον κοινωνικό ιστό ακόμα και στα υψηλά κοινωνικά στρώματα. Επηρεασμένος τόσο από τη θεωρία της συμβολικής αλληλεπίδρασης του Mead όσο και από τη σχολή του Σικάγο ανέπτυξε τη θεωρία του «διαφορικού συγχρωτισμού» (differential association theory). Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να αναφέρουμε ότι στο πλαίσιο των θεωριών της μάθησης ή κοινωνικοποίησης το έγκλημα αποτελεί ένα φαινόμενο το οποίο «μαθαίνεται» μέσα από τις ίδιες διαδικασίες με τις οποίες μαθαίνεται και η σύννομη ή κομφορμιστική συμπεριφορά. Κατά τον Sutherland η εγκληματική συμπεριφορά εκδηλώνεται λόγω του «διαφορικού συγχρωτισμού», ο οποίος παρατηρείται σε καταστάσεις όπου επικρατεί κοινωνική αποδιοργάνωση λόγω «πολιτισμικής σύγκρουσης». Πρακτικά η θεωρία του έχει δύο άξονες: (α) τη «συστηματική» εγκληματική συμπεριφορά η οποία προκαλείται μέσω του «διαφορικού συγχρωτισμού» και (β) την κοινωνική αποδιοργάνωση (social disorganization), την οποία αργότερα αντικατέστησε με τον όρο «διαφορική κοινωνική οργάνωση» (differential social organization). Θεμελιώδης αρχή του θεωρητικού σχήματος, που πρότεινε ο Sutherland και την οποία την ονόμασε «αρχή της διαφοροποιούσας συναναστροφής», ήταν ότι το άτομο γίνεται εγκληματίας γιατί ενυπάρχει σε αυτό πλεόνασμα ορισμών – χαρακτηρισμών που ευνοούν την παραβίαση έναντι του ποσού των ορισμών που δεν την ευνοούν. Με άλλα λόγια όταν το άτομο συναναστρέφεται τόσο με παρεκκλίνοντα όσο και με μη παρεκκλίνοντα άτομα, βιώνει αντιφατικές εμπειρίες ωστόσο, η υπεροχή των εγκληματικών αρχών είναι εκείνη που το οδηγεί στην παρέκκλιση. Συνοψίζοντας, σύμφωνα με την έννοια της «διαφοροποιούσας συναναστροφής» ισχύουν οι εξής εννέα κανόνες: (1) η εγκληματική συμπεριφορά μαθαίνεται όπως οποιαδήποτε άλλη δραστηριότητα, (2) η εγκληματική συμπεριφορά μαθαίνεται μέσω της συναναστροφής με άλλα άτομα, (3) η εκμάθηση της εγκληματικής συμπεριφοράς προϋποθέτει στενές προσωπικές σχέσεις, (4) η εκμάθηση της εγκληματικής συμπεριφοράς περιλαμβάνει τις τεχνικές τέλεσης ενός εγκλήματος καθώς και την κατεύθυνση των κινήτρων, ορμών, εκλογικεύσεων και στάσεων, (5) οι ειδικές κατευθύνσεις των κινήτρων και ορμών μαθαίνονται μέσα από ευνοϊκούς ή μη ευνοϊκούς για την τήρηση των ποινικών νόμων ορισμούς, (6) η εγκληματική συμπεριφορά εκδηλώνεται όταν σε ένα άτομο οι αντιλήψεις που ευνοούν την παραβίαση των νόμων υπερτερούν σε σχέση με τις αντιλήψεις που ευνοούν το σεβασμό των νόμων, (7) η εκμάθηση της εγκληματικής συμπεριφοράς λαμβάνει χώρα

urban areas, University of Chicago Press, Chicago, 1942, Thrasher F. M., *The gang: A study of 1313 gangs in Chicago*, University of Chicago Press, Chicago, 1927.

στο πλαίσιο συναναστροφών, οι οποίες μπορεί να διαφέρουν ως προς τη συχνότητα, διάρκεια, προτεραιότητα και ένταση, (8) οι διαδικασίες εκμάθησης της εγκληματικής συμπεριφοράς περιλαμβάνουν τους μηχανισμούς εκείνους που εμπλέκονται σε κάθε είδος εκμάθησης και (9) αν και η εγκληματική συμπεριφορά αποτελεί έκφραση γενικών αξιών και αναγκών, εντούτοις, δεν δύναται να εξηγηθεί βάσει αυτών, γιατί τις ίδιες ανάγκες και αξίες εκφράζει και η σύνομη συμπεριφορά. Τέλος, θα πρέπει να υπογραμμισθεί ότι ο Sutherland με τη θεωρία του «διαφορικού συγχρωτισμού» αποπειράθηκε να επεξηγήσει την ατομική εγκληματική συμπεριφορά. Ωστόσο, ασχολήθηκε και με τη θεωρία της «διαφορικής κοινωνικής οργάνωσης» προκειμένου να επεξηγήσει το δείκτη εγκληματικότητας των ομάδων αλλά ποτέ δεν ανέπτυξε μια συστηματική θεωρία επ' αυτού.¹⁹

Η θεωρητική αντίληψη του δομολειτουργισμού, οι θεωρίες της έντασης και οι προεκτάσεις της αλλά και η θεωρητική Σχολή του Σικάγο αποτέλεσαν τις πιο δημοφιλείς θεωρητικές προσεγγίσεις για την επεξήγηση του εγκληματικού φαινομένου κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα. Ωστόσο, μια μερίδα θεωρητικών, γνωστοί ως θεωρητικοί του κοινωνικού ελέγχου ή των κοινωνικών δεσμών, αμφισβήτησαν τις στρεσογόνες κοινωνικές συνθήκες καθώς και την επαφή με συστήματα εγκληματικών αξιών ως εγκληματογενείς παράγοντες. Αν και αναγνώριζαν τη συνδρομή τέτοιων παραγόντων στη δημιουργία εγκληματικών κινήτρων, εντούτοις, υποστήριζαν ότι κάτι τέτοιο έχει περιορισμένο επιστημονικό ενδιαφέρον αφού όλοι οι άνθρωποι θα μπορούσαν υπό συγκεκριμένες συνθήκες να διαπράξουν μια εγκληματική πράξη.²⁰ Στο πλαίσιο της θεωρητικής σκέψης του Hirschi (1969) αλλά και όλων των θεωρητικών του κοινωνικού ελέγχου, το ερώτημα, το οποίο κατείχε προεξέχοντα ρόλο ήταν το γιατί οι άνθρωποι ανεξάρτητα από την κοινωνική δομή δεν διαπράττουν αδικήματα. Με άλλα λόγια το ενδιαφέρον τους επικεντρωνόταν στη μελέτη των ανασχετικών της εγκληματικής συμπεριφοράς δυνάμεων, δηλαδή, στους παράγοντες εκείνους που αποτρέπουν τη μετάβαση από το εγκληματικό κίνητρο στην εγκληματική πράξη. Κατά τον Hirschi η εγκληματική συμπεριφορά προκύπτει ως απόρροια της ανυπαρξίας ή του ανίσχυρου των κοινωνικών δε-

¹⁹ Βλ. Χάϊδου Α., 1996, *ό.π.*, σ. 190-202, Σπινέλλη Κ.Δ., 2005, *ό.π.*, σ. 264-268, Cullen F. T., *ό.π.*, σ. 114-120, Sutherland E. H., Cressey D. R., *Criminology*, 8th edition, J.B. Lippincott Co, Philadelphia, 1970, σ. 75-76, Sutherland E. H., *The professional thief-By a professional thief*, University of Chicago Press, Chicago, 1937, Sutherland E. H., *White collar crime*, Yale University Press, New Haven, London, 1983 (Dryden Press, N.Y., 1949), Frazier C. E., *Theoretical approaches to deviance: An evaluation*, A Bell & Howell Company, Columbus Ohio, 1976, σ. 13-14, Vold G. B., Bernard T. J., Snipes J. B., *ό.π.*, σ. 179-200.

²⁰ Σπινέλλη Κ. Δ., 2005, *ό.π.*, σ. 270-275, Cullen F. T., *ό.π.*, σ. 137-147, Vold G. B., Bernard T. J., Snipes J. B., *ό.π.*, σ. 201-219, Frazier C. E., *ό.π.*, σ. 49-71.

σμών του ατόμου. Τα άτομα, τα οποία δεν εμπλέκονται σε παραβατική δράση παρουσιάζουν 4 χαρακτηριστικά, τα οποία συνιστούν και την ουσία της έννοιας των κοινωνικών δεσμών: (α) προσκόλληση ή αφοσίωση (attachment) σε άλλα άτομα κυρίως του γονείς, το σχολείο, τους συνομηλίκους κ.λ.π. και συμμόρφωση προς τις προσδοκίες των ατόμων αυτών άρα και εσωτερίκευση των κοινωνικών κανόνων, (β) πίστη (belief) στους κοινωνικούς κανόνες, (γ) δέσμευση (commitment) σε ένα τρόπο ζωής σύμφωνο με τους κοινωνικούς κανόνες και (δ) εμπλοκή (involvement) σε κοινωνικά αποδεκτές δραστηριότητες. Σύμφωνα με μεταγενέστερη θεωρία των Hirschi και Gottfredson (1990) το χαμηλό επίπεδο αυτοελέγχου, είναι εκείνο το οποίο δύναται να οδηγήσει σε εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς. Μάλιστα, το χαμηλό επίπεδο αυτοελέγχου διαμορφώνεται κατά τα πρώτα χρόνια της παιδικής ηλικίας παραμένοντας σταθερό εφ' όρου ζωής ενώ γίνεται αντιληπτό ως απόρροια πλημμελούς ανατροφής, αδυναμίας των γονέων να ελέγξουν τη συμπεριφορά του παιδιού με τιμωρία της αποκλίνουσας συμπεριφοράς, ανυπαρξίας συνδέσμου ανάμεσα στο παιδί και τους γονείς, έλλειψης γονεϊκής επιτήρησης και ύπαρξης γονέων με παρεκκλίνουσα δράση. Με άλλα λόγια, αποτελεί τη συνέπεια μιας αναποτελεσματικής κοινωνικοποίησης, η οποία λαμβάνει χώρα στα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού και συνδέεται με τις γονεϊκές πρακτικές ανατροφής και η οποία επηρεάζει αρνητικά τη μετέπειτα δυνατότητα του ατόμου να αναπτύξει κοινωνικούς δεσμούς. Ωστόσο, οι Hirschi και Gottfredson υποστήριζαν ότι για την εκδήλωση εγκληματικής συμπεριφοράς εκτός από την έλλειψη αυτοελέγχου απαραίτητη είναι και η ύπαρξη εγκληματικών ευκαιριών.²¹ Παράλληλα, εξίσου σημαντικός εκπρόσωπος των θεωριών του κοινωνικού ελέγχου υπήρξε και ο Matza. Ο Matza υποστήριζε ότι η εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς εξαρτάται από την ικανότητα του ατόμου να «εξουδετερώνει» ή να «ουδετεροποιεί» την ηθική του ευθύνη καταφεύγοντας σε μια σειρά από τεχνικές. Το άτομο μέσω των τεχνικών εξουδετέρωσης καθιστά ανενεργό τον κοινωνικό έλεγχο καθιστώντας έτσι τον εαυτό του ελεύθερο να εμπλακεί σε παραβατική δράση. Σύμφωνα με τους Sykes και Matza οι τεχνικές εξουδετέρωσης είναι πέντε: (α) η άρνηση της ευθύνης, (β) η άρνηση της βλάβης, (γ) η άρνηση του θύματος, (δ) η κατηγορία κατά των κατηγορών και (ε) η επίκληση ανώτερων αξιών. Ωστόσο, αν και οι τεχνικές «εξουδετέρωσης» διασπούν τον ηθικό δεσμό του ατόμου με την κοινωνία, εντούτοις, δεν οδηγούν απαραίτητα σε εγκληματική συμπεριφορά αλλά δημιουργούν μια κατάσταση «παράσυρσης» (drift), δηλαδή, μια κατάσταση μεταξύ σύννομης και παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς. Σύμφωνα με το Matza σε μια κατάσταση «παράσυρσης» ο παράγοντας που θα παράσχει το κίνητρο για την εκδήλωση της εγκληματικής συμπεριφοράς είναι η «θέληση» (will) του

²¹ Hirschi T., *Causes of delinquency*, University of California Press, Berkeley-L.A., 1969, Gottfredson H., Hirschi T., *A general theory of crime*, Stanford, California, 1990.

ατόμου. Ο Matza ωστόσο, αναφέρει ότι η «θέληση» για να οδηγήσει στην τέλεση εγκληματικής πράξης θα πρέπει να ενεργοποιηθεί. Οι συνθήκες υπό τις οποίες ενεργοποιείται το στοιχείο της θέλησης κατά τον ίδιο είναι δύο ειδών: (α) η «προετοιμασία» και (β) η «απελπισία». Η θεωρία των Sykes και Matza αποτελεί τη γέφυρα ανάμεσα στη θεωρία του «διαφορικού συγχρωτισμού» και τις θεωρίες του κοινωνικού ελέγχου.²² Τέλος, στις θεωρίες κοινωνικού ελέγχου εντάσσονται: (α) η θεωρία του εσωτερικού ελέγχου του Reiss, η θεωρία της αυτοσυγκράτησης του Reckless καθώς και η θεωρία γονεϊκών ελέγχων που ανέπτυξε ο Nye.²³

Σε αυτό το σημείο και πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση των θέσεων της θεωρίας της ετικέτας, αξίζει να κάνουμε μια σύντομη αναφορά στις θέσεις της εγκληματολογίας της σύγκρουσης αλλά και της μαρξιστικής αντίληψης σχετικά με το εγκληματικό φαινόμενο. Κατά τη μαρξιστική σκέψη το έγκλημα εμφανίζεται ως αποτέλεσμα της άνισης κατανομής του πλούτου, λόγω της κατοχής από την αστική τάξη των μέσων παραγωγής. Με άλλα λόγια, η ύπαρξη της ατομικής ιδιοκτησίας και, ως εκ τούτου, η διαμόρφωση μιας ταξικής κοινωνίας αποτελούν τις γενεσιουργές αιτίες της εγκληματικής συμπεριφοράς. Ωστόσο, αν και οι Marx (1818-1883) και Engels (1820-1895) δεν ασχολήθηκαν διεξοδικά με έννοιες όπως εκείνες του εγκληματία και του εγκλήματος, εντούτοις, κάποιες αποσπασματικές αναφορές εντοπίζονται στα έργα τους.²⁴ Σύμφωνα με τις θέσεις των εγκληματολόγων της σύγκρουσης, στους κόλπους της οποίας εντάσσεται και η μαρξιστική προσέγγιση, κάθε κοινωνία απαρτίζεται από διαφορετικές κοινωνικές ομάδες με διαφορετικά συμφέροντα και ως εκ τούτου δεν υπάρχει κοινή αντίληψη και αποδοχή αρχών και αξιών από το σύνολο των κοινωνιών, όπως γίνεται δεκτό από την εγκληματολογία που

²² Sykes G. M., Matza D., *Techniques of neutralization: A theory of delinquency*, *American Sociological Review*, 1957, 22 (6), σ. 664-670, Matza D., *Delinquency and drift*, John Wiley, N.Y., 1964, Matza D., *Becoming deviant*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, N.J., 1969 και Χάϊδου Α., 1996, *ό.π.*, σ. 210-212.

²³ Reiss A. J., *Delinquency as the failure of personal and social controls*, *American Sociological Review*, 1951, 16, σ. 196-207, Reckless W., *The crime problem*, N.Y., 1967, και Nye I., *Family relationships and delinquent behavior*, N.Y., 1958.

²⁴ Φαρσεδάκης Ι., 2005, *ό.π.*, σ. 115-118, Φαρσεδάκης Ι., *Ιστορία των εγκληματολογικών θεωριών*, Α, 1986, σ. 38-39. Αλεξιάδης Σ., *Εγκληματολογία*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 3η έκδοση, 1989, σ. 126-134, Σπινέλλη, Κ. Δ., 2005, *ό.π.*, σ. 38-45 και 226-234, Αρχιμανδρίτου Μ., *Η διαχρονική προσέγγιση της θεωρίας της ετικέτας*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 1996, σ. 113, Μαρξ Κ., *Θεωρίες για την υπεραξία*, IV τ., του «Κεφαλαίου», Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1984, σ. 432-434, Vold G. B., Bernard T. J., Snipes J. B., *ό.π.*, σ. 260-283, Bongers W. A., *Criminality and economic conditions*, Little Brown, Boston, 1905.

στηρίζεται περισσότερο στο μοντέλο της συναίνεσης (consensus theory).²⁵ Χαρακτηριστικό, λοιπόν, όλων των κοινωνιών είναι η ύπαρξη διαφορετικών κοινωνικών ομάδων με αντικρουόμενα συμφέροντα, αλλά και η ύπαρξη μιας κυρίαρχης τάξης, η οποία θεσπίζει και εφαρμόζει νόμους με σκοπό την εξυπηρέτηση των συμφερόντων της, ενώ ασκεί εξουσία και πίεση σε άλλες κοινωνικές ομάδες, των οποίων τα συμφέροντα αντιδιαστέλλονται προς τα δικά της. Ως εκ τούτου, ο νόμος αποτελεί το βασικό μέσο, με το οποίο οι ισχυρότεροι ελέγχουν τους ασθενέστερους και η γενεσιουργός αιτία της εγκληματικής συμπεριφοράς εντοπίζεται σε εκείνη ακριβώς τη δυνατότητα της κυρίαρχης τάξης να ποινικοποιεί συμπεριφορές μελών κοινωνικών ομάδων, οι οποίες θίγουν τα συμφέροντά της. Στο πλαίσιο της ανωτέρω θεωρητικής αντίληψης η εγκληματική συμπεριφορά συνιστά μια «φυσιολογική αντίδραση» των ασθενέστερων σε πολιτική και οικονομική δύναμη ομάδων προς εξασφάλιση της επιβίωσής τους έναντι της κυρίαρχης ομάδας.²⁶

1.4. Η θεωρία της ετικέτας

Το υπόβαθρο της εγκληματολογικής σκέψης σχετικά με τη θεωρία της ετικέτας, στηρίζεται στη θεωρία της συμβολικής διάδρασης (symbolic interactionism), επιγόνου του φιλοσοφικού ρεύματος του Πραγματισμού²⁷ και συγκεκριμένα της δεύτερης γενιάς των Πραγματιστών με κυριότερο εκπρόσωπο τον George Herbert Mead (1934),²⁸ αλλά και στη θεωρία της σύγκρουσης (conflict theory). Οι δύο αυτές θεωρητικές κατευθύνσεις, όπως αναφέρουν οι Paternoster και Iovanni (1989), συντέλεσαν στη διαμόρφωση δύο βασικών αρχών της θεωρίας της ετικέτας: (α) ότι στο πλαίσιο λειτουργίας μιας κοινωνίας, η κυρίαρχη τάξη, η οποία διαθέτει την πολιτική και οικονομική εξουσία, είναι εκείνη που ορίζει ποια συμπεριφορά στιγματίζεται ως αποκλίνουσα και ποιος χαρακτηρίζεται ως αποκλίνων – επίδραση της θεωρίας της σύγκρουσης- και (β) η

²⁵ Bernard T. J., *The consensus-conflict debate: Form and content in social theories*, Columbia University Press, N.Y., 1983.

²⁶ Vold G. B., *Theoretical Criminology*, Oxford University Press, N.Y, 1958, Turk A. T., *Criminality and Legal Order*, Rand McNally, Chicago, 1969, Quinney R. *Crime and justice in society*, Little, Brown & CO, Boston, 1969, Quinney R., *The social reality of crime*, Little, Brown, Boston, 1970, Quinney R., *Critique of the legal order*, Little, Brown, Boston, 1974, Dahrendorf R., *Class and class conflict in industrial society*, Stanford University Press, 1967, Muncie J., λήμμα: «Conflict Theory», *The Sage Dictionary of Criminology*, Compiled and edited by: Mc Laughlin, E./J. Muncie, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 2001, σ. 64-65.

²⁷ Ξυδιά Ε., λήμμα: *Πραγματισμός, Φιλοσοφικό, Κοινωνιολογικό Λεξικό*, Δ' Τόμος, Εκδ. Καπόπουλος, Αθήνα, 1995, σ. 238-239.

²⁸ Mead G.H., *Mind, Self and Society: From a standpoint of a social behaviorist*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1934 και Mead G. H., *The psychology of punitive justice*, *American Journal of Sociology*, 1918, 23 (5), σ. 577-602.

απόδοση της ετικέτας του “αποκλίνοντος” συμβάλλει στην εγκόλπωση από το φορέα του αποδιδόμενου στιγματιστικού χαρακτηρισμού μιας σταθερής αποκλίνουσας ταυτότητας και στην παγίωση ενός αποκλίνοντος status ζωής-επίδραση της θεωρίας της συμβολικής αλληλεπίδρασης ή διάδρασης.²⁹

Καταρχάς, τόσο η θεωρία της σύγκρουσης όσο και η θεωρία της ετικέτας θέτουν ως επεξηγηματική βάση του φαινομένου άσκησης κοινωνικού ελέγχου,³⁰ τις σχέσεις εξουσίας και κοινωνικής διαστρωμάτωσης εντός του κοινωνικού πλαισίου. Πρακτικά, αυτό που γίνεται δεκτό από τους θεωρητικούς της ετικέτας αλλά και από τους υποστηρικτές της εγκληματολογίας της σύγκρουσης, είναι ότι: (α) καμία πράξη δεν μπορεί να ειδωθεί ως εγγενώς αποκλίνουσα, (β) η αντίληψη για το εννοιολογικό περιεχόμενο της απόκλισης διαφοροποιείται ανάλογα με το κοινωνικό πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνει χώρα μια συμπεριφορά, (γ) οι κοινωνικοί κανόνες που ορίζουν τι είναι απόκλιση και ποιος ο αποκλίνων διαμορφώνονται από την εκάστοτε κοινωνική ομάδα συμφερόντων που διαθέτει, αν όχι το σύνολο, τότε το μεγαλύτερο μέρος της

²⁹ Paternoster R., Iovanni L., *The labeling perspective and delinquency: An elaboration of the theory and an assessment of the evidence*, *Justice Quarterly*, 1989, 6 (3), σ. 361.

³⁰ Λαμπροπούλου Ε., *Κοινωνικός Έλεγχος του Εγκλήματος*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1994, Παπαθεοδώρου Θ., *Ο κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος*, Χρονικά Εργαστηρίου Εγκληματολογίας και Δικαστικής Ψυχιατρικής, Τμήματος Νομικής Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1992, 192, 4, σ. 55-67, Φουκώ Μ., *Επιτήρηση και τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής*, Εκδ. Ράππα, Αθήνα, 1989, Innes M., *Understanding social control: Deviance, crime and social order*, edited by Mike Maguire, *Crime and Justice series*, Open University Press, 2003, Ross E., *Social Control: A survey of the foundations of order*, Cleveland, 1901, London, 1969, Turk A., *Social control and social conflict*, J. Gibbs (ed.) *Social Control*, Sage, Beverly Hills, 1982, Althusser, L., *Lenin and Philosophy and Other Essays*, New Left Books, London, 1971, Cohen S., *Visions of social control: Crime, punishment and classification*, Polity Press, Cambridge, 1985, Cohen S., *The punitive city: notes on the dispersal of social control*, *Contemporary Crises*, 1979, 3 (4), σ. 341-363, Lowman J., Menzies R. J., Palys T. S., *Transcarceration: Essays in the sociology of social control*, Aldershot, Gower, 1987, Meier R., *Perspectives on the concept of social control*, *Annual Review of Sociology*, Vol. 8, 1982, σ. 35-55, Black D., *Social control as a dependent variable*, D. Black (ed.), *Toward a General Theory of Social Control: Fundamentals*, Vol. 1. Academic Press, New York, 1984a, Black D., *Crime as social control*, D. Black (ed.), *Toward a General Theory of Social Control: Selected Problems*, Vol. 2., Academic Press, New York, 1984b, Horwitz A., *The Logic of Social Control*, Plenum Press, New York, 1990, Hudson B., *Punishment and social control*, M. Maguire, R. Morgan and R. Reiner (eds.), *The Oxford Handbook of Criminology*, 3rd ed., Oxford University Press, Oxford, 2002, Lemert E. M., *The grand jury as an agency of social control*, *American Sociological Review*, 1945, 10 (6), σ. 751-758, Mead G. H., *The genesis of the self and social control*, *International Journal of Ethics*, 1925, 5 (3), σ.251-277.

πολιτικής και οικονομικής εξουσίας σε ένα δεδομένο κοινωνικό πλαίσιο και σε μια δεδομένη χρονική στιγμή, και (δ) παρατηρείται διαφορική εφαρμογή των κοινωνικών κανόνων από την κυρίαρχη κοινωνική ομάδα σε ετεροειδείς κατηγορίες ατόμων ή κοινωνικών ομάδων, με υπερισερχόμενες κατά την επιβολή των κανόνων παραμέτρους, όπως η ηλικία, το φύλο, η φυλή και το οικονομικό και κοινωνικό status.³¹

Όσον αφορά στην επίδραση της θεωρίας της συμβολικής αλληλεπίδρασης αξίζει να σημειωθεί ότι η συνεισφορά του Mead στην ανάπτυξη της θεωρίας της συμβολικής αλληλεπίδρασης και κατ' επέκταση στην κατεύθυνση της θεωρίας της ετικέτας θεωρείται μείζονος σημασίας αφού έθεσε τις βάσεις

³¹ Wellford C., Labeling theory and criminology: An assessment, *Social Problems*, 1975, 22 (3), σ. 333, Pollner M., *Sociological and common sense models of the labeling process*, Roy Turner (ed.), *Ethnomethodology: Selected Readings*, Penguin Books, Baltimore, 1974, σ. 29 και 33, Lofland J., *Deviance and identity*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, NJ, 1969, σ. 14, Davis N. J., Labeling theory in deviance research: A critique and reconsideration, *The Sociological Quarterly*, 1972, 13 (4), σ. 453-454, Goode E., On behalf of labeling theory, *Social Problems*, 1975, 22 (5), σ. 571-572, Pope C. E., Lovell R., Stojkovic S., Rose H., Minority overrepresentation: Phase II, *Study Final Report*, Milwaukee, WI: Wisconsin Office of Justice Assistance, *Governor's Commission on Juvenile Justice*, 1996, Sampson R. J., Effects of socioeconomic context on official reaction to juvenile delinquency, *American Sociological Review*, 1986, 51 (6), σ. 876, Liska A. E., Tausig M., Theoretical interpretations of social class and racial differentials in legal decision-making for juveniles, *Sociological Quarterly*, 1979, 20 (2), σ. 197-207, Dennefer D., Schutt R., Race and juvenile justice processing in court and police agencies, *American Journal of Sociology*, 1982, 87 (5), σ. 1113-1132, Thornberry T. P., Race, socioeconomic status and sentencing in the juvenile justice system, *Journal of Criminal Law and Criminology*, 1973, 64 (1), σ. 97-98, Sessar K., *Les conditions d'action du Ministère public compte tenu des facteurs administratifs, normatifs, pragmatiques et sociaux, Le fonctionnement de la justice pénale*, 1979, σ. 103-117, Petersilia J., *Racial disparities in the criminal justice system*, Santa Monica, RAND, CA, 1983, Poole E., Regoli R., Race, institutional rule breaking, and disciplinary response, *Law and Society Review*, 1980, 14, σ. 931-46, Leiber M. J., *The contexts of juvenile justice decision making: When race matters*, State University of New York Press, Albany, N.Y, 2003, Leiber M. J., Fox K. C., Race and the impact of detention on juvenile justice decision making, *Crime and Delinquency*, 2005, 51 (4), σ. 470-497, Kochel T. R., Wilson D., Mastrofski S. D., Effect of suspect race on officers, arrests decisions, *Criminology*, 2011, 49 (2), σ. 473-512, Irwin J., *The jail: Managing the underclass in American society*, University of California Press, Berkely, CA, 1985, σ. 18-41, Hirschfield P., Maschi T., White H. R., Traub L. G., Loeber R., Mental health and juvenile arrests: Criminality, criminalization, or compassion? *Criminology*, 2006, 44 (3), σ. 593-630, Tapia M., Untangling race and class effects on juveniles arrests, *Journal of Criminal Justice*, 2010, 38 (3), σ. 255-265.

για μια διαφορετική, σε σχέση με την παραδοσιακή κοινωνιολογική και ψυχολογική θεώρηση, προσέγγιση των εννοιών της ανθρώπινης συμπεριφοράς, της ατομικής και κοινωνικής δράσης, της λειτουργίας των κοινωνικών ομάδων αλλά και των μηχανισμών κοινωνικού ελέγχου. Πράγματι, σύμφωνα με την κυρίαρχη αντίληψη στην επιστήμη της κοινωνιολογίας και της ψυχολογίας, ο άνθρωπος γίνεται αντιληπτός ως ένας σταθερός οργανισμός ενώ η ανθρώπινη συμπεριφορά αποδίδεται σε διάφορους βιολογικούς, περιβαλλοντικούς, κοινωνικούς και ψυχολογικούς παράγοντες. Με άλλα λόγια, το υποκείμενο αποτελεί έναν οργανισμό, ο οποίος λειτουργεί και αντιδρά αποκλειστικά και μόνο λόγω της επίδρασης σε αυτόν εξωτερικών ή εσωτερικών παραγόντων.³² Ο Mead ωστόσο, στο γνωστό του έργο με τίτλο «*Mind, Self and Society: From the standpoint of a social behaviorist*», το οποίο δημοσιεύθηκε την περίοδο του Μεσοπολέμου, αντιμετωπίζει τις έννοιες του υποκειμένου, της κοινωνικής δράσης και της κοινωνίας υπό μια εντελώς διαφορετική σκοπιά. Καταρχάς, υποστήριξε ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά διαμορφώνεται με βάση την ερμηνεία και το νόημα που αποδίδει το υποκείμενο σε διάφορα αντικείμενα, γεγονότα και συμπεριφορές άλλων υποκειμένων. Ως εκ τούτου, η δομή και η λειτουργία της κοινωνίας γίνεται αντιληπτή και κατανοητή κυρίως μέσω της ανθρώπινης ερμηνείας. Ο Mead συνέλαβε την ιδέα του ανθρώπινου όντος ως ενός οργανισμού που διαθέτει εαυτό και προσδιόρισε τον εαυτό ως κοινωνικό εαυτό (social self), δηλαδή, ως μια κοινωνική κατασκευή η οποία γεννιέται και εξελίσσεται μέσω της κοινωνικής αλληλεπίδρασης των υποκειμένων, η οποία, με τη σειρά της, διαμεσολαβείται από σημαίνοντα σύμβολα (significant symbols).³³ Ο Blumer θεωρεί ότι ο Mead αντιλαμβάνεται τον εαυτό όχι ως δομή (structure), αλλά ως μια διαδικασία (process) και ότι μέσω της αλληλεπίδρασης του υποκειμένου με τον εαυτό του καλείται να αντιληφθεί και να διαχειριστεί την πραγματικότητα μέσα από μια ερμηνευτική διαδικασία, και όχι απλά να αντιδράσει σε αυτή, ενώ παράλληλα αναγκάζεται να διαμορφώσει, δηλαδή, να δομήσει τη δράση του, και όχι απλά να την εκδηλώσει ως αντανakλαστική αντίδραση σε κάποιο ερέθισμα.³⁴ Σύμφωνα με τους Paternoster και Iovanni η βασική θέση των θεωρητικών της ετικέτας, σύμφωνα με την οποία η αντίδραση των επίσημων φορέων κοινωνικού ελέγχου απέναντι σε έναν παραβάτη και η επικόλληση σε αυτόν της ταμπέλας του αποκλίνοντος έχει ως αποτέλεσμα την περιθωριοποίησή του, πυροδοτώντας έτσι μια σειρά δυσάρεστων επακόλουθων, τα οποία θα σηματοδοτήσουν τη μεταγενέστερη υποτροπή του, έχει τις ρίζες της στη θεωρη-

³² Blumer H., *Symbolic Interactionism: Perspective and method*, University of California Press, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, N.J., 1969, σ. 14-15, 66, 72-73 και 82.

³³ Mead G. H., 1934, *ό.π.*

³⁴ Blumer H., *ό.π.*, σ. 62-64.

τική σκέψη της συμβολικής αλληλεπίδρασης.³⁵ Όταν το υποκείμενο καθίσταται δέκτης ενός στιγματιστικού χαρακτηρισμού ή ταμπέλας, αντιλαμβάνεται μέσω μιας υποκειμενικής ερμηνευτικής διαδικασίας τη σημασιολογική διάστασή του, αποδίδει δηλαδή μια υποκειμενική σημασία σε ένα αντικειμενικό γεγονός, καθορίζοντας έτσι τη σημαντικότητα ή μη του γεγονότος αυτού για την επικείμενη γραμμή δράσης του.³⁶ Συνεπώς, μέσω αυτού του μηχανισμού αντίληψης- υποκειμενικής ερμηνείας- καθορισμού υποκειμενικής δράσης, το άτομο εγκολλιώνεται την αποδιδόμενη σε αυτό ταμπέλα του αποκλίνοντος, καθιστώντας την έτσι στοιχείο της προσωπικής του ταυτότητας επαναπροσδιορίζοντας και αναδομώντας τη δράση του επί τη βάσει αυτής ακριβώς της νέας διάστασης της ταυτότητάς του.

Κατά τον Becker, άλλωστε, καταλυτικό ρόλο στην παγίωση μιας παρεκκλίνουσας σταδιοδρομίας³⁷ διαδραματίζει η εμπειρία της σύλληψης και ο δημό-

³⁵ Paternoster R., Iovanni L., *ό.π.*, σ. 362-363.

³⁶ Paternoster R., Iovanni L., *ό.π.*, σ. 375-379 και Berger P. L., Luckmann T., *The Social Construction of Reality*, Doubleday, N.Y., 1966, σ. 18 και 129.

³⁷ Σχετικά με την έννοια της εγκληματικής σταδιοδρομίας βλ. Ζαραφωνίτου Χ., 2004, *ό.π.*, σ. 87-94, Farrington D. P., Jolliffe D., Hawkins J. D., Catalano R. F., Hill K. G., Kosterman R., Comparing delinquency careers in court records and self-reports, *Criminology*, 2003, 41(3), σ. 933-958, Blumstein A., Cohen J., Roth J., Visher C.A., *Criminal careers and career criminals*, vols 1 &2, DC-National Academy Press, Washington, 1986, Blumstein A., Cohen J., Farrington D. P., Criminal career research: Its values for criminology, *Criminology*, 1988, 26 (1), σ. 1-35, Blumstein A., Farrington D., Moitra S. D., Delinquency careers: Innocents, desisters, and persisters, *Crime and Justice*, 1985, vol. 6, σ. 187-219, Petersilia J., Criminal career research: A review of recent evidence, *Crime and Justice*, 1980, Vol. 2, σ. 321-379, Land K. C., Nagin D. S., Micro-Models of criminal careers: A synthesis of the criminal careers and life course approaches via semi parametric mixed Poisson Regression Models with empirical applications, *Journal of Quantitative Criminology*, 1996, 12 (2), σ. 163-191, Farrington D. P., Loeber R., Elliott D. S., Hawkins J. D., Kandel D.B., Klein M.W., McCord J, Rowe D.C., Tremblay R. E., Advancing knowledge about the onset of delinquency and crime, *Advances in Clinical Child Psychology*, 1990,13, σ. 283-342, Glueck S., Glueck E., *Later criminal careers*, Commonwealth Fund, New York, 1937, Glueck S., Glueck E., *Juvenile delinquents grown up*, Commonwealth Fund, New York, 1940, Paternoster R., Dean W. C., Piquero A., Mazerolle P., Brame R., Generality, continuity, and change in offending, *Journal of Quantitative Criminology*, 1997, 13 (3), σ. 232-240, Hirschi T., Gottfredson M., Control theory and the life-course perspective, *Studies on Crime and Crime Prevention*, 1995, 4 (2), σ. 131-142, Greenberg D., Modeling criminal careers, *Criminology*, 1991, 29 (1), σ. 17-46, Rowe D., Osgood D. W., Nicewander W. A., Latent trait approach to unifying criminal careers, *Criminology*, 1990, 28 (2), σ. 237-270, Osgood D. W., Rowe D., Bringing criminal careers, theory, and policy through latent variable models of individual offending, *Criminology*, 1994, 32 (4), σ. 517-554, Nagin D., Farrington D. P.,

σιος χαρακτηρισμός του ατόμου ως παρεκκλίνοντος με σημαντικές αρνητικές συνέπειες στην κοινωνική του ζωή και τη δημόσια ταυτότητά του. Έτσι τίθεται σε λειτουργία ο μηχανισμός της λεγόμενης αυτοεκπληρούμενης προφητείας (self-fulfilling prophecy). Η μεταχείριση ενός ατόμου σαν να είναι γενικώς παρά ειδικώς παρεκκλίνον δημιουργεί την αυτοεκπληρούμενη προφητεία αφού δρομολογούνται διαδικασίες που συντελούν στην αφομοίωση από το άτομο της εικόνας που έχουν για αυτό οι άλλοι. Ο στιγματισμένος, αποδεχόμενος την αξιολόγηση των τρίτων και καθιστώντας την στοιχείο της ταυτότητάς του, θα απομονωθεί κοινωνικά από τις συμβατικές ομάδες στερού-

The stability of criminal potential from childhood to adulthood, *Criminology*, 1992, 30 (2), σ. 235-260, Delisi M., *Career criminals in society*, Sage, Thousand Oaks, CA, 2005, Sampson R. J., Laub J. H., Crime and deviance over the life course: The salience of adult social bonds, *American Sociological Review*, 1990, 55 (5), σ. 609-627, Sampson R. J., Laub J. H., Crime and deviance in the life course, *Annual Review of Sociology*, 1992, 18, σ. 63-84, Sampson R. J., Laub J. H., Understanding variability in lives through time: Contributions of life-course criminology, *Studies on Crime & Crime Prevention*, 1995, 4 (2), σ. 143-158, Sampson R. J., Laub J. H., *Crime in the making: Pathways and turning points through life*, Mass: Harvard University Press, Cambridge, 1993, Sampson R. J., Laub J. H., *A life-course theory of cumulative disadvantage and the stability of delinquency*, Terence P. Thornberry (ed.), *Developmental Theories of Crime and Delinquency*, Transaction, New Brunswick, N.J., 1997, Nagin D., Farrington D., Moffitt T., Life-course trajectories of different types of offenders, *Criminology*, 1995, 33(1), σ. 111-140, Blokland A. A. J., Nieuwbeerta P., The effects of life circumstances on longitudinal trajectories of offending, *Criminology*, 2005, 43(4), σ. 1203-1240, Barnett A, Blumstein A, Cohen J., Farrington D. P., Not all criminal career models are equally valid, *Criminology*, 1992, 30(1), σ. 133-140, Paternoster R., Brame R., Multiple routes to delinquency? A test of developmental and general theories of crime, *Criminology*, 1997, 35(1), σ. 48-80, Moffitt T., Adolescent-limited and life-course persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy, *Psychological Review*, 1993, 100(4), σ. 674-701, Moffitt T., *Natural histories of delinquency*, Cross-National Longitudinal Research on Human Development and Criminal Behavior, 1994, 76, σ. 3-61, Moffitt T., Caspi A., Dickson D., Silva P., Stanton W., Childhood-onset vs. adolescent-onset antisocial conduct problems in males: Natural history from ages 3 to 18 years, *Development and Psychopathology*, 1996, 8(2), σ. 399-424, Levi K., Becoming a Hit Man: Neutralization in a very deviant career, *Urban Life*, 1981, 10(1), σ. 47-63, Shover N., The later stages of ordinary property offender careers, *Social Problems*, 1983, 31(2), σ. 208-218, Shover N., *Great pretenders: Pursuits and careers of persistent thieves*, Westview Press, Boulder, CO, 1996, Uggen C., Work as a turning point in the life course of criminals: A duration model of age, employment, recidivism, *American Sociological Review*, 67, 2000, σ. 529-546, Ulmer J., Spencer W. J., The contributions of an interactionist approach to research and theory on criminal careers, *Theoretical Criminology*, 3(1), 1999, σ. 95-124, Wolfgang M. E., Figlio R. M., Sellin T. H., *Delinquency in a birth cohort*, University of Chicago Press, Chicago, 1972.

μενος όλα τα νόμιμα μέσα για να συνεχίσει τη καθημερινότητά του. Σε αυτό το σημείο αξίζει να υπογραμμισθεί ότι η παρεκκλίνουσα ταυτότητα, η οποία του αποδίδεται, υποκαθιστά πλήρως την προηγούμενη δημόσια ταυτότητά του με αποτέλεσμα να γίνεται πλέον λόγος για ένα νέο κοινωνικό status με παρεκκλίνοντα χαρακτήρα, το οποίο και θα αποτελεί το «master status» του παρεκκλίνοντος υποκειμένου.³⁸ Στη συνέχεια ο στιγματισμένος και συνάμα περιθωριοποιημένος από τους «συμβατικούς» κοινωνικούς κύκλους παρεκκλίνων θα προσχωρήσει σε μια οργανωμένη παρεκκλίνουσα ομάδα (συμμορία), της οποίας την παρεκκλίνουσα υποκουλτούρα θα αφομοιώσει και θα αναπαράξει, παγώνοντας έτσι την εγκληματική του δράση. Τέλος, με την ένταξή του στην οργανωμένη ομάδα θα αποκρυσταλλωθεί η παρεκκλίνουσα ταυτότητά του με αποτέλεσμα να διαιωνισθεί έτσι ο φαύλος κύκλος της υποτροπής και του στιγματισμού.³⁹ Η πορεία, ωστόσο, των γεγονότων μπορεί να μην είναι αναπόφευκτη αφού οι προφητείες δεν επιβεβαιώνονται πάντα. Η επιβεβαίωση της προφητείας θα εξαρτηθεί από μια σειρά από παράγοντες που είτε θα αυξήσουν είτε θα μειώσουν τις πιθανότητες για μια ενδεχόμενη υποτροπή. Αυτοί οι παράγοντες σχετίζονται σαφώς με τη δομή του οικογενειακού και κοινωνικού πλαισίου μέσα στο οποίο δρα ο στιγματισμένος και με τις ευκαιρίες και τις επιλογές που έχει στη διάθεσή του, με άλλα λόγια, με τις εναλλακτικές γραμμές δράσης και τα περιστατικά ζωής που θα προκύψουν.⁴⁰

Όσον αφορά στους κλασικούς της θεωρίας της ετικέτας αξίζει να αναφέρουμε ότι το έργο του Tannenbaum «Crime and the community» (1938)⁴¹ αποτελεί την πρώτη απόπειρα προσέγγισης του φαινομένου της απόκλισης από τη σκοπιά της εν λόγω θεωρητικής προσέγγισης. Ο Tannenbaum ανέπτυξε τη θεωρία του για τη λεγόμενη δραματοποίηση του κακού (dramatization of evil). Ο ίδιος θεωρούσε ότι η «δραματοποίηση του κακού» είναι εκείνη που συμβάλλει με τον πιο δραστικό τρόπο στη διαμόρφωση του εγκληματία μέσα από μια διαδικασία ταξινομήσεων και αξιολογήσεων του υποκειμένου. Πρακτικά, τη διαδικασία διαμόρφωσης του εγκληματία τη χαρακτηρίζει ως μια διαδικασία «ετικετοποίησης, ορισμού, προσδιορισμού ταυτότητας, διαχωρισμού, περιγραφής, έμφασης, καθοδήγησης στη συνειδητοποίηση και την αυτοσυνειδησία· είναι μια διαδικασία παρότρυνσης, διατύπωσης πρότασης, έμφασης και ενθύμησης αυτών ακριβώς των γνωρισμάτων για τα οποία έχει καταγγελλθεί» ενώ υπο-

³⁸ Becker H. S., *The outsiders*, Free Press, N.Y., 1963, σ. 33-34.

³⁹ Becker H., *Οι περιθωριοποιημένοι*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2000, σ. 75-90.

⁴⁰ Ο Merton υποστήριξε ότι ο φαύλος κύκλος της αυτοεκπληρούμενης προφητείας μπορεί να σπάσει εάν ο αρχικός χαρακτηρισμός που αποδίδεται σε μια περίπτωση ή σε ένα άτομο αμφισβητηθεί και αντικατασταθεί από έναν άλλο. Βλ. Merton R. K., 1968, *ό.π.*, σ. 478.

⁴¹ Tannenbaum F., *Crime and the community*, McGraw-Hill, N.Y., 1938.

γραμμίζει ότι «το άτομο καθίσταται ό,τι περιγράφεται ότι είναι».⁴² Ο Lemert, ο οποίος θεωρείται και ο σπουδαιότερος εκπρόσωπος της θεωρίας της ετικέτας, αφού συστηματοποίησε και διέυρυνε τη βασική ιδέα του Tannenbaum για τη «δραματοποίηση του κακού», προχώρησε στην ανάπτυξη ενός θεωρητικού μοντέλου στηριζόμενου στη θεμελιώδη διάκριση των εννοιών της πρωτογενούς (primary) και δευτερογενούς (secondary) παρέκκλισης. Ο Lemert χαρακτηρίζει τη φύση της πρωτογενούς παρέκκλισης, δηλαδή της παραβίασης ενός κανόνα, ως πολυπαραγοντική, ταξινομώντας τους παράγοντες που τη συνιστούν είτε σε κοινωνικούς είτε σε πολιτισμικούς είτε σε ψυχολογικούς. Ακολουθώντας μια αιτιολογικής φύσεως αντίληψη, ο Lemert αποδίδει την πρωτογενή παρέκκλιση στη συμβολή ποικίλων παραγόντων, υπογραμμίζοντας μάλιστα την περιορισμένη αξία της στην επεξήγηση του φαινομένου της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς. Για τον Lemert, εκείνο που έχει αδιαμφισβήτητη αξία και διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση μιας συστηματικής παρεκκλίνουσας δράσης είναι η δευτερογενής παρέκκλιση, η οποία αναφέρεται σε μια ειδική κατηγορία κοινωνικά προσδιορισμένων απαντήσεων, τις οποίες οι άνθρωποι εκδηλώνουν απέναντι στα προβλήματα που προκύπτουν από την κοινωνική αντίδραση στην παραβατικότητά τους.⁴³ Ο Lemert στο έργο του «Human deviance, social problems and social control» αναφέρει το άρθρο του Kitsuse με τίτλο «Societal reaction to deviant behavior»,⁴⁴ το οποίο και διαβάστηκε για πρώτη φορά το 1960 στην Ένωση Αμερικανών Κοινωνιολόγων και κατόπιν δημοσιεύτηκε το 1964, ως μια από τις πιο σημαντικές προσεγγίσεις στο πλαίσιο της θεωρίας της ετικέτας. Ο Kitsuse έθεσε δύο ερωτήματα: πρώτον, ποιες είναι εκείνες οι συμπεριφορές, οι οποίες ταξινομούνται ως παρεκκλίνουσες από τα μέλη της ομάδας, της κοινότητας ή της κοινωνίας και δεύτερον, με ποιον τρόπο αυτές οι ταξινομήσεις οργανώνουν και ενεργοποιούν την κοινωνική αντίδραση μέσω της οποίας τα άτομα διαφοροποιούνται και αντιμετωπίζονται ως παρεκκλίνοντα.⁴⁵ Προκειμένου να δώσει μια επαρκή απάντηση στα ερωτήματα αυτά, διενήργησε μια έρευνα σχετικά με την ομοφυλοφιλία και την κοινωνική αντίδραση σε αυτή. Ένα από τα πιο σημαντικά ευρήματα της εν λόγω έρευνας αφο-

⁴² Tannenbaum F., *ό.π.*, σ. 19-20.

⁴³ Lemert E. M., Some aspects of a general theory of sociopathic behavior, *Proceedings of the Pacific Sociological Society*, Sate College of Washington, 1948, 16, σ. 23-29, Lemert E. M., *Social Pathology*, McGraw-Hill, New York, 1951, Lemert E. M., *Human deviance, social problems, and social control*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 2nd ed., New Jersey, 1972, σ. 62-63.

⁴⁴ Lemert E. M., 1972, *ό.π.*, σ. 15 και Kitsuse J. I., *Societal reaction to deviant behavior: Problems of theory and method*, *The Other Side: Perspectives on Deviance*, Howard Becker (ed.), The Free Press, New York, 1964, σ. 87-102

⁴⁵ Kitsuse J. I., Societal reaction to deviant behavior: Problems of theory and method, *Social Problems*, 1962, 9(3), σ. 248.

ρά στη λεγόμενη «αναδρομική ερμηνεία» (retrospective interpretation) της συμπεριφοράς. Η «αναδρομική ερμηνεία» είναι μια διαδικασία κατά την οποία το ερμηνεύον υποκείμενο επεξεργάζεται και αξιολογεί εκ νέου στη βάση νέων πληροφοριών το σύνολο των προγενέστερων συμπεριφορών του χαρακτηριζόμενου ως παρεκκλίνοντος ατόμου. Η αναδρομική αυτή ανάγνωση πραγματοποιείται με τρόπο σφαιρικό, ενδελεχή και διεισδυτικό σε κάθε πτυχή των επιμέρους παρελθοντικών συμπεριφορών του χαρακτηριζόμενου ως παρεκκλίνοντος ατόμου έτσι ώστε να τεκμηριωθεί με επιτυχία η αποδιδόμενη σε αυτό παρεκκλίνουσα ταμπέλα.⁴⁶ Ο Kitsuse εμβαθύνοντας στην ανάλυση των δεδομένων του καταλήγει στο συμπέρασμα ότι όταν μια συμπεριφορά γίνεται αντιληπτή ως παρεκκλίνουσα, αλλά δεν αντιμετωπίζεται ως τέτοια, δηλαδή το χαρακτηριζόμενο ως παρεκκλίνον άτομο δεν υφίσταται διαφορετική μεταχείριση λόγω της παρέκκλισής του, τότε από κοινωνιολογική άποψη δεν θεωρείται παρεκκλίνον.⁴⁷ Και ο Goffman θεωρείται δικαίως από τους πιο σημαντικούς εκπροσώπους της θεωρίας της ετικέτας και αυτό οφείλεται στις θεωρητικές θέσεις που διατύπωσε στα σπουδαία έργα του: «Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates» (1961)⁴⁸ και «Stigma: Notes on the management of spoiled identity» (1968).⁴⁹ Ο Goffman δεν ασχολήθηκε αποκλειστικά με την παρεκκλίνουσα συμπεριφορά αλλά με κάθε συμπεριφορά, η οποία αποκλίνει από τα κοινωνικά στερεοτυπικά. Αυτό το οποίο τονίζεται με ιδιαίτερα ανάγλυφο τρόπο από τον Goffman είναι η προβληματική γύρω από το φαινόμενο των μικτών συναναστροφών, των συναναστροφών δηλαδή ανάμεσα σε στιγματισμένους και «φυσιολογικούς».⁵⁰ Χρησιμοποιώντας τον όρο «διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας», αναφέρεται σε όλες εκείνες τις τεχνικές, τις οποίες επιστρατεύει το στιγματισμένο υποκείμενο προκειμένου να υποβαθμίσει ή να εξαλείψει τις όποιες αρνητικές συνέπειες δύνανται να επιφέρουν τα αρνητικά γνωρίσματα, τα οποία είτε του έχουν ήδη αποδοθεί είτε θα μπορούσαν να του αποδοθούν, στις διαπροσωπικές του σχέσεις με άλλα μη στιγματισμένα υποκείμενα. Τέλος, ο Goffman ασχολήθηκε εκτενώς και με τα λεγόμενα τελετουργικά υποβάθμισης του status (degradation ceremonies), καθότι αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της στιγματιστικής διαδικασίας. Προκειμένου να αποδώσει με ανάγλυφο τρόπο τον τελετουργικό χαρακτήρα της απαξίωσης που υφίσταται ο στιγματισμένος κατέφυγε στο παράδειγμα των ολοπαγών ιδρυμάτων. Με τα τελετουργικά υποβάθμισης του status ασχολήθη-

⁴⁶ Kitsuse J. I., 1962, *ό.π.*, σ. 252.

⁴⁷ Kitsuse J. I., 1962, *ό.π.*, σ. 253.

⁴⁸ Goffman E., *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*, Anchor Books, Garden City, 1961.

⁴⁹ Goffman E., *Stigma: Notes on the management of the spoiled identity*, Penguin, Harmondsworth, 1968.

⁵⁰ Goffman E., *Στίγμα: Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας*, ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ, Αθήνα, 2001, σ. 67.

κε και ο Harold Garfinkel. Το 1956 στο άρθρο του με τίτλο «Conditions of successful degradation ceremonies», το οποίο δημοσιεύτηκε στο *American Journal of Sociology*, ορίζει το τελετουργικό υποβάθμισης του status «ως εκείνη την επικοινωνιακή διεργασία μεταξύ ατόμων, η οποία μεταλλάσει την ήδη υπάρχουσα δημόσια ταυτότητα ενός υποκειμένου σε ταυτότητα υποδεέστερης αξίας σε σχέση με τους τύπους ταυτότητας που επικρατούν εντός του κοινωνικού πλαισίου, στο οποίο λαμβάνει χώρα η συγκεκριμένη επικοινωνιακή διεργασία».⁵¹ Η προηγούμενη ταυτότητα του απαξιωμένου υποκειμένου λογίζεται τώρα από όλους εκείνους που το απαξίωσαν ως μια ταυτότητα τυχαία και συγκυριακή, ενώ η παρούσα ταυτότητα που επιτυχώς του έχουν προσδώσει είναι εκείνη που θα έπρεπε να του αρμόζει από την αρχή καθώς εκείνη αποτελεί την αντικειμενική πραγματικότητα.⁵² Σύμφωνα με την άποψη του Garfinkel, οι πιο αποτελεσματικοί μηχανισμοί υποβάθμισης του status εντοπίζονται αναμφίβολα, στους φορείς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα εκείνο των φορέων του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης.⁵³ Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές ότι η επιτυχής έκβαση ενός τελετουργικού υποβάθμισης του status εξαρτάται από την ύπαρξη κοινωνικού ακροατηρίου, το οποίο θα καταστεί μάρτυρας της συνολικής διαδικασίας απαξίωσης του αποκλίνοντος υποκειμένου. Η σύλληψη της έννοιας του κοινωνικού ακροατηρίου (social audience) και του προεξέχοντος ρόλου του στην διαδικασία ετικετοποίησης του αποκλίνοντος αποδίδεται αποκλειστικά στον Erikson. Κατά τον Erikson, λοιπόν, εάν μια παρεκκλίνουσα πράξη δεν γίνει αντιληπτή από κάποιο κοινωνικό ακροατήριο, είτε κατά το χρόνο τέλεσης είτε σε μεταγενέστερο χρονικό σημείο, τότε ο παρεκκλίνων δεν θα στιγματισθεί και έτσι δεν θα τεθεί σε κίνηση ο μηχανισμός της αυτοεκπληρούμενης προφητείας με όλες τις δραματικές για εκείνον συνέπειες. Ο ίδιος υποστήριζε ότι το πιο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα τελετουργικού απαξίωσης αποτελεί η ποινική δίκη η οποία παρουσιάζει έναν άρτιο μηχανισμό απαξίωσης του status αφού συνδυάζει το τελετουργικό με το επίσημο. Μάλιστα μια τέτοια διαδικασία απαξίωσης του ατόμου δημιουργεί αποτελέσματα μόνιμα και μη αναστρέψιμα σηματοδοτώντας έτσι την απαρχή πραγματοποίησης της αυτοεκπληρούμενης προφητείας.⁵⁴ Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι οι έννοιες της «αυτοεκπληρούμενης προφητείας» καθώς και του «master status» αναλύθηκαν μεταξύ άλλων εκτενώς από τον Becker, ο οποίος παρουσίασε ίσως το πιο αντιπροσωπευτικό μοντέλο εγκληματικής σταδιοδρομίας βασιζόμενο στη θεωρία της

⁵¹ Garfinkel H., Conditions of successful degradation ceremonies, *American Journal of Sociology*, 1956, 61(5), σ. 420.

⁵² Garfinkel H., *ό.π.*, σ. 421-422.

⁵³ Garfinkel H., *ό.π.*, σ. 424.

⁵⁴ Erikson K. T., Notes on the sociology of deviance, *Social Problems*, 1962, 9 (4), σ. 311.

αλληλεπίδρασης.⁵⁵ Σύμφωνα με τον ίδιο η στιγμιστική διαδικασία, ιδίως εκείνη που προέρχεται από τους επίσημους φορείς άσκησης κοινωνικού ελέγχου, αποτελεί το εφαλτήριο για τη διαμόρφωση μιας εγκληματικής σταδιοδρομίας αφού οδηγεί εν τέλει το στιγματισμένο άτομο σε ενσωμάτωση σε οργανωμένες ομάδες παρεκκλινόντων ατόμων αυξάνοντας τις πιθανότητες για περαιτέρω εμπλοκή σε παρεκκλινούσα δράση. Παράλληλα, ο Cooley,⁵⁶ ο οποίος υπήρξε μαθητής του John Dewey και ως εκ τούτου πραγματιστής στη θεωρητική του σκέψη, κάνοντας χρήση του όρου «είδωλο στον καθρέφτη» (looking glass self), θέλησε να καταδείξει ότι η προσωπική υπόσταση ενός υποκειμένου προκύπτει ως το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης του ατόμου με την κοινωνία. Στο έργο του «Human nature and the social order» (1902) αναφέρει ότι η αυτοαντίληψη δομείται μέσω της διαπροσωπικής επικοινωνίας των υποκειμένων, κατά την οποία το υποκείμενο φαντάζεται το πως ο εαυτός του γίνεται αντιληπτός από τα άλλα υποκείμενα, καταλήγοντας έτσι να βλέπει τον εαυτό του με τον τρόπο με τον οποίο νομίζει ότι τον βλέπουν οι άλλοι. Αυτή η θέση, η οποία εδράζεται στη θεωρία της συμβολικής αλληλεπίδρασης παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον όχι μόνο για την ανάλυση του φαινομένου της διαχείρισης του στίγματος από τον στιγματισθέντα, αλλά και για την κατανόηση του μηχανισμού αναδιαμόρφωσης της αυτοεικόνας και αυτοαντίληψης του υποκειμένου στη βάση μιας αποδιδόμενης από τρίτους αποκλίνουσας ταυτότητας.⁵⁷ Τέλος, ο Schur, ο οποίος επεξεργάστηκε έννοιες όπως εκείνες του «στερεοτυπικού», της «δευτερογενούς επεξεργασίας», της «εγκόλπωσης του ρόλου» και της «απάρνησης της παρέκκλισης» ως αναπόσπαστων στοιχείων της στιγματιστικής διαδικασίας, αποπειράθηκε να προσεγγίσει το φαινόμενο της παρέκκλισης στο πλαίσιο μιας αφομοιωτικής λογικής σε μικροκοινωνιολογικό επίπεδο. Ειδικότερα ανέφερε τρεις κατηγορίες παραγόντων, οι οποίοι επιδρούν τόσο στην πιθανότητα να διαπράξει κάποιος μια παρεκκλινούσα πράξη όσο και στο βαθμό ευπάθειάς του απέναντι στις συνέπειες της στιγματιστικής διαδικασίας. Στην πρώτη κατηγορία ενέταξε παράγοντες, όπως το οικονομικό και κοινωνικό status, η ηλικία, το φύλο, η φυλή, το μορφωτικό επίπεδο κ.λ.π. Στη δεύτερη κατηγορία τοποθέτησε την παράμετρο ευκαιρία-περίσταση και στην τρίτη τους διάφορους ψυχολογικούς παράγοντες όπως χαρακτηριστικά προσωπικότητας, το βαθμό αλλοτρίωσης και το είδος της αυτοεικόνας του ατόμου κ.λ.π.⁵⁸

⁵⁵ Ο Becker αν και αναγνώριζε το γεγονός ότι μια εγκληματική σταδιοδρομία θα μπορούσε να είναι βραχυχρόνια, ωστόσο επικεντρώθηκε στη μελέτη των χρόνιων εγκληματιών. Βλ. Ulmer T. J., Spencer W. J., ό.π., σ. 108.

⁵⁶ Levine D., *λήμμα: Charles Horton Cooley*, The Cambridge Dictionary of Sociology, edited by Bryan S. Turner, Cambridge University Press, 2006, σ. 92- 93.

⁵⁷ Cooley C. H., *Human nature and the social order*, 1902, N.Y, 1964, Cooley C. H., *The social process*, N.Y, 1920.

⁵⁸ Schur E. M., *Reactions to deviance: A critical assessment*, *American Journal of*

Μολονότι η θεωρία της ετικέτας αποτελεί ένα και ενιαίο θεωρητικό σχήμα, εντούτοις, εντός του σχήματος αυτού, έχουν διατυπωθεί διαφορετικές θέσεις σχετικά με επιμέρους ζητήματα του τρόπου επίδρασης του ποινικού στιγματισμού στη δευτερογενή παρέκκλιση. Οι Liska και Messner (1999) εντόπισαν δύο διαφορετικές οπτικές εντός του θεωρητικού πλαισίου της ετικέτας.⁵⁹ Σύμφωνα με την πρώτη θεωρητική προσέγγιση, ο στιγματισμός ορισμένου ατόμου ως παρεκκλίνοντος δύναται να οδηγήσει σε υποτροπή αφού πρώτα έχει συντελέσει στην αλλαγή της αυτοεικόνας του.⁶⁰ Σύμφωνα με τη δεύτερη

Sociology, 75(3), 1969, 309-322, Schur E. M., *Labeling deviant behavior: Its sociological implications*, Harper and Row, New York, 1971.

⁵⁹ Liska A. E., Messner S. F., *Perspectives on crime and deviance*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, N.J., 1999, σ. 118-125.

⁶⁰ Η οπτική αυτή αναλύθηκε από τον Matsueda (1992), ο οποίος επικεντρώθηκε στον ρόλο του εαυτού και της δυναμικής της συμβολικής αλληλεπίδρασης. Σύμφωνα με τον Matsueda, η υποτροπή προκύπτει όταν το στιγματισμένο ως παρεκκλίνον άτομο προσαρμόζει την περί εαυτού εικόνα και, κατά συνέπεια, τη συμπεριφορά του στις στερεοτυπικές προσδοκίες του κοινωνικού ακροατηρίου. Βλ. Matsueda R., *Reflected appraisal, parental labeling, and delinquency: Specifying a symbolic interactionist theory*, *American Journal of Sociology*, 1992, 97 (6), σ. 1577-1611. Στο πλαίσιο της εμπειρικής διερεύνησης της επίδρασης του στιγματισμού στην υποτροπή μέσω της αλλαγής της αυτοεικόνας βλ. Ray M. C., Downs W. R., *An empirical test of labeling theory using longitudinal data*, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 1986, 23(2), σ. 170, Chassin L., Presson C. C., Young R. D., Light R., *Self-concepts of institutionalized adolescents: A framework for conceptualizing labeling effects*, *Journal of Abnormal Psychology*, 1981, 90 (2), σ. 143-151, Chassin L., Eason B. J., Young R. D., *Identifying with a deviant label: The validation of a methodology*, *Social Psychology Quarterly*, 1981, 44 (1), σ. 31-36, Thomas C. W., Bishop D. M., *The effect of formal and informal sanctions on delinquency: A longitudinal comparison of labeling and deterrence theories*, *The Journal of Criminal Law & Criminology*, 1984, 75 (4), σ. 1222-1245, Bliss D. C., *The effects of the juvenile justice system on self-concept*, R & E Associates, Inc. *As cited in Criminal Justice Abstracts*, San Francisco, 1977, 10, σ. 297-298, Dinitz S., Dynes R., Clarke A. C., *Deviance: Studies in the process of stigmatization and societal reaction*, Oxford University Press, N.Y., 1969, σ. 187, Jensen G. F., *Delinquency and adolescent self-conceptions: A study of the personal relevance of infraction*, *Social Problems*, 1972, 20 (1), σ. 84, Ageton S. S., Elliott D. S., *The effects of legal processing on delinquent orientations*, *Social Problems*, 1974, 22 (1), σ. 89, Harris A. R., *Race, commitment to deviance and spoiled identity*, *American Sociological Review*, 1976, 41 (3), σ. 432-442, Evans R. C., Levy L., Sullenberger T., Vyas A., *Self-concept and delinquency: The on-going debate*, *Journal of Offender Rehabilitation*, 1991, 16 (3), σ. 59-74, Welzenis I., *The self-concept of societally vulnerable and delinquent boys within the context of school and leisure activities*, *Journal of Adolescence*, 1997, 20 (6), σ. 695-705, Kolstad A., Gabrielsen A., Veisetaune A. K., *Social psychological consequences of punishment: A comparison of imprisonment and community work*, *Psychiatry, Psychology and Law*, 1995, 2, σ. 179-

οπτική, ο στιγματισμός κάποιου ως παρεκκλίνοντος δύναται να οδηγήσει σε δευτερογενή παρέκκλιση μέσω του κοινωνικού αποκλεισμού του. Ειδικότερα, η εγκληματική συμπεριφορά παγιώνεται λόγω του αποκλεισμού του ατόμου από «συμβατικές» ευκαιρίες και «συμβατικούς» κοινωνικούς κύκλους.⁶¹ Οι εμπειρικές μελέτες, οι οποίες έχουν διεξαχθεί στο πλαίσιο της θεωρίας της ετικέτας, επικεντρώθηκαν και στη σύγκριση της με τη θεωρία του εκφοβισμού (deterrence theory) θέτοντας ως κεντρικό σημείο αναφοράς την υποτροπή (recidivism). Ωστόσο, λόγω των μεθοδολογικών προβλημάτων και περιορισμών που διακρίνουν τις εν λόγω εμπειρικές έρευνες, τα πορίσματα αυτών άλλοτε συνηγορούν και άλλοτε αντιτίθενται στη θεωρία της ετικέτας.⁶²

198, Byrd K. R., O' Connor K., Thackrey M., Sacks J. M., The utility of self-concept as a predictor of recidivism among juvenile offenders, *Journal of Psychology*, 127 (2), 1993, σ. 195-202, Cechaviciute I., Kenny D. T., The relationship between neutralizations and perceived delinquent labeling on criminal history in young offenders serving community orders, *Criminal Justice and Behavior*, 2007, 34 (6), σ. 817.

⁶¹ Σχετικά με την επίδραση της ποινικής στιγματιστικής διαδικασίας στην υποτροπή μέσω του περιορισμού των «συμβατικών» ευκαιριών και του αποκλεισμού από «συμβατικούς άλλους» βλ. Bernburg J. G., Krohn M. D., Labeling, life chances and adult crime: the direct and indirect effects of official intervention in adolescence on crime in early adulthood, *Criminology*, 2003, 41(4), σ. 1289, Bernburg J. G., Krohn M. D., Rivera C. J., Official labeling, criminal embeddedness and subsequent delinquency: a longitudinal test of labeling theory, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 2006, 43 (1), σ. 67-88, Sampson R. J., Laub J. H., *ό.π.*, 1993, Sampson R. J., Laub J. H., *ό.π.*, 1997, Hagan J., Destiny and drift: Subcultural preferences, status attainment, and the risk and rewards of youth, *American Sociological Review*, 1991, 56, σ. 567-582, Link B., Mental patient status, work, income: An examination of the effects of psychiatric label, *American Sociological Review*, 1982, 47 (2), σ. 202-215, Link B., Cullen F. T., Struening E., Shrout P. E., Dohrenwend B. P., A modified labeling theory approach to mental disorders: An empirical assessment, *American Sociological Review*, 1989, 54, σ. 400-423, Schwartz R. D., Skolnick J. H., Two studies of legal stigma, *Social Problems*, 1962, 10 (2), σ. 133-143, Hjalmarsson R., Criminal justice involvement and high school completion, *Journal of Urban Economics*, 2008, 63 (2), σ. 613-630, Sweeten G., *Who will graduate? Disruption of high school education by arrest and court involvement*, 2006, 23 (4), σ. 462-480, Li S., Legal sanctions and youths' status achievement: A longitudinal Study, *Justice Quarterly*, 1999, 16 (2), σ. 377-401, Boshier R., Johnson D., Does conviction affect employment opportunities?, *British Journal of Criminology*, 1974, 14, σ. 264-268, Bernburg J. G., *The subtle role of deviant labeling: An empirically grounded analysis*, 39-49 in Crime and Crime Control in an Integrating Europe: NSfK's 45th Research Seminar, Helsinki, Finland, Helsinki: Scandinavian Research Council for Criminology, 2003a, Zhang L., Peers rejection as a possible consequence of official reaction to delinquency in Chinese society, *Criminal Justice and Behavior*, 1994, 21(4), σ. 387-402.

⁶² Αναφορικά με την επίδραση της ποινικής εμπλοκής στην υποτροπή στο πλαίσιο σύγκρισης της θεωρίας της ετικέτας με τη θεωρία του εκφοβισμού βλ. Gold M., Williams

II. Η ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

2.1 Αντικείμενο έρευνας και ερευνητικές υποθέσεις

Το παρόν αποτελεί μέρος εκπονηθείσας διδακτορικής διατριβής με σκοπό τη διερεύνηση και καταγραφή της επίδρασης της ποινικής εμπλοκής και ως εκ τούτου του ποινικού στιγματισμού στην περαιτέρω ένταξη του ανηλίκου στην εγκληματικότητα μέσω της υποτροπής και ενίοτε στη δημιουργία μιας «εγκληματικής σταδιοδρομίας».

Οι επιμέρους ερευνητικές υποθέσεις στις οποίες κληθήκαμε να απαντήσουμε μέσα από τη συλλογή και επεξεργασία των δεδομένων μας ήταν οι εξής: (1) όσο περισσότερο, όσο πιο νωρίς και όσο πιο βαθιά εμπλακεί κανείς στο σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης τόσο μεγαλύτερη η πιθανότητα να αισθανθεί στιγματισμένος από τους φορείς του ποινικού συστήματος και να παρουσιάσει υποτροπή, (2) τα προερχόμενα από χαμηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα άτομα γίνονται συχνότερα υποκείμενα ποινικής παρέμβασης κατά την ανηλικότητα, (3) η επίδραση του ποινικού στιγματισμού είναι πιο συχνή στις περιπτώσεις ατόμων που υπάρχει οικογενειακό ιστορικό παραβατικότητας και ποινικών καταδικών, (4) η εμπλοκή κατά την ανηλικότητα στο σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης επιδρά αρνητικά στις σχέσεις του ανήλικου παραβάτη με το σχολικό, εργασιακό, οικογενειακό και φιλικό περιβάλλον, (5) η εμπλοκή στο σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης και ο ποινικός στιγματισμός κατά την ανηλικότητα οδηγούν τον στιγματιζόμενο ανήλικο στην επιλογή συναναστροφών με παρεκκλίνοντα άτομα αυξάνοντας τις πιθανότητες ένταξής του σε μια οργανωμένη εγκληματική ομάδα, (6) η

J., National study of the aftermath of apprehension, *Prospectus*, 1969-1970, 3, σ. 3-19, Gold M., *Delinquent behavior in an American city*, Brooks/Cole, Belmont, California, 1970, Haney W., Gold M., The juvenile delinquent nobody knows, *Psychology Today*, 1973, 7, σ. 48-55, Eachern A. W., The juvenile probation system, *American Behavioral Scientist*, 1968, 11, σ. 1-45, Spohn C., Holleran D., The effect of imprisonment on recidivism rates of felony offenders: A focus on drug offenders, *Criminology*, 2002, 40 (2), σ. 329-358, Farrington D. P., The effects of public labeling, *British Journal of Criminology*, 1977, 17 (2), σ. 112-125, Farrington D. P., Osborn S. G., West D. J., The persistence of labeling effects, *British Journal of Criminology*, 1978, 18 (3), σ. 283, Klein M. W., Labeling, deterrence and recidivism: A study of police dispositions of juvenile offenders, *Social Problems*, 1974, 22(2), σ. 292-303, Klein M. W., Labeling theory and delinquency policy: An experimental test, *Criminal Justice and Behavior*, 1986, 13 (1), σ. 77, Smith D. A., Gartin P., Specifying specific deterrence: The influence of arrest on future criminal activity, *American Sociological Review*, 1989, 54 (1), σ. 94-105, Smith D. A., Paternoster R., Formal processing and future delinquency: Deviance amplification as selection artifact, *Law and Society Review*, 1990, 24 (5), σ. 111-113.

ένταξη σε μια οργανωμένη εγκληματική ομάδα καθιστά πιο εύκολη τη συένχιση της παραβατικής συμπεριφοράς και παρέχει περισσότερες ευκαιρίες για κάτι τέτοιο, αυξάνοντας έτσι τις πιθανότητες για υποτροπή και (7) η πρώτη και επαναλαμβανόμενη ποινική εμπλοκή κατά την ανηλικότητα αυξάνει τις πιθανότητες παγίωσης της εγκληματικής δράσης.

2.2. Μεθοδολογία

2.2.1. Χαρακτηριστικά δείγματος και μέθοδος δειγματοληψίας

Η παρούσα έρευνα παρουσιάζει τόσο ποσοτικά⁶³ όσο και ποιοτικά⁶⁴ χαρακτηριστικά. Περιλαμβάνει δύο ομάδες: μία πειραματική ομάδα και μία ομάδα ελέγχου. Η πειραματική ομάδα αποτελούνταν από 40 ενήλικες άρρενες καταδικασμένους για αυτουργία ή συμμετοχή σε διάπραξη τετελεσμένου ή εν αποπείρα πλημμελήματος εκ δόλου ή κακουργήματος σε ποινή στερητική της ελευθερίας ή ποινή στερητική της ελευθερίας σε συνδυασμό με χρηματική ή άλλη παρεπόμενη ποινή και κρατούμενους στο Σωφρονιστικό Κατάστημα Β' Τύπου του Μαλανδρίνου, οι οποίοι είχαν διαπράξει την πρώτη αξιόποινη πράξη, για την οποία τους επιβλήθηκαν αναμορφωτικά ή/ και θεραπευτικά μέτρα ή ποινή κατά τα άρθρα 122, 123, 127, 54, 130 ή 131 Π.Κ., κατά την περίοδο της ανηλικότητάς τους καθώς και από 16 άρρενες (14 ενήλικες και 2 ανήλικους), οι οποίοι υποβάλλονταν κατά το χρόνο διεξαγωγής της έρευνας σε αναμορφωτικά ή/ και θεραπευτικά μέτρα σύμφωνα με τα άρθρα 122, 123, 130 και 131 Π.Κ. για αυτουργία ή συμμετοχή σε διάπραξη τετελεσμένου ή εν αποπείρα πλημμελήματος εκ δόλου ή κακουργήματος κατά την ανηλικότητα και οι οποίοι είχαν τελέσει εκ δόλου τουλάχιστον ένα ακόμα ποινικό αδίκημα για το οποίο είχαν εμπλακεί στο ποινικό σύστημα. Η επιλογή των ενήλικων αρρένων απόμωv έγινε από το Σωφρονιστικό Κατάστημα Κράτησης Β' Τύπου Μαλανδρίνου. Όσον αφορά στο σύνολο των υπολοίπων 16 αρρένων ελήφθησαν ως δείγμα από την Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων Αθηνών. Η πειραματική μας ομάδα είχε χαρακτηριστικά σκόπιμου (purposive sampling) και διαθέσιμου δείγματος (available ή convenience ή accidental sample).⁶⁵ Για την ομάδα ελέγχου απευ-

⁶³ Κυριαζή Ν., *Η κοινωνιολογική έρευνα: Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2005, σ. 46-50 και 99-102, Mouton J., *Basic concepts in the methodology of the social sciences*, H.S.R.C. Series in Methodology, Mouton J. (ed.), *Human Sciences Research Council*, 1990, σ. 45-46, Frankfurt – Nachmias C., Nachmias D., *Research methods in the social sciences*, St's Martins Press, 4rth ed., 1992, σ. 97-146.

⁶⁴ Κυριαζή Ν., *ό.π.*, σ. 51-54, Cassel C., Symon G., *Qualitative research in work context*, in C. Cassel – G Symons (Orgs.), *Qualitative methods in organization research: A practical guide*, Sage, London, 1994, σ. 3-7, Morse M. J., Field A. R., *Nursing research: The application of qualitative approach*, Chapman & Hall, London, 1996.

⁶⁵ Κυριαζή Ν., *ό.π.*, σ. 118.

θυνθήκαμε σε φοιτητές από το πρώτο και δεύτερο έτος του τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου καθώς και του Τμήματος Γεωλογίας του Πανεπιστημίου Πατρών. Το εν λόγω δείγμα επιλέχθηκε στο πλαίσιο των αντικειμενικών δυνατοτήτων μας ως διαθέσιμο ή βολικό δείγμα.⁶⁶ Η αρχική ομάδα ελέγχου αποτελούνταν από 53 φοιτητές, από τους οποίους συγκροτήσαμε την τελική ομάδα ελέγχου 12 ατόμων, τα οποία είχαν εκδηλώσει παραβατική συμπεριφορά χωρίς να έχουν ποτέ εμπλακεί στο ποινικό σύστημα.⁶⁷

2.2.2. Μέθοδος συλλογής δεδομένων – ερευνητικά εργαλεία

Όσον αφορά στα ερευνητικά μας εργαλεία και στην πειραματική ομάδα επιλέξαμε να χρησιμοποιήσουμε τη μέθοδο της προσωπικής συνέντευξης και της μελέτης δικογραφιών, ατομικών φακέλων καθώς και ποινικών μητρώων, σε όσες βέβαια περιπτώσεις αυτά υπήρχαν εντός των δικογραφιών ή των ατομικών φακέλων (συνδυασμός πρωτογενών και δευτερογενών στοιχείων-τριγωνοποίηση).⁶⁸ Σχετικά με την ομάδα ελέγχου επιλέξαμε ως μέθοδο συλλογής δεδομένων εκείνη του αυτο-συμπληρούμενου τυποποιημένου ερωτηματολογίου για λόγους πρακτικής ευκολίας και οικονομίας χρόνου.⁶⁹

⁶⁶ Singh K., *Quantitative social research methods*, Sage Publications, New Delhi, 2007, σ. 107, Carter D. C., *Quantitative psychological research: The complete student's companion*, Psychology Press, Taylor & Francis Group, N.Y, 3rd ed., 2010, σ. 156.

⁶⁷ Από τα υπόλοιπα 41 άτομα της αρχικής ομάδας ελέγχου, 40 άτομα δεν είχαν εμπλακεί σε καμία παραβατική συμπεριφορά ενώ 1 άτομο είχε εμπλακεί αλλά είχε συλληφθεί.

⁶⁸ Όπου εντοπίστηκε αναντιστοιχία ανάμεσα σε πληροφορία που λάβαμε μέσω της προσωπικής συνέντευξης και σε πληροφορία που αντλήσαμε από τις δικογραφίες ή τους ατομικούς φακέλους, επιλέξαμε να λάβουμε ως αληθινή πληροφορία εκείνη την οποία εντοπίσαμε στα επίσημα δημόσια έγγραφα των δικογραφιών και ατομικών φακέλων. Βλ. Σπινέλλη Κ. Δ., 2005, *ό.π.*, σ. 106 και 132-133, Denzin N. K., *The research act*, McGraw-Hill Book Co, 2nd ed., N.Y., 1978, σ. 101-103, Klein M. W., 1986, *ό.π.*, Gibson H. B., Morrison S., West D. J., *The confession of known offences in response to a self-reported delinquency schedule*, *British Journal of Criminology*, 1970, 10, σ. 277-280, Blackmore J., *The relationship between self-reported delinquency and official convictions among adolescent boys*, *British Journal of Criminology*, 1974, 14 (2), σ. 172-176.

⁶⁹ Κυριαζή Ν., *ό.π.*, σ. 120-122, Warwick D. P., Lininger D., *The Sample survey: theory and practice*, McGraw-Hill, N.Y., 1975, σ. 182-219.

2.2.3. Δομή ερωτηματολογίου συνέντευξης και αυτο-συμπληρούμενου ερωτηματολογίου- εφαρμογή ερευνητικών εργαλείων

Στην περίπτωση της πειραματικής ομάδας χρησιμοποιήσαμε την τεχνική της δομημένης συνέντευξης (structured interview)⁷⁰. Το ερωτηματολόγιο, στο οποίο στηρίχθηκε η συνέντευξη, περιείχε τόσο κλειστές όσο και ανοιχτές ερωτήσεις.⁷¹ Για την ομάδα ελέγχου κάναμε χρήση της τεχνικής του δομημένου ερωτηματολογίου με κλειστού τύπου ερωτήσεις με εξαίρεση ορισμένα ερωτήματα, τα οποία είχαν τη μορφή ανοιχτών ερωτήσεων. Τόσο στην περίπτωση της πειραματικής ομάδας όσο και σε εκείνη της ομάδας ελέγχου, προτού προβούμε στην εφαρμογή των ερευνητικών μας εργαλείων, προχωρήσαμε σε δοκιμαστική έρευνα (pilot study) προκειμένου να εντοπίσουμε πιθανά προβλήματα σχετιζόμενα με τη δομή και οργάνωση των ερωτηματολογίων μας. Σχετικά με τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων με τα άτομα της πειραματικής ομάδας θα πρέπει να αναφέρουμε ότι η διεξαγωγή έλαβε χώρα σε ειδικό χώρο του σωφρονιστικού καταστήματος και της Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων χωρίς την παρουσία τρίτων προσώπων. Όσον αφορά στα αυτοσυμπληρούμενα ερωτηματολόγια από την ομάδα ελέγχου, αυτά διανεμήθηκαν σε ομαδικό πλαίσιο κατά τη διάρκεια διδακτικής ώρας εντός των αμφιθεάτρων των τμημάτων Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου και Γεωλογίας του Πανεπιστημίου Πατρών και υπό την παρουσία τη δική μας και του συνεργαζόμενου καθηγητή (διανομή σε ομαδικό πλαίσιο). Τέλος, σχετικά με τη μέληση των δικογραφιών και των ατομικών φακέλων καταφύγαμε στην τεχνική της ανάλυσης περιεχομένου προκειμένου να μετατρέψουμε το δευτερογενές υλικό ποιοτικής φύσης σε ποσοτικά δεδομένα.⁷²

2.2.4. Μέθοδοι ανάλυσης δεδομένων

Οι μέθοδοι που ακολουθήθηκαν για την ανάλυση των δεδομένων μας περιορίζονται σε περιγραφικού χαρακτήρα στατιστικά αποτελέσματα λόγω έλλειψης αντιπροσωπευτικού δείγματος.⁷³ Κατά την κρατούσα στην επιστημονική βιβλιογραφία άποψη, η χρήση επαγωγικής στατιστικής ανάλυσης προϋποθέτει τυχαία δειγματοληψία έτσι ώστε να εξασφαλίζεται η αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος και ως εκ τούτου να καθίσταται εφικτή η γενίκευση των

⁷⁰ Κυριαζή Ν., *ό.π.*, σ 122, και Carter D.C., *ό.π.*, σ. 72.

⁷¹ Κυριαζή Ν., *ό.π.*, σ. 127-131, Forcese D. P., Richer S., *Social research methods*, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N.J., 1973, σ. 160-163.

⁷² Κυριαζή Ν., *ό.π.*, σ. 284-285., Σπινέλλη Κ. Δ., 2005, *ό.π.*, σ 132-134 και Jupp V., *λήμμα: content analysis*, The Sage Dictionary of Criminology, *ό.π.*, σ. 70-71, Graneheim U. H., Lundman B., Qualitative content analysis in nursing research: concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness, *Nurse Education Today*, 2004, 24, σ. 105-112.

⁷³ Μπεχράκης Θ., *Στατιστική για τις επιστήμες του ανθρώπου και της κοινωνίας: Μέθοδοι και παραδείγματα*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2010, σ. 81-84 και 85-118.

αποτελεσμάτων της εκάστοτε έρευνας στον αντίστοιχο πληθυσμό από τον οποίο ελήφθη το δείγμα.⁷⁴ Με την περιγραφική στατιστική μπορούμε να εξετάσουμε τις μεταβλητές είτε ανά μία είτε ανά δύο. Όσον αφορά στην εξέταση των μεταβλητών ανά μία χρησιμοποιήσαμε: (α) την κατανομή συχνοτήτων της μεταβλητής, (β) τους δείκτες κεντρικής τάσης της μεταβλητής και (γ) τους δείκτες διασποράς της μεταβλητής. Στην περίπτωση της εξέτασης των μεταβλητών ανά δύο διερευνήσαμε την ύπαρξη απλών και όχι αιτιωδών σχέσεων κάνοντας χρήση πινάκων διπλής εισόδου ή συνάφειας (crosstabs) καθώς και απλής γραμμικής συσχέτισης (συντελεστής συσχέτισης r του Pearson).⁷⁵ Οι παραπάνω αναλύσεις των ερευνητικών μας δεδομένων πραγματοποιήθηκαν με τη χρήση του στατιστικού λογισμικού πακέτου SPSS STATISTICS 20.0 (Statistical Package for the Social Sciences).

2.3. Ευρήματα έρευνας και συμπεράσματα

2.3.1. Ατομικά στοιχεία πειραματικής και ομάδας ελέγχου - οικογενειακές μεταβλητές

Τα ευρήματα και κατ' επέκταση τα εξαγόμενα συμπεράσματα, η καταγραφή των οποίων δεν θα παρουσιαστεί συνολικά αλλά συνοπτικά, αφορούν στο δείγμα της παρούσας μελέτης και μόνο και δεν αφορούν στη διερεύνηση αιτιωδών σχέσεων, οι οποίες θα μπορούσαν να γενικευθούν. Ωστόσο, ακόμα και στο συγκεκριμένο πλαίσιο μελέτης του δείγματος μας τα αποτελέσματα κατέδειξαν αρκετά ενδιαφέροντα στοιχεία, τα οποία θα μπορούσαν να δώσουν μια πρώτη εικόνα για πιθανή ύπαρξη σχέσης εξεταζόμενων στην παρούσα μεταβλητών σε περίπτωση εμπειρικής διερεύνησής τους στο μέλλον στο πλαίσιο επαγωγικής στατιστικής ανάλυσης.

Το πρώτο εύρημα το οποίο προέκυψε από τη σύγκριση των δύο ομάδων ήταν το χαμηλό κοινωνικοοικονομικό status και μορφωτικό επίπεδο αλλά και το επιβαρυνμένο και δυσλειτουργικό οικογενειακό περιβάλλον από το οποίο προέρχονταν στην πλειονότητά τους τα άτομα της πειραματικής ομάδας σε αντίθεση με τα άτομα της ομάδας ελέγχου, συνάδοντας έτσι με μια σειρά από ερευνητικά πορίσματα αναφορικά με την ύπαρξη σχέσης ανάμεσα στις ανωτέρω μεταβλητές και την παραβατική συμπεριφορά.⁷⁶ Ειδικότερα, τα άτομα της

⁷⁴ Potter W. J., Cooper R., Dupagne M., Reply to Spark's critique, *Communication Theory*, 1995, 5(3), σ. 280-286, Lang A., Standpoint: The logic of using inferential statistics with experimental data from nonprobability samples: Inspired by Cooper, Dupagne, Potter and Sparks, *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 1996, 40 (3), σ. 425 και Edgington E. S., Statistical inference and non-random samples, *Psychological Bulletin*, 1966, 66, σ. 485-487.

⁷⁵ Μπεχράκης Θ., ό.π., σ. 14-15.

⁷⁶ Βλ. ενδεικτικά: West D. J., Farrington D. P., *Who becomes delinquent?*, Heinemann, London, 1973, Farrington D. P., Gallagher B., Morley L., Ledger R. J., West D. J., *Cambridge*

πειραματικής ομάδας ήταν στη συντριπτική τους πλειονότητα χαμηλού μορ-

study in delinquent development: Long term follow-up, Cambridge University, Cambridge-England, 1985, Farrington D. P., Early predictors of adolescent aggression and adult violence, *Violence and Victims*, 1989, 4 (2), σ. 79-100, Loeber R., Dishion T., Early predictors of male delinquency: A review, *Psychological Bulletin*, 1983, 94 (1), σ. 68-99, Glueck S., Glueck E., 1950, ό.π., Maguin E., Loeber R., Academic performance and delinquency, *Crime and Justice*, 1996, 20, σ. 145-264, Maguin E., Hawkins J. D., Catalano R. F., Hill K., Abbott R., Herrenkohl T., Risk factors measured at three ages for violence at age 17-18, *Paper* presented at the American Society of Criminology, Boston, MA, November 1995, Catalano R. F., Hawkins J. D., The social development model: A theory of antisocial behavior, *Delinquency and Crime: Current Theories*, J. D. Hawkins (ed.), Cambridge University Press, New York, 1996, σ. 149-197, Herzog E., Sudia S., *Children in fatherless families*, Caldwell B., Ricciuti H., (eds.), *Review of Child and Development Research*, vol. 1, Chicago University Press, 1973, σ. 149-154, Henry B., Avshalom C., Moffitt T. E., Silva P. A., Temperamental and familial predictors of violent and non-violent criminal convictions: Age 3 to age18, *Developmental Psychology*, 1996, 32 (4), σ. 614-623, McCord J., Ensminger M., Pathways from aggressive childhood to criminality, *Paper* presented at the American Society of Criminology, Boston, MA, November 1995, Wells E. L., Rankin J. H., Direct parental controls and delinquency, *Criminology*, 1988, 26 (2), σ. 263-285, Wells E., Rankin J., Families and delinquency: A meta-analysis of the impact of broken homes, *Social Problems*, 1991, 38 (1), σ. 71-93, Laub J., Sampson R., Unraveling families and delinquency: A reanalysis of the Glueck's data, *Criminology*, 1988, 26 (3), σ. 355-380, Van Voorhis P., Cullen F. T., Mathers R. A., Chenoweth C. G., The impact of family structure and quality on delinquency: A comparative assessment of structural and functional factors, *Criminology*, 1988, 26 (2), σ. 235-261, Coughlin C., Vuchinich S., Family experience in preadolescence and the development of male delinquency, *Journal of Marriage and the Family*, 1996, 58 (2), σ. 491-501, Rodgers B., Pryor J., *Divorce and separation: The outcomes for children*, Joseph Rowntree Foundation, N.Y., 1998, McCord W., McCord J., Zola I., *The origins of crime*, Columbia University Press, N.Y., 1959, McCord J., Some child-rearing antecedents of criminal behavior in adult men, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1979, 37 (9), σ. 1477-1486, Goodwin D. W., Alcoholism and genetics: The sins of the fathers, *Archives of General Psychiatry*, 1985, 42, σ. 171-174, Johnson G. M., Schontz F. C., Locke T. P., Relationships between adolescent drug use and parental drug behaviors, *Adolescence*, 1984, 19 (74), σ. 295-299, Widom C. S., *The cycle of violence*. Washington, DC: U.S. Department of Justice, National Institute of Justice, 1992, Stouthamer-Loeber M., Loeber R., Homish D.L, Wei E., Maltreatment of boys and the development of disruptive and delinquent behavior, *Development and Psychopathology* 2001, 13 (4), σ. 941-955, Ireland T. O., Smith C. A., Thornberry T. P., Developmental issues in the impact of child maltreatment on later delinquency and drug use, *Criminology*, 2002, 40 (2), σ. 359-400, Lansford J. E., Johnson S. M., Berlin L. J., Dodge K. A., Bates J. E., Pettit G. S., Early Physical Abuse and Later Violent Delinquency: A Prospective Longitudinal Study, *Child Maltreatment*, 2007 12 (3), σ. 233-245.

φωτικού επιπέδου (91,2%)⁷⁷ και ασκούσαν επαγγέλματα χαμηλής εισοδηματικής εμβέλειας (93%). Επίσης, στην πλειονότητά τους δήλωσαν εξαρτημένοι χρήστες ναρκωτικών ουσιών (57,14%) καθώς και ότι έκαναν χρήση ναρκωτικών ήδη κατά την ανηλικότητα, σε αντίθεση με τα άτομα της ομάδας ελέγχου, από τα οποία κανένα δεν δήλωσε εξαρτημένος χρήστης, επιβεβαιώνοντας τα πορίσματα ερευνών αναφορικά με τη σχέση ανάμεσα στη χρήση ναρκωτικών ουσιών και την παραβατική συμπεριφορά και ιδίως ανάμεσα στη βαριά παραβατικότητα και τη χρήση ουσιών στους ανήλικους παραβάτες.⁷⁸ Αν και το τοπίο όσον αφορά στην κατεύθυνση της εν λόγω σχέσης ανάμεσα στην εγκληματική συμπεριφορά και τη χρήση παράνομων ουσιών δεν είναι τόσο ξεκάθαρο, ωστόσο, αποτελεί αδιαμφισβήτητη διαπίστωση το γεγονός ότι συνήθως οι δύο αυτές συμπεριφορές συνυπάρχουν και τροφοδοτούν η μια την άλλη κατά την ανηλικότητα αλλά και σε βάθος χρόνου κατά την εξέλιξη της εγκληματικής πορείας του ανήλικου παραβάτη. Όσον αφορά στη δομή της οικογένειας στο πλαίσιο της οποίας μεγάλωσαν τα άτομα της πειραματικής ομάδας αξίζει να σημειωθεί ότι αν και στην πλειονότητά τους διαβίωσαν κατά την περίοδο της ανηλικότητας με 2 γονείς, εντούτοις, σε ένα μεγάλο ποσοστό, το οποίο κατά την ηλικιακή περίοδο από τα 13 έτη έως την ενηλικίωση φαίνεται να αγγίζει σχεδόν το 43%, οι ερωτώμενοι είτε διαβίωναν σε οικογενειακό περιβάλλον με ατελή δομή είτε διαβίωναν σε άλλου είδους περιβάλλοντα λ.χ. ίδρυμα ή ορφανοτροφείο. Αντίθετα στην συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων της ομάδας ελέγχου (83,3%) επρόκειτο για άτομα τα οποία διαβίωσαν σε «ανέπαφες δο-

⁷⁷ Στο χαμηλό μορφωτικό επίπεδο υπαγάγαμε όλες εκείνες τις περιπτώσεις μη φοίτησης στην πρωτοβάθμια ή δευτεροβάθμια εκπαίδευση ή μη ολοκλήρωσης της φοίτησης αυτής.

⁷⁸ Βλ. ενδεικτικά: Arrestee Drug Abuse Monitoring Program, *Annual Report on Drug Use Among Adult and Juvenile Arrestees*, Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice, 1999, Huizinga D., Jakob-Chien, C., Contemporaneous co-occurrence of serious and violent juvenile offending and other problem behaviors, In *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*, R. Loeber & D. P. Farrington (eds.), Thousand Oaks, Sage Publications, CA, 1998, Wilson, J. J., Rojas N., Haapanen R., Duxbury E., Steiner H., Substance abuse and criminal recidivism: A prospective study of adolescents, *Child Psychiatry and Human Development*, 2001, 31(4), σ. 297-312, Johnston L. D., O'Malley P. M., Bachman J. G., *Monitoring the Future National Results on Adolescent Drug Use: Overview of Key Findings*, 2005, Bethesda, MD: National Institute on Drug Abuse, NIH Publication No. 06-5882, 2006, Dembo R., Williams L., Fagan J., Schmeidler J., The relationships of substance abuse and other delinquency over time in a sample of juvenile detainees, *Criminal Behavior and Mental Health*, 1993, D'Amico E. J., Edelen M., Miles J. N. V., Morral A. R., *The longitudinal association between substance use and delinquency among high-risk youth, Drug and Alcohol Dependence*, 2008.

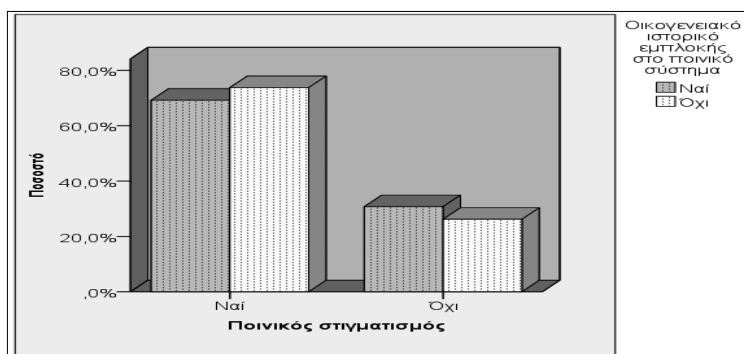
μικά οικογένειες» (intact homes).⁷⁹ Όσον αφορά στην ύπαρξη δυσλειτουργικού οικογενειακού περιβάλλοντος στην πλειονότητά τους τα άτομα της πειραματικής ομάδας (58,9%) απάντησαν θετικά σε αντίθεση με τα άτομα της ομάδας ελέγχου τα οποία στο σύνολό τους έδωσαν αρνητική απάντηση εκτός από μία περίπτωση ατόμου το οποίο διαβίωσε καθόλη τη διάρκεια της ανηλικότητας σε ίδρυμα. Παράλληλα, η ενδοοικογενειακή βία, οι διαταραγμένες σχέσεις γονέων ή γονέα και κηδεμόνα, η βαριά ασθένεια γονέα ή κηδεμόνα, το διαζύγιο και η ύπαρξη αλκοολικού γονέα ή κηδεμόνα εμφανίζονται ως οι πιο συχνές μορφές δυσλειτουργίας στο οικογενειακό περιβάλλον των ερωτηθέντων της πειραματικής ομάδας. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να αναφέρουμε ότι σε ερώτηση που απευθύνθηκε στους ερωτώμενους και των δύο ομάδων σχετικά με την ύπαρξη οικογενειακού μέλους με ιστορικό παραβατικής συμπεριφοράς και εμπλοκής στο ποινικό σύστημα, τα άτομα της πειραματικής ομάδας απάντησαν θετικά σε ποσοστό 23,6% ενώ στην περίπτωση των ατόμων της ομάδας ελέγχου το αντίστοιχο ποσοστό ανήλθε στο 8,3%. Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι σε όλες τις περιπτώσεις, στις οποίες δηλώθηκε εμπλοκή ενός ή περισσότερων οικογενειακών μελών σε παραβατική δράση, η παραβατική συμπεριφορά αφορούσε στο πρόσωπο τουλάχιστον ενός γονέα ενώ στις περιπτώσεις που τα πρόσωπα ήταν περισσότερα του ενός, εμπλοκή σε παραβατική δράση και ποινική εμπλοκή εμφάνιζαν εκτός από το γονέα ή τους γονείς και τα αδέρφια των ερωτώμενων. Τέλος, ποινική καταδίκη μέλους του οικογενειακού περιβάλλοντος εντοπίστηκε μόνο στην περίπτωση της πειραματικής ομάδας και σε ποσοστό 69,23%.⁸⁰

⁷⁹ Κατσιγάρκη Ε., *Οικογένεια και παραβατικότητα*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004, σ. 63.

⁸⁰ Σχετικά με τη σύνδεση της γονεϊκής παραβατικότητας αλλά και της παραβατικότητας αδερφών με τη νεανική παραβατικότητα βλ. ενδεικτικά: Glueck S., Glueck E., 1950, *ό.π.*, Ferguson T., *The young delinquent in his social setting*, Oxford University Press, London, 1952, Farrington, D. P., 1989, *ό.π.*, Loeber R., Stouthamer –Loeber M., *Family factors as correlates and predictors of juvenile conduct problems and delinquency*, Michael Tonry & Norval Morris (eds.), *Crime and Justice: An annual review of research*, Vol. 7, University of Chicago Press, Chicago, 1986, σ. 29-40, McCord W., McCord J., Zola I., *ό.π.*, Johnson G., *Delinquent boys, their parents and grandparents*, Copenhagen, Munksgaard, 1967, Osborn S. G., West D. J., Conviction records of fathers and sons compared, *British Journal of Criminology*, 1979, 19 (2), σ. 120-133, Brook J. S., Whiteman M., Gordon A. S., Brook D. W., The role of older brothers in younger brothers' drug use viewed in the context of parent and peer influences, *The Journal of Genetic Psychology*, 1990, 151(1), σ. 59-75, Lauritsen J. L., Sibling resemblance in juvenile delinquency: Findings from the National Youth Survey, *Criminology*, 1993, 31 (3), σ. 387-409, Brownfield D., Sorenson A. M., Sibship size and sibling delinquency, *Deviant Behavior: An Interdisciplinary Journal*, 1994, 15 (1), σ. 45-61, Farrington D. P., Jolliffe D., Loeber R., Stouthamer-Loeber M., Kalb, L. M., The concentration of offenders in families, and family criminality in the prediction of boys'

Ωστόσο, συσχετίζοντας στο εσωτερικό της πειραματικής ομάδας, μέσω πίνακα διπλής διόδου ή συνάφειας, τη γονεϊκή παραβατικότητα και ποινική εμπλοκή με τον ποινικό στιγματισμό⁸¹ που ενδεχομένως υπέστησαν οι ερωτώμενοι κατά την ανηλικότητα, διαπιστώσαμε ότι η αρνητική απάντηση στο ερώτημα περί ποινικού στιγματισμού αντιστοιχούσε σε θετική απάντηση αναφορικά με την ύπαρξη οικογενειακού ιστορικού ποινικής εμπλοκής, ενώ το αντίστροφο ίσχυε για τη θετική απάντηση στο ίδιο ερώτημα. Συνεπώς, από τη συσχέτιση των δύο μεταβλητών προέκυψε ότι τα άτομα με γονείς που παρουσίαζαν ιστορικό παραβατικότητας και ποινικής εμπλοκής δεν δήλωναν σε μεγαλύτερο ποσοστό ποινικά στιγματισμένα κατά την ανηλικότητα σε σύγκριση με εκείνα τα άτομα, τα οποία δεν παρουσίαζαν οικογενειακό ιστορικό ποινικής εμπλοκής.⁸²

Διάγραμμα 1: Συσχέτιση ποινικού στιγματισμού κατά την ανηλικότητα με οικογενειακό ιστορικό ποινικής εμπλοκής

delinquency, *Journal of Adolescence*, 2001, 24 (5), σ. 579-596, Farrington D. P., Barnes G. C., Lambert S., The concentration of offending in families, *Legal and Criminological Psychology*, 1996, 1(1), σ. 47-63, Rowe D., Farrington D. P., The familial transmission of criminal convictions, *Criminology*, 1997, 35 (1), σ. 177-201, Fagan A. A., Najman J. M., Sibling Influences on Adolescent Delinquent Behaviour: An Australian Longitudinal Study, *Journal of Adolescence*, 2003, 26 (5), σ. 546-558.

⁸¹ Ο ποινικός στιγματισμός γίνεται αντιληπτός ως το αποτέλεσμα οποιασδήποτε πράξης αρνητικού χαρακτηρισμού ή αξιολόγησης αλλά και κάθε μορφής λεκτικής, ψυχολογικής ή σωματικής βίας μεταχείρισης, που ασκείται από τους φορείς του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης στον εμπλεκόμενο ανήλικο, και η οποία σαφώς προϋποθέτει την εξ ορισμού απαξίωσή του.

⁸² Ωστόσο, θα πρέπει να αναφέρουμε ότι πρόκειται για μια απλή συσχέτιση δύο μεταβλητών και σε καμία περίπτωση για αιτιώδη σχέση ενώ παράλληλα θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο συντελεστής Phi (ϕ) για την εξεταζόμενη συσχέτιση ήταν -0,044 (αρνητική ή αντίστροφη συσχέτιση) με αποτέλεσμα η ένταση της προκύπτουσας διμεταβλητής σύνδεσης να είναι ιδιαίτερος αδύναμη. Βλ. Κυριαζή Ν. *ό.π.*, σ. 200.

Όσον αφορά στο οικονομικό και κοινωνικό status μιας οικογένειας αυτό βασίζεται σε διάφορες παραμέτρους όπως είναι το οικογενειακό εισόδημα, η οικονομική εξάρτηση ή μη από κοινωνικές υπηρεσίες, το μορφωτικό επίπεδο και το είδος του επαγγέλματος των γονέων καθώς και το είδος γεωγραφικής περιοχής (συνοικίας) που διαμένει η οικογένεια.⁸³ Όπως διαπιστώσαμε από τα αποτελέσματα της έρευνάς μας το κοινωνικό και οικονομικό status των οικογενειών, στις οποίες διαβίωσαν ως ανήλικοι οι ερωτώμενοι της πειραματικής ομάδας ήταν χαμηλό, αν λάβουμε υπόψη ως δείκτη το μορφωτικό επίπεδο των γονέων (71,4% στην περίπτωση της μητέρας και 76,2% στην περίπτωση του πατέρα).⁸⁴ Όσον αφορά στην οικονομική κατάσταση της οικογένειας καταγωγής, αν και στην πλειονότητα των περιπτώσεων της πειραματικής ομάδας χαρακτηρίστηκε μέτρια (52,7%), δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις όπου χαρακτηρίστηκε κακή ή πολύ κακή και μάλιστα αξίζει να σημειωθεί ότι χαρακτηρίστηκε ως τέτοια σε μεγαλύτερο ποσοστό (25,4%) από το ποσοστό των απαντήσεων που τη χαρακτήριζαν καλή ή πολύ καλή (21,8%). Αντίθετα στην ομάδα ελέγχου οι γονείς φάνηκε να έχουν σε μεγαλύτερο ποσοστό μέσο (54,5% στην περίπτωση της μητέρας)⁸⁵ ή υψηλό (27,3% στην περίπτωση της μητέρας και 70% στην περίπτωση του πατέρα)⁸⁶ μορφωτικό επίπεδο ενώ η οικονομική κατάσταση της οικογένειας χαρακτηρίστηκε στην πλειονότητα των περιπτώσεων καλή (36,4%) ή μέτρια (36,4%) ενώ αθροιστικά σε μεγαλύτερο ποσοστό, σε σχέση με το αντίστοιχο ποσοστό της πειραματικής ομάδας, χαρακτηρίστηκε ως πολύ καλή ή καλή (45,5%). Τέλος, η οικονομική κατάσταση της οικογένειας χαρακτηρίστηκε ως κακή από τα άτομα της ομάδας ελέγχου σε ποσοστό 18,2%. Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφέρουμε ότι αρκετά ερευνητικά πορίσματα συνδέουν το χαμηλό κοινωνικό και οικονομικό status της οικογένειας με την εγκληματική συμπεριφορά μολονότι σε ορισμένες μελέτες τα αποτελέσματα είναι είτε μεικτής φύσεως είτε δεν εντοπίζουν την ακρι-

⁸³ Sampson R. J., Laub J. H., 1993, ό.π., σ. 72, Etim E. T., Egodi A. U., *Family socioeconomic status and delinquency among senior secondary school students in Calabar South, Cross River State, Nigeria*, American International Journal Of Contemporary Research, 2013, 3 (4), σ. 83-88, Glueck S., Glueck E., 1950, ό.π., Regolli R., Hewitt J., *Delinquency in Society: A child – centered approach*, Mc Graw – Hill Inc, 1991, σ. 323, Ling M. O, The Relationship between family socioeconomic status and lifestyle among youth in Hong Kong, *Discovery – SS Student E-Journal*, 2013, 2, σ. 135-168.

⁸⁴ Στην κατηγορία χαμηλό μορφωτικό επίπεδο υπαγάγαμε όλες εκείνες τις περιπτώσεις μη φοίτησης στην πρωτοβάθμια ή δευτεροβάθμια εκπαίδευση ή μη ολοκλήρωσης της φοίτησης αυτής.

⁸⁵ Στο μέσο μορφωτικό επίπεδο συμπεριλάβαμε όλες τις περιπτώσεις ολοκλήρωσης της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

⁸⁶ Στο υψηλό μορφωτικό επίπεδο συμπεριλάβαμε όλες τις περιπτώσεις ολοκλήρωσης της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

βή κατεύθυνση της σύνδεσης των δύο μεταβλητών.⁸⁷ Σε προηγούμενο σημείο της παρούσας έχει γίνει αναφορά σε έρευνες τα πορίσματα, των οποίων καταδεικνύουν την επίδραση της κοινωνικής και οικονομικής τάξης των ανήλικων παραβατών στην απόφαση των φορέων του ποινικού συστήματος για τη σύλληψη, άσκηση ποινικής δίωξης, παραπομπή τους στη δικαιοσύνη και επιβολή ποινής.⁸⁸ Αυτές οι έρευνες δημιουργούν τον εύλογο προβληματισμό αν τελικά η συσχέτιση του κοινωνικού και οικονομικού status με τη νεανική παραβατικότητα είναι πραγματική ή αποτέλεσμα των μηχανισμών επιλογής και καταγραφής της εγκληματικότητας.⁸⁹ Ο Goldman (1963) αναφέρει ότι η συντριπτική πλειονότητα των αστυνομικών θεωρεί ότι η νεανική παραβατικότητα οφείλεται σε ανεπαρκείς οικογενειακές δομές και συνθήκες διαβίωσης. Κατά συνέπεια, τα αστυνομικά όργανα παρουσιάζουν την τάση να μην συλλαμβάνουν και παραπέμπουν άτομα από ευυπόληπτες οικογένειες των μεσαίων και υψηλών κοινωνικών στρωμάτων αλλά άτομα από τα χαμηλότερα κοινωνικά και οικονομικά στρώματα καθώς και από υποβαθμισμένα από άποψη δομικών και λειτουργικών χαρακτηριστικών οικογενειακά περιβάλλοντα.⁹⁰ Σύμφωνα με τα δεδομένα της έρευνάς μας θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι ενδεχομένως να υφίσταται μια διαδικασία επιλογής από τους φορείς του ποινικού μηχανισμού ατόμων προς διοχέτευση στο ποινικό σύστημα με κριτήριο το κοινωνικό ή οικονομικό status δεδομένης της διαφορετικότητας των δύο υπό σύγκριση ομάδων όσον αφορά στο μορφωτικό επίπεδο των γο-

⁸⁷ Defoe I. N., Farrington D. P., Loeber R., Disentangling the relationship between delinquency and hyperactivity, low achievement, depression, and low socioeconomic status: Analysis of repeated longitudinal data, *Journal of Criminal Justice*, 2013, 41(1), σ. 100-107, Carney T., Myers B. J., Louw J., Lombard C., Flisher A. J., The Relationship between substance use and delinquency among high-school students in Cape Town, South Africa, *Journal of Adolescence*, 2013, 1(1), σ. 1-9, Le T. N., Stockdale G., The Influence of school demographic factors and perceived student discrimination on delinquency trajectory in adolescence, *Journal of Adolescent Health*, 2011, 49(3), σ. 407-413, Glueck S., Glueck E., 1950, *ό.π.*, West D. J., Farrington D. P., *ό.π.*, σ. 26-32.

⁸⁸ Βλ. ενδεικτικά Lemert E., 1951, *ό.π.*, σ. 311, Thornberry T. P., 1973, *ό.π.*, Piliavin I., Briar S., Police encounters with juveniles, *American Journal of Sociology*, 1964, 70 (2), σ. 206-214, Sessar K., 1979, *ό.π.*, Tapia M. 2010, *ό.π.*, Tapia M., Gang membership and race as risk factors for juvenile arrest, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 2011, 48(3), σ. 364-395, Irwin J., 1985, *ό.π.*, σ. 18-41.

⁸⁹ Ζαραφώνιτου Χ., 2004, *ό.π.*, σ. 109, 173 επ., και 236 επ.

⁹⁰ Goldman N., *The differential selection of juvenile offenders for court appearance*, National Council on Crime and Delinquency, 1963. Βλ. επίσης Inderbitzin M., Bates K., Gainey R., *Deviance and Social Control: A Sociological Perspective*, SAGE Publications, California, 2013, Cicourel A. V., Kitsuse J. I., *The social organization of the high school and deviant adolescent careers*, E. Ryubington & M. Weinberg (eds.), *Deviance: The interactionist perspective*, MacMillan: N.Y., 1968, σ. 124-135.

νέων και στην οικονομική κατάσταση της οικογένειας σε συνδυασμό με τη μεσολάβηση ή μη ποινικής εμπλοκής. Ωστόσο, παράλληλα με τα παραπάνω αποτελέσματα προχωρήσαμε σε συσχέτιση μεταβλητών στο εσωτερικό της πειραματικής ομάδας. Από τη σύγκριση των μέσων όρων του αριθμού ποινικών εμπλοκών⁹¹ κατά την ανηλικότητα ανάλογα με το μορφωτικό επίπεδο των γονέων διαπιστώσαμε ότι στην περίπτωση του μορφωτικού επιπέδου του πατέρα όσο αυξανόταν το μορφωτικό επίπεδο μειωνόταν και ο μέσος όρος ποινικών εμπλοκών. Αν και επρόκειτο για μικρές διαφορές των συγκρινόμενων μέσων όρων,⁹² εντούτοις, το συγκεκριμένο εύρημα ενισχύει την παραπάνω άποψη σχετικά με ενδεχόμενη επιλεκτική καταγραφή της νεανικής παραβατικότητας από τους φορείς του ποινικού συστήματος. Ανάλογα αποτελέσματα δεν προέκυψαν από τη σύγκριση των μέσων τιμών του αριθμού ποινικών εμπλοκών κατά την ανηλικότητα σε σχέση με το μορφωτικό επίπεδο της μητέρας ή το οικονομικό επίπεδο της οικογένειας.

2.3.2. Παραβατική συμπεριφορά και εμπλοκή στο σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης

2.3.2.1. Ηλικία έναρξης εγκληματικής δράσης, ηλικία πρώτης ποινικής εμπλοκής, είδος και συχνότητα ποινικών αδικημάτων

Όσον αφορά στην παραβατική συμπεριφορά των δύο υπό σύγκριση ομάδων καθώς και στην ποινική εμπλοκή των ατόμων της πειραματικής ομάδας θα γίνει μια επιλεκτική αναφορά στα ευρήματα εκείνα που σχετίζονται με τα εξαγόμενα γενικά συμπεράσματα της έρευνας.

Καταρχάς, τα εμπλεκόμενα στο ποινικό σύστημα άτομα φάνηκε να ξεκινούν την παραβατική τους δράση 3 έτη νωρίτερα από τα άτομα της ομάδας ελέγχου ενώ παράλληλα παρουσίασαν βαρύτερης μορφής παραβατικότητα είτε επρόκειτο για παραβατικότητα για την οποία ενεπλάκησαν στο ποινικό σύστημα είτε επρόκειτο για παραβατικές πράξεις για τις οποίες ουδέποτε συνελήφθησαν. Ειδικότερα, η μέση τιμή ηλικίας τέλεσης του πρώτου ποινικού αδικήματος χωρίς εμπλοκή στο ποινικό σύστημα για τα άτομα της πειραματικής ομάδας υπολογίστηκε στα 12,13 έτη και 12,34 έτη όσον αφορά στην ηλι-

⁹¹ Ως ποινική εμπλοκή εννοείται η σύλληψη ανεξάρτητα από την άσκηση ή μη ποινικής δίωξης, την παραπομπή ή μη προς εκδίκαση και την έκδοση ή μη αθωωτικής ή καταδικαστικής απόφασης.

⁹² Ο μέσος όρος ποινικών εμπλοκών ήταν 4,47 με τυπική απόκλιση 3,91 και τυπικό σφάλμα 0,71 για τα άτομα των οποίων το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα ήταν χαμηλό, 4,33 με τυπική απόκλιση 3,05 και τυπικό σφάλμα 1,76 για την περίπτωση των ατόμων των οποίων το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα χαρακτηρίστηκε ως μέσο και τέλος, στην περίπτωση των ατόμων εκείνων των οποίων ο πατέρας ήταν απόφοιτος τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ο μέσος όρος ποινικών εμπλοκών υπολογίστηκε σε 4,00 με τυπική απόκλιση 2,34 και τυπικό σφάλμα 1,04.

κία τέλεσης του πρώτου ποινικού αδικήματος ανεξαρτήτως σύλληψης ή μη, ενώ για την ομάδα ελέγχου η μέση τιμή ήταν τα 14,9 έτη. Όσον αφορά στην περίπτωση της πειραματικής ομάδας και της ηλικίας κατά την οποία έλαβε χώρα για πρώτη φορά σύλληψη κατά την ανηλικότητα, η μέση τιμή υπολογίστηκε στα 14,14 έτη ενώ σε ποσοστό 34% η πρώτη σύλληψη έλαβε χώρα σε ηλικία μικρότερη των 14 ετών. Στην κοορτική μελέτη των Wolfgang, Figlio και Sellin (1972) η μέση τιμή για την ηλικία πρώτης σύλληψης τοποθετήθηκε στα 14,4 έτη.⁹³ Ωστόσο σε έρευνα του Max Plank διαπιστώθηκε ότι ένα ποσοστό μεγαλύτερο του 40% από τους άρρενες του δείγματος είχαν την πρώτη τους επαφή με την αστυνομία πριν την ηλικία των 14 ετών.⁹⁴ Επίσης, ο Wolfgang (1974) σε μεταγενέστερη έρευνά του σε 567 άτομα από την αρχική ηλικιακή σειρά της Φιλαδέλφειας διαπίστωσε ότι όσοι είχαν εμπλακεί στην εγκληματική δράση ως ανήλικοι είχαν τετραπλάσιες πιθανότητες να συλληφθούν ως ενήλικες σε αντίθεση με εκείνους που δεν είχαν τέτοιου είδους εμπλοκή.⁹⁵

Όσον αφορά στην παραβατική δράση της πειραματικής ομάδας παρουσίαζε, όπως ήδη αναφέραμε, μια ευρεία γκάμα ποινικών αδικημάτων τόσο ελαφριάς όσο και βαριάς μορφής ανεξαρτήτως ποινικής εμπλοκής ή μη σε σύγκριση με το είδος της παραβατικής δράσης των ατόμων της ομάδας ελέγχου. Το είδος της παραβατικής δράσης των εμπλεκόμενων στο ποινικό σύστημα ατόμων καταδεικνύει υψηλό βαθμό ένταξης στην παραβατικότητα, ήδη από την περίοδο της ανηλικότητας, σε αντίθεση με τα μη εμπλεκόμενα άτομα καθώς και το ενδεχόμενο η βαρύτητα του ποινικού αδικήματος αλλά και το ποινικό μητρώο να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην επιλογή των φορέων του ποινικού μηχανισμού για την κίνηση της ποινικής διαδικασίας. Παράλληλα, ο υψηλός βαθμός ένταξης της πειραματικής ομάδας στην παραβατικότητα, ήδη από την περίοδο της ανηλικότητας, θα μπορούσε να συνδεθεί με το ιδιαίτερος επιβαρυμένο και δυσλειτουργικό οικογενειακό περιβάλλον, το οποίο παρούσαζαν σε μεγάλο βαθμό τα άτομα της ομάδας αυτής, συνηγορώντας στη σύνδεση των οικογενειακών μεταβλητών και της νεανικής παραβατικότητας. Οι πιο συχνά απαντώμενες κατηγορίες ποινικών αδικημάτων στην περίπτωση της πειραματικής ομάδας για τα οποία ακολούθησε ποινική εμπλοκή ήταν ποινικά αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας (στην πλειονότητα κλοπές- διακεκριμένες και μη), κατά της ζωής ή σωματικές βλάβες, παραβάσεις σχετικά με το νόμο περί όπλων καθώς και παραβάσεις σχετικές με το νόμο περί ναρκωτικών

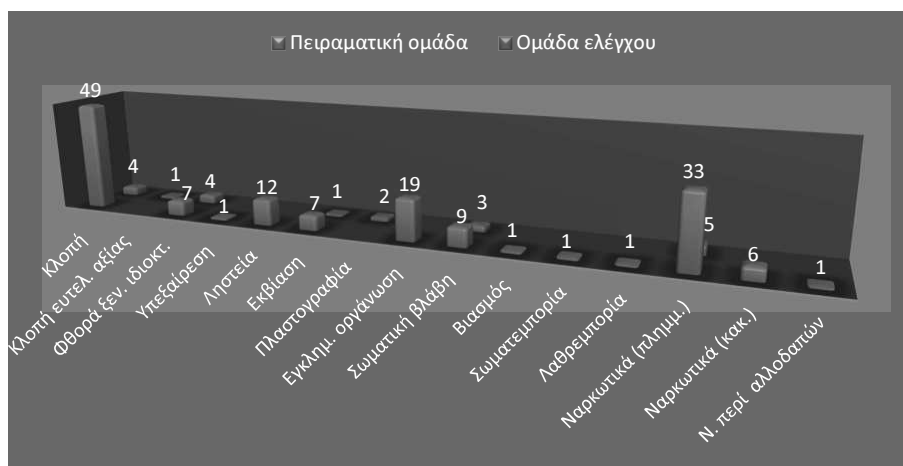
⁹³ Wolfgang M. E., Figlio R. M., Sellin T. H., *ό.π.*

⁹⁴ Ζαραφωνίτου Χ., 2004, *ό.π.*, σ. 90-94, Schneider G., Sutterer P., Karger T., Cohort study on the development of police- recorded criminality and criminal sanctioning, Part I & II, *Crime and Criminal Justice*, 1988, σ. 72-88 και 89-114.

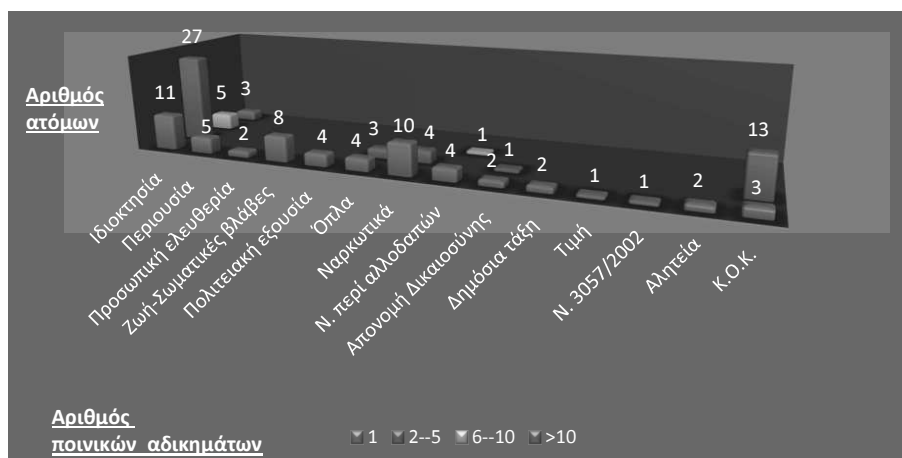
⁹⁵ Wolfgang M., *Crime in a birth cohort*, R.Hood, *Criminology and Public Policy Essays in Honor of Sir L. Radzinovitz*, The Free Press, New York, 1974, σ. 79-92, Sampson R. J., Laub J. H., 1993, *ό.π.*, σ. 123 επ.

ενώ στην περίπτωση της ομάδας ελέγχου τα συνηθέστερα ποινικά αδικήματα ήταν επίσης κατά της ιδιοκτησίας (κλοπές ή φθορές ξένης ιδιοκτησίας) καθώς και πλημμεληματικές παραβάσεις σχετικές με τη νομοθεσία περί ναρκωτικών. Στο διάγραμμα που ακολουθεί απεικονίζεται το είδος των ποινικών αδικημάτων τα οποία τελέστηκαν από τα άτομα των δύο υπό σύγκριση ομάδων και για τα οποία δεν έλαβε χώρα εμπλοκή στο ποινικό σύστημα.

Διάγραμμα 2: Είδος ποινικών αδικημάτων

Διάγραμμα 3: Είδος και συχνότητα ποινικών αδικημάτων

Στο παραπάνω διάγραμμα απεικονίζονται το είδος και η συχνότητα των διαπραχθέντων από τα άτομα της πειραματικής ομάδας και κατά την περίοδο της ανηλικότητας ποινικών αδικημάτων για τα οποία επιβλήθηκε μέτρο ή ποινή είτε κατά την ανηλικότητα είτε κατά την ενηλικότητα.⁹⁶

2.3.2.2. Συσχετίσεις μεταβλητών που αφορούν στην πειραματική ομάδα

2.3.2.2.1. Συσχέτιση του συνόλου των ποινικών εμπλοκών κατά την ανηλικότητα με το σύνολο των ποινικών εμπλοκών κατά την ενηλικότητα

Θέλοντας να συσχετίσουμε τον αριθμό των εμπλοκών⁹⁷ ανά ερωτώμενο στο ποινικό σύστημα κατά την ανηλικότητα με τον αριθμό των ποινικών εμπλοκών ανά ερωτώμενο κατά την ενηλικότητα, καταφύγαμε στον έλεγχο για τυχόν γραμμική συσχέτιση μεταξύ των δύο ποσοτικών μεταβλητών.⁹⁸

⁹⁶ Στα αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας συμπεριλάβαμε την κλοπή, τη διακεκριμένη κλοπή, τη ληστεία καθώς τη ληστρική κλοπή, τη φθορά ξένης ιδιοκτησίας και τις διακεκριμένες περιπτώσεις φθοράς (372, 374, 380, 380 παρ.3, 381, 382 Π.Κ.). Στα αδικήματα κατά της περιουσίας υπαγάγαμε το αδίκημα της εκβίασης, της αποδοχής και διάθεσης προϊόντων εγκλήματος καθώς και της αποφυγής πληρωμής εισιτηρίου (385, 391 και 394 Π.Κ.). Στα αδικήματα κατά της προσωπικής ελευθερίας υπαγάγαμε το αδίκημα της παράνομης κατακράτησης καθώς και της απειλής (325 και 333 Π.Κ.). Στα αδικήματα κατά της ζωής ή τα σχετικά με τις σωματικές βλάβες συμπεριλάβαμε την ανθρωποκτονία εκ προθέσεως, την απλή σωματική βλάβη, την απρόκλητη σωματική βλάβη καθώς και την επικίνδυνη σωματική βλάβη (299 παρ.1, 308, 308Α, 309 Π.Κ.). Στις προσβολές κατά της πολιτειακής εξουσίας συμπεριλάβαμε την αντίσταση και την απόδραση κρατουμένου (167 και 173 Π.Κ.). Σχετικά με τη νομοθεσία περί όπλων συμπεριλάβαμε τα ποινικά αδικήματα της οπλοκατοχής, οπλοφορίας και οπλοχρησίας (αρ. 5, 6, 9 Ν. 495/1976). Σχετικά με τις παραβάσεις της νομοθεσίας περί Ναρκωτικών βλ. Ν. 1729/1987, Ν. 3459/2006 (Κ.Ν.Ν), Ν. 4139/2013. Σχετικά με το Ν. περί εισόδου και διαμονής υπηκόων τρίτων χωρών στην Ελληνική Επικράτεια βλ. Ν. 1975/1991, Ν. 2190/2001, Ν. 3386/2005. Στα εγκλήματα σχετικά με την απονομή της δικαιοσύνης υπαγάγαμε τα αδικήματα της ψευδούς ανώμοτης κατάθεσης και της ψευδούς καταμήνυσης (225 και 229 Π.Κ.). Στα εγκλήματα κατά της δημόσιας τάξης υπαγάγαμε το ποινικό αδίκημα της σύστασης και συμμορίας ή εγκληματικής οργάνωσης (187 Π.Κ.). Στα αδικήματα κατά της τιμής υπαγάγαμε το ποινικό αδίκημα της εξύβρισης (361 Π.Κ.). Ο Ν. 3057/2002 αφορά σε διατάξεις σχετικά με την αθλητική νομοθεσία. Επίσης, το αδίκημα της αλητείας (408 Π.Κ.) καταργήθηκε με το αρ.1 παρ. 12β' του Ν. 2207/1994. Τέλος, όσον αφορά στον Κ.Ο.Κ. βλ. Ν. 2696/1999, Ν.2963/2001 και Ν. 3542/2007.

⁹⁷ Με τον όρο ποινικές εμπλοκές εννοούμε τις συλλήψεις ανεξαρτήτως της άσκησης ή μη ποινικής δίωξης ή της καταδίκης ή αθώωσης του κατηγορουμένου είτε κατά την ποινική προδικασία είτε κατά την ακροαματική διαδικασία.

⁹⁸ Βλ. Συμεωνάκη Μ., *Στατιστική ανάλυση κοινωνικών δεδομένων με το SPSS 15.0*, Εκδ. Σοφία, Θεσσαλονίκη, 2008, σ. 181, Μπεχράκης Θ., *ό.π.* σ. 47 επ.

Λόγω της ηλικιακής ανομοιογένειας των ατόμων του δείγματος χωρίσαμε την πειραματική ομάδα σε όσο το δυνατόν ομοιογενείς ηλικιακές υποομάδες.⁹⁹ Διαπιστώσαμε ότι τα αποτελέσματα διαφοροποιούνταν σημαντικά σε ορισμένες ηλικιακές υποομάδες ή συνδυασμό ηλικιακών υποομάδων.¹⁰⁰ Συγκεκριμένα, για την ηλικιακή ομάδα 31-36 ετών η τιμή του συντελεστή συσχέτισης r ήταν +0,6 κάτι που καθιστά τη συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές σημαντική (σημαντική θετική συσχέτιση).¹⁰¹ Συνδυάζοντας τις ηλικιακές ομάδες 25-30 και 31-36 ετών διαπιστώσαμε ότι ο συντελεστής συσχέτισης r , που προέκυπτε, ήταν +0,3 (μέτρια θετική συσχέτιση), κατόπιν αφαίρεσης όμως 2 ακραίων τιμών,¹⁰² ο συντελεστής r αυξήθηκε στα +0,5 (σημαντική θετική συσχέτιση). Επίσης, συνδυάζοντας τις ηλικιακές ομάδες 31-36 και 37-42 ετών η τιμή του συντελεστή συσχέτισης r , που προέκυψε, ήταν +0,5 (σημαντική θετική συσχέτιση). Ως εκ τούτου διαπιστώσαμε ότι για ορισμένες ηλικιακές υποομάδες της πειραματικής ομάδας προκύπτουν ενδείξεις ότι όσες περισσότερες φορές εμπλακεί ένα άτομο στο ποινικό σύστημα κατά την ανηλικότητα τόσο αυξάνονται οι πιθανότητες να παρουσιάσει μεγαλύτερη υποτροπή κατά την ενηλικότητα.

⁹⁹ Η ηλικιακή ομάδα 17-21 ετών περιελάμβανε 17 άτομα (15 ενήλικες και 2 ανήλικους), η ηλικιακή ομάδα 25-30 ετών περιελάμβανε 20 άτομα, η ηλικιακή ομάδα 31-36 ετών περιελάμβανε 12 άτομα και τέλος, η ηλικιακή ομάδα 37-42 ετών περιελάμβανε 6 άτομα. Στη δημιουργία των ηλικιακών ομάδων δεν συμπεριλάβαμε μία περίπτωση ατόμου με ηλικία, κατά το χρόνο διεξαγωγής της έρευνας τα 53 έτη, λόγω της ακραίας τιμής της μεταβλητής και του μεμονωμένου της περιπτώσεως.

¹⁰⁰ Στην προκειμένη περίπτωση δεν συμπεριλάβαμε τις περιπτώσεις 2 ατόμων, τα οποία ήταν ανήλικα κατά το χρόνο διεξαγωγής της έρευνας.

¹⁰¹ Για να ποσοτικοποιήσουμε μια συσχέτιση δηλαδή για να μετρήσουμε την έντασή της αριθμητικά, χρησιμοποιούμε το συντελεστή συσχέτισης r του Pearson. Όσο πιο κοντά είναι το r στο +1 ή στο -1, τόσο ισχυρότερη είναι η σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών. Τιμές κοντά στο μηδέν δείχνουν μια πολύ ασθενή σχέση. Αν η απόλυτη τιμή του r είναι: $0 < |r| < 0,2$ (ασθενής συσχέτιση), $0,2 \leq |r| < 0,4$ (μέτρια συσχέτιση), $0,4 \leq |r| < 0,7$ (σημαντική συσχέτιση) και $0,7 \leq |r| < 1$ (ισχυρή συσχέτιση). Βλ. Συμεωνάκη Μ., Στατιστική ανάλυση κοινωνικών δεδομένων με το SPSS 15.0, ό.π., Τσαγρής Μ., Στατιστική με τη χρήση του πακέτου IBM SPSS 19, MSc in Statistics, Αθήνα – Nottingham, 2011, σ. 56.

¹⁰² Μία περίπτωση ατόμου με 29 ποινικές εμπλοκές κατά την ανηλικότητα και 4 ποινικές εμπλοκές κατά την ενηλικότητα (ηλικίας 30 ετών), και μία περίπτωση ατόμου με 18 ποινικές εμπλοκές κατά την ανηλικότητα και 7 ποινικές εμπλοκές, κατά την ενηλικότητα (ηλικίας 26 ετών).

2.3.2.2.2. Συσχέτιση του συνόλου των δικαστικών αποφάσεων δυνάμει των οποίων επιβλήθηκε μέτρο ή ποινή κατά την ανηλικότητα με το σύνολο των ποινικών εμπλοκών και καταδικαστικών αποφάσεων για πράξεις τελεσθείσες κατά την ενηλικότητα

Εν προκειμένω ο αριθμός των ατόμων, για τα οποία ελέγχθηκε η συσχέτιση των δύο μεταβλητών ήταν συνολικά 39 αφού δεν συμπεριλήφθησαν εκείνες οι περιπτώσεις, στις οποίες δεν επιβλήθηκε κατά την ανηλικότητα ορισμένο μέτρο ή ποινή καθώς και δύο περιπτώσεις ανήλικων κατά το χρόνο διεξαγωγής της έρευνας ατόμων, αφού η μία εκ των δύο μεταβλητών αφορούσε στο σύνολο των εμπλοκών στο ποινικό σύστημα κατά την ενηλικότητα. Από το σύνολο των 39 ατόμων συγκροτήσαμε ομοιογενείς ηλικιακές ομάδες εντοπίζοντας την πιο ισχυρή συσχέτιση των δύο μεταβλητών στις ηλικιακές ομάδες 31-36 ετών και 37-42 ετών. Στην ηλικιακή ομάδα των 31-36 ετών (7 άτομα) εντοπίστηκε ισχυρή θετική συσχέτιση μεταξύ των δύο μεταβλητών με συντελεστή $r +0,8$.¹⁰³ Επίσης, στην ηλικιακή ομάδα των 37-42 ετών (6 άτομα) ο συντελεστής συσχέτισης r ήταν $+0,74$ με αποτέλεσμα και σε αυτή την περίπτωση η σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών να είναι ισχυρή. Παράλληλα, αν συνδυάσουμε τις δύο προηγούμενες ηλικιακές ομάδες ο συντελεστής συσχέτισης μειώνεται ελαφρώς στα $+0,62$ καθιστώντας τη σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών σημαντική.¹⁰⁴ Τα παραπάνω δεδομένα παρέχουν ενδείξεις ότι για ορισμένες ηλικιακές υποομάδες της πειραματικής ομάδας όσο περισσότερο και όσο πιο βαθιά εμπλακεί κάποιος στο ποινικό σύστημα κατά την ανηλικότητα τόσο μεγαλύτερη υποτροπή θα παρουσιάσει κατά την ενηλικότητα. Αν συσχετίσει κανείς τον αριθμό των δικαστικών αποφάσεων δυνάμει των οποίων επιβλήθηκε στα άτομα της πειραματικής ομάδας μέτρο ή ποινή κατά την ανηλικότητα με το σύνολο των καταδικαστικών αποφάσεων για πράξεις διαπραχθείσες κατά την ενηλικότητα, οι συντελεστές ανά ηλικιακή ομάδα είναι ίδιοι σε μέγεθος με τους προαναφερθέντες, με ελάχιστη απόκλιση, και μάλιστα για τις ίδιες ηλικιακές ομάδες. Συγκεκριμένα για την ηλικιακή ομάδα 31-36 ετών ο συντελεστής συσχέτισης r ήταν $+0,8$ (ισχυρή θετική συσχέτιση), για την ηλικιακή ομάδα 37-42 ετών ο συντελεστής r ήταν $+0,72$ (ισχυρή θετική συσχέτιση) και στην περίπτωση του συνδυασμού των δύο προηγούμενων ηλικιακών ομάδων ο συντελεστής r ήταν $+0,6$ (σημαντική

¹⁰³ Η αντίστοιχη τιμή sig. ήταν $0,034 < 0,05$ (στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών). Ωστόσο στην προκειμένη περίπτωση, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, για λόγους σχετιζόμενους με την τυχαιότητα του δείγματος δεν μπορούμε να προβούμε σε πράξεις επαγωγικής στατιστικής για τον αντίστοιχο ευρύτερο πληθυσμό.

¹⁰⁴ Η αντίστοιχη τιμή sig. ήταν $0,024 < 0,05$ (στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών).

θετική συσχέτιση).¹⁰⁵ Από τα παραπάνω δεδομένα προκύπτουν και πάλι ενδείξεις ότι για ορισμένες ηλικιακές υποομάδες της πειραματικής ομάδας όσο μεγαλύτερη και βαθύτερη η εμπλοκή στο ποινικό σύστημα κατά την ανηλικότητα τόσο μεγαλύτερη και η υποτροπή κατά την ενηλικότητα.¹⁰⁶

2.3.2.2.3. Συσχέτιση της ηλικίας πρώτης ποινικής εμπλοκής με τον αριθμό ποινικών εμπλοκών κατά την ανηλικότητα

Συσχετίζοντας την ηλικία κατά την οποία ενεπλάκησαν οι ερωτώμενοι για πρώτη φορά στο ποινικό σύστημα με τον αριθμό των εμπλοκών στο ποινικό σύστημα κατά την ανηλικότητα παρατηρήσαμε ότι ο συντελεστής συσχέτισης r ήταν - 0,3 (μέτρια αρνητική συσχέτιση).¹⁰⁷ Κατόπιν αφαίρεσης 4 περιπτώσεων ακραίων τιμών.¹⁰⁸ ο συντελεστής συσχέτισης αυξήθηκε στα -0,41 (σημαντική αρνητική συσχέτιση). Συνεπώς, για την πειραματική ομάδα η πρώιμη ποινική εμπλοκή φαίνεται να σχετίζεται με μεγαλύτερη υποτροπή κατά την ανηλικότητα.

2.3.2.2.4. Συσχέτιση της ηλικίας πρώτης ποινικής εμπλοκής με το σύνολο των ποινικών εμπλοκών τόσο κατά την ανηλικότητα όσο και κατά την ενηλικότητα αθροιστικά

Θέλοντας να συσχετίσουμε την ηλικία της πρώτης ποινικής εμπλοκής, ανά ερωτώμενο, στο ποινικό σύστημα με το συνολικό αριθμό των ποινικών εμπλοκών, ανά ερωτώμενο, έως το χρόνο διεξαγωγής της έρευνας, δηλαδή,

¹⁰⁵ Η τιμή sig. ήταν $0,029 < 0,05$.

¹⁰⁶ Wolfgang M., 1974, *ό.π.*, Gold M., Williams J., *National study of the aftermath of apprehension, Prospectus*, 1969-1970, 3, σ. 3-19, Gold M., *Delinquent behavior in an American city*, Brooks/Cole, Belmont, California, 1970, Haney W., Gold M., *The juvenile delinquent nobody knows*, *Psychology Today*, 1973, 7, σ. 48-55, Farrington D. P., *The effects of public labeling*, *British Journal of Criminology*, 1977, 17 (2), σ. 112-125.

¹⁰⁷ Όταν το r είναι αρνητικό, έχουμε αρνητική γραμμική συσχέτιση, που σημαίνει ότι όταν τα άτομα έχουν υψηλές τιμές για τη μία μεταβλητή τείνουν να έχουν χαμηλές τιμές για την άλλη και το αντίστροφο. Θα πρέπει επίσης να υπογραμμίσουμε ότι αν και η συσχέτιση που προκύπτει είναι μέτρια, εντούτοις η αντίστοιχη τιμή sig. είναι ίση με $0,030 < 0,050$ που σημαίνει ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών αν και στην προκειμένη περίπτωση, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, για λόγους σχετιζόμενους με την τυχαιότητα του δείγματος δεν μπορούμε να προβούμε σε πράξεις επαγωγική στατιστικής.

¹⁰⁸ Μία περίπτωση ατόμου με ηλικία πρώτης εμπλοκής, στο ποινικό σύστημα, τα 14 έτη με 22 εμπλοκές κατά την ανηλικότητα, μία περίπτωση ατόμου με ηλικία πρώτης εμπλοκής τα 14 έτη και με αριθμό 26 εμπλοκών κατά την ανηλικότητα, μία περίπτωση ατόμου με ηλικία πρώτης εμπλοκής τα 13 έτη με 29 εμπλοκές κατά την ανηλικότητα και τέλος, μία περίπτωση ατόμου με ηλικία πρώτης εμπλοκής τα 15 έτη και με 18 εμπλοκές κατά την ανηλικότητα.

τόσο κατά την ανηλικότητα όσο και κατά την ενηλικότητα, καταφύγαμε και πάλι στη χρήση ηλικιακών ομάδων διατηρώντας τις δύο περιπτώσεις ατόμων, τα οποία κατά το χρόνο διεξαγωγής της έρευνας δεν είχαν ενηλικιωθεί, αφού εδώ μας ενδιαφέρει ο συνολικός αριθμός ποινικών εμπλοκών, ανεξαρτήτως αν έλαβαν χώρα κατά την ανηλικότητα ή κατά την ενηλικότητα ή και κατά τις δύο ηλικιακές περιόδους. Ωστόσο, αρνητική σημαντική συσχέτιση προέκυψε μόνο για την ηλικιακή ομάδα 37-42 ετών με συντελεστή συσχέτισης $r = 0,4$. Συμπερασματικά, θα μπορούσε κανείς να πει ότι για τα άτομα της συγκεκριμένης ηλικιακής ομάδας (37-42 ετών) όσο πιο νωρίς έλαβε χώρα η ποινική εμπλοκή τόσο μεγαλύτερη η συνολική υποτροπή τους. Το αποτέλεσμα αυτό αν και περιορίζεται σε έναν μικρό αριθμό ατόμων θα μπορούσε να αποτελέσει μια ένδειξη για μελλοντική έρευνα αναφορικά με τη σχέση ανάμεσα στην πρώιμη ποινική εμπλοκή και την υποτροπή. Αυτό άλλωστε ενισχύεται και από τα αποτελέσματα, τα οποία εξαγάγαμε από τη συσχέτιση της ηλικίας πρώτης ποινικής εμπλοκής με το σύνολο των ποινικών εμπλοκών κατά την ανηλικότητα.

2.3.2.2.5. Συσχέτιση του συνόλου των ποινικών εμπλοκών κατά την ανηλικότητα με την ηλικία τελευταίας ποινικής εμπλοκής

Στη συνέχεια θελήσαμε να συσχετίσουμε το συνολικό αριθμό εμπλοκών στο ποινικό σύστημα κατά την ανηλικότητα με την ηλικία τελευταίας σύλληψης έτσι ώστε να δούμε κατά πόσο ένας αυξημένος αριθμός ποινικών εμπλοκών κατά την περίοδο της ανηλικότητας μπορεί να σχετίζεται με μεγαλύτερο χρονικό εύρος εγκληματικής σταδιοδρομίας. Και σε αυτή την περίπτωση καταφύγαμε στη χρήση ηλικιακών ομάδων, διατηρώντας τις δύο περιπτώσεις ανήλικων ατόμων του δείγματος. Πράγματι, για τις ηλικιακές ομάδες 31-36 και 37-42 ετών οι συντελεστές r ήταν $+0,5$ (σημαντική θετική συσχέτιση) και $+0,7$ (ισχυρή θετική συσχέτιση) αντίστοιχα. Σε αυτό το σημείο αξίζει, ωστόσο, να αναφερθεί ότι κατά τη συσχέτιση της ηλικίας πρώτης και τελευταίας σύλληψης δεν εντοπίστηκε κάποια σημαντική ή ισχυρή αρνητική συσχέτιση.

2.3.2.2.6. Συσχέτιση της εισαγωγής σε ίδρυμα αγωγής ανηλίκων ή ειδικό κατάστημα κράτησης νέων με την υποτροπή κατά την ανηλικότητα και την ενηλικότητα

Κατά τη συσχέτιση της στέρησης της προσωπικής ελευθερίας κατά την ανηλικότητα με την υποτροπή κατά την ίδια περίοδο, διαπιστώσαμε ότι τα άτομα, τα οποία είχαν στερηθεί την προσωπική τους ελευθερία κατά την ανηλικότητα παρουσίαζαν μεγαλύτερο μέσο όρο ποινικών εμπλοκών κατά την ίδια περίοδο σε αντίθεση με όσα δεν την στερήθηκαν. Ειδικότερα, από το σύνολο των 56 ατόμων της πειραματικής ομάδας, 17 άτομα (30,4%) είχαν εισαχθεί σε ίδρυμα αγωγής ανηλίκων ή είχαν περιορισθεί σε κατάστημα κράτησης νέων ή άλλο σωφρονιστικό κατάστημα, ενώ 39 άτομα (69,6%) δεν είχαν υποστεί ποινική μεταχείριση αυτού του είδους. Για την ομάδα των 17 ατόμων ο μέσος όρος εμπλοκών στο ποινικό σύστημα κατά την ανηλικότητα ήταν 8,00, ενώ για την ομάδα των 39 ατόμων ο μέσος όρος εμπλοκών ήταν 5,59. Ωστόσο, η αδυναμία ακριβούς προσδιορισμού της χρονικής ακολουθίας των μεταβλητών δημιουργεί δυσκολία στην ερμηνεία του συγκεκριμένου αποτελέσματος καθώς σε 6 περιπτώσεις η εισαγωγή σε ίδρυμα ή σωφρονιστικό κατάστημα έλαβε χώρα σε ηλικία 13-14 ετών, σε 5 περιπτώσεις έλαβε χώρα σε ηλικία 15-16 ετών και σε 6 περιπτώσεις έλαβε χώρα σε ηλικία 17 ετών. Λαμβάνοντας υπόψη τις παραπάνω ηλικιακές περιόδους μόνο για τις περιπτώσεις, στις οποίες η στέρηση της προσωπικής ελευθερίας έλαβε χώρα σε ηλικία 13-14 και 15-16 ετών και στις οποίες μετά την εισαγωγή ή τον εγκλεισμό ακολούθησαν εκ νέου ποινικές εμπλοκές κατά την περίοδο της ανηλικότητας (8 από τις 17 περιπτώσεις) θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι ο περιορισμός σε ολοπαγές ίδρυμα και ο ποινικός στιγματισμός που ενδεχομένως συνεπάγεται μπορεί να αυξήσουν τις πιθανότητες για υποτροπή κατά την ανηλικότητα. Όσον αφορά στη συσχέτιση του περιορισμού της προσωπικής ελευθερίας κατά την ανηλικότητα με το σύνολο των ποινικών εμπλοκών κατά την ενηλικότητα διαπιστώσαμε ότι τα άτομα τα οποία είχαν στερηθεί την προσωπική τους ελευθερία κατά την ανηλικότητα παρουσίαζαν μεγαλύτερο μέσο όρο ποινικών εμπλοκών κατά την ενηλικότητα σε αντίθεση με όσα δεν την στερήθηκαν. Τα αποτελέσματα αυτά εντοπίστηκαν στις ηλικιακές ομάδες: 25-30, 31-36, 37-42 ετών.¹⁰⁹ Ειδικότερα, από την ηλικιακή ομάδα 25-30 ετών 5 άτομα τα οποία είχαν υποστεί στέρηση της προσωπικής τους ελευθερίας παρουσίαζαν μέσο όρο ποινικών εμπλοκών 16 σε αντίθεση με 15 άτομα, τα οποία δεν είχαν υποστεί τέτοια ποινική μεταχείριση και των

¹⁰⁹ Στις ηλικιακές ομάδες, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, δεν εντάξαμε μια περίπτωση ατόμου ηλικίας 53 ετών λόγω της ακραίας τιμής στη μεταβλητή «ηλικία». Επίσης, δεν συμπεριλάβαμε 2 περιπτώσεις ατόμων τα οποία κατά το χρόνο διεξαγωγής της έρευνας ήταν ανήλικα.

οποίων ο μέσος όρος ποινικών εμπλοκών ήταν 7,93. Όσον αφορά στην ηλικιακή ομάδα 31-36 ετών 5 άτομα, σε βάρος των οποίων είχε εκτελεσθεί το μέτρο της εισαγωγής σε ίδρυμα ή του περιορισμού σε σωφρονιστικό κατάστημα, παρουσίασαν μέση τιμή ποινικών εμπλοκών κατά την ενηλικίότητα 14,8 ενώ 7 άτομα της ίδια ηλικιακής ομάδας, τα οποία δεν είχαν εισαχθεί ποτέ ως ανήλικοι σε ίδρυμα ή σωφρονιστικό κατάστημα, παρουσίασαν μέση τιμή ποινικών εμπλοκών 13,29. Τέλος, στην περίπτωση της ηλικιακής ομάδας των 37-42 ετών, 3 άτομα, τα οποία είχαν στερηθεί την προσωπική τους ελευθερία κατά την ανηλικότητα παρουσίασαν μέση τιμή ποινικών εμπλοκών κατά την ενηλικίότητα 20 ενώ 3 άτομα, τα οποία δεν υπέστησαν τέτοιου είδους περιορισμό παρουσίασαν μέσο όρο ποινικών εμπλοκών 12,33.¹¹⁰

2.3.3. Ποινική στιγματιστική διαδικασία κατά την ανηλικότητα και δευτερογενής παρέκκλιση

2.3.3.1. Επαφή με τους φορείς του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης κατά την ανηλικότητα, ποινικός στιγματισμός και υποτροπή (πειραματική ομάδα)

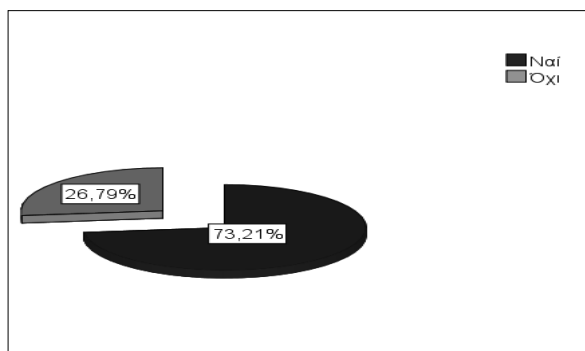
Από τη συντριπτική πλειονότητα των ατόμων της πειραματικής ομάδας (92,7%) διατυπώθηκαν αρνητικά σχόλια σχετικά με τη συμπεριφορά των φορέων του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης απέναντί τους κατά την περίοδο της ανηλικότητας με συχνότερες αναφορές εκείνες που σχετίζονταν με την άσκηση σωματικής, ψυχολογικής ή λεκτικής βίας και ρατσιστικής ή προσβλητικής συμπεριφοράς από την αστυνομία σε βάρος τους καθώς και με την επίδειξη άδικης, ρατσιστικής ή προσβλητικής συμπεριφοράς από δικαστικούς λειτουργούς.¹¹¹ Παράλληλα, τα άτομα της πειραματικής ομάδας

¹¹⁰ Στην έρευνα του Giudicelli-Delaye (1983) προέκυψε ότι οι περισσότεροι υπότροποι του δείγματος είχαν υποστεί ως ανήλικοι στέρηση της προσωπικής τους ελευθερίας. Κατέληξε μάλιστα στο συμπέρασμα ότι ο περιορισμός της προσωπικής ελευθερίας σε πρώιμη ηλικία προδιαθέτει για την εκδήλωση υποτροπής. Βλ. Giudicelli-Delaye G., *Le récidivisme dans le département de la Vienne*, Le Récidivisme, PUF, Paris, 1983, σ. 91-101 και Ζαραφώνιτου Χ., 2004, *ό.π.*, σ. 229-232. Βλ. επίσης Δασκαλάκης Η., Ανδρίτσου Α., Παπαδοπούλου Π., Παππάς Π., Περαντζάκη Ι., Τσάμπαρλη Δ., *Απονομή της ποινικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα*, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 1983, σ. 248, Gosselin M., *Influence de la longueur de l'incarcération sur la récidive*, Univ. de Montréal, 1970, La Criminologie Empirique au Québec, 1985.

¹¹¹ Hazel N., Hagell A., Brazier L., *Young offenders' perceptions of their experiences in the criminal justice system*, Policy Research Bureau, End of Award Report to the ESRC, 2002, Anderson S., Kinsey R., Loader I., Smith C., *Cautionary tales: A study of young people and crime in Edinburgh*, Edinburgh: Centre for Criminology, University of Edinburgh, 1990, Smith D., *Young people and the police*, Leicester: The National Youth Bureau, 1976, Hurst Y. G., Frank J., *How kids view cops: The nature of juvenile attitudes*

στην πλειονότητά τους δήλωσαν ότι η θέαση από τρίτους κατά την ποινική τους εμπλοκή τους δημιουργούσε αίσθημα ενόχλησης (75,47%) και μάλιστα το μεγαλύτερο ποσοστό εξ αυτών έκανε λόγο για αίσθημα ντροπής (85%).

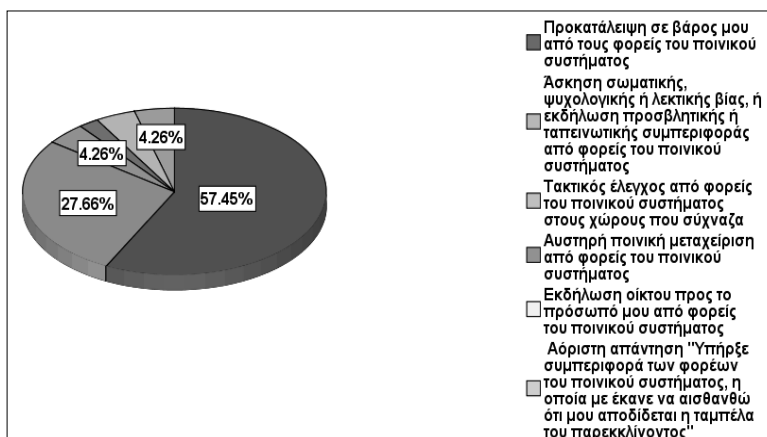
Διάγραμμα 4: Ποινικός στιγματισμός κατά την ανηλικότητα

Όσον αφορά στον ποινικό στιγματισμό τον οποίο ενδεχομένως υπέστησαν τα άτομα της πειραματικής ομάδας κατά την εμπλοκή τους στο σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης κατά την περίοδο της ανηλικότητας τα δεδομένα της έρευνάς μας κατέδειξαν ότι από το σύνολο των 56 ατόμων του δείγματος, 41 ερωτώμενοι (73,21%) δήλωσαν ότι αντιμετώπισαν συμπεριφορά φορέα του ποινικού συστήματος, η οποία τους έκανε να αισθανθούν ότι τους αποδίδεται η ταμπέλα του παρεκκλίνοντος, ενώ 15 άτομα (26,79%) απάντησαν πως ουδέποτε αντιμετώπισαν τέτοια συμπεριφορά. Ως συχνότερες στιγματιστικές συμπεριφορές των φορέων του ποινικού συστήματος δηλώθηκαν η προκατάληψη καθώς και η άσκησης σωματικής, λεκτικής ή ψυχολογικής βίας και προσβλητικής ή ταπεινωτικής συμπεριφοράς σε βάρος των ανήλικων παραβατών (βλ. διάγραμμα 5). Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί ότι σε αντίθεση με την πειραματική ομάδα, τα άτομα της ομάδας ελέγχου δήλωσαν στην συντριπτική τους πλειονότητα ότι δεν αισθάνθηκαν να στιγματίζονται ως παρεκκλίνοντες από τρίτους. Ειδικότερα, 1 άτομο (8,3%) απάντησε ότι αισθάνθηκε να του αποδίδεται η ταμπέλα του παρεκκλίνοντος κατά την ανηλικότητα, 9 άτομα (75%) έδωσαν αρνητική απάντηση και στην περίπτωση 2 ατόμων (16,7%) τα στοιχεία υπήρξαν ελλιπή. Στην περίπτωση του 1 ατόμου που απάντησε θετικά στη σχετική ερώτηση, ο στιγματισμός προήλθε από τον εργασιακό του χώρο.

towards the police, *Journal of Criminal Justice*, 2000, 28, σ. 189-202, Rogowski S., Young offenders: their experience of offending and the youth justice system, *Youth and Policy*, 2000, 70, σ. 52-70, Tisseyre C., The image and attitude of young people towards the police, *International Child Welfare Review*, No. 30-31, 1976, σ. 94-105.

Διάγραμμα 5: Είδος στιγματιστικής συμπεριφοράς φορέων του ποινικού συστήματος

Συγκρίνοντας στο εσωτερικό της πειραματικής ομάδας το μέσο όρο των ποινικών εμπλοκών κατά την ανηλικότητα, ανάμεσα σε εκείνους που απάντησαν θετικά στο ερώτημα περί ποινικού στιγματισμού και σε εκείνους που απάντησαν αρνητικά, καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι τα άτομα που δήλωσαν ότι είχαν αισθανθεί να στιγματίζονται από φορείς του ποινικού μηχανισμού κατά την ανηλικότητα παρουσίαζαν μεγαλύτερο αριθμό εμπλοκών στο ποινικό σύστημα (μέση τιμή: 5,51) κατά την ίδια περίοδο σε σύγκριση με εκείνα τα άτομα, τα οποία δεν δήλωσαν κάτι τέτοιο (μέση τιμή: 3,38). Ωστόσο, στην προκειμένη περίπτωση πρόκειται για απλή συσχέτιση μεταξύ δύο μεταβλητών και σε καμία περίπτωση δεν μπορούμε να κάνουμε λόγο για αιτιώδη σχέση ενώ λόγω αδυναμίας προσδιορισμού της χρονικής ακολουθίας των μεταβλητών η ανωτέρω απλή συσχέτιση θα μπορούσε να αναγνωσθεί με δύο τρόπους: είτε ότι ο ποινικός στιγματισμός κατά την ανηλικότητα σχετίζεται με μεγαλύτερη υποτροπή είτε ότι όσο περισσότερες επαφές έχει κάποιος με το ποινικό σύστημα τόσο περισσότερες οι πιθανότητες να αισθανθεί ποινικά στιγματισμένος. Ωστόσο, η συσχέτιση ανάμεσα στον ποινικό στιγματισμό κατά την ανηλικότητα και τον αριθμό των εμπλοκών στο ποινικό σύστημα κατά την ενηλικότητα μέσω της σύγκρισης των μέσων όρων ποινικών εμπλοκών κατά την ενηλικότητα ανάμεσα σε εκείνους που δήλωσαν ότι υπέστησαν ποινικό στιγματισμό ως ανήλικοι και σε εκείνους που απάντησαν αρνητικά στο σχετικό ερώτημα, κατέδειξε ότι μόνο στην ηλικιακή ομάδα 25-30 ετών τα άτομα που υπέστησαν ποινικό στιγματισμό παρουσίαζαν μεγαλύτερο αριθμό ποινικών εμπλοκών (μέση τιμή: 12,07) και ως εκ τούτου μεγαλύτερη υποτροπή κατά την ενηλικότητα σε σχέση με εκείνα τα άτομα της ίδιας ηλικιακής ομάδας που δεν δήλωσαν ποινικά στιγματισμένα (μέση τιμή: 3,60).

2.3.3.2. Επίδραση της ποινικής εμπλοκής (πειραματική ομάδα) και της εμπλοκής σε παραβατική δράση (ομάδα ελέγχου) κατά την ανηλικότητα στις σχέσεις με το σχολικό περιβάλλον

Από την πειραματική ομάδα 9 άτομα (16,07%), τα οποία ανέφεραν ότι το σχολικό τους περιβάλλον γνώριζε την ποινική τους εμπλοκή,¹¹² δήλωσαν ότι η σχέση τους με το περιβάλλον αυτό επηρεάστηκε από το γεγονός της εμπλοκής τους στο ποινικό σύστημα. Ειδικότερα, 8 άτομα (53,3% επί των απαντήσεων) έκαναν λόγο για επιφυλακτική στάση του διδακτικού προσωπικού, 4 άτομα (26,7% επί των απαντήσεων) έκαναν λόγο για επιφυλακτική στάση των συμμαθητών, 2 άτομα (13,3% επί των απαντήσεων) ανέφεραν την περιθωριοποίησή τους από τον κύκλο των συμμαθητών και 1 άτομο (6,7% επί των απαντήσεων) δεν διευκρίνισε τον τρόπο με τον οποίο επηρεάστηκε η σχέση του με το σχολικό περιβάλλον. Από την ομάδα ελέγχου και από τα 4 άτομα, τα οποία δήλωσαν ότι το σχολικό τους περιβάλλον γνώριζε την εμπλοκή τους σε παραβατικές πράξεις, μόνο στην περίπτωση 1 ατόμου (33,3%) αναφέρθηκε ότι η σχέση του με το σχολικό περιβάλλον επηρεάστηκε από την προηγούμενη εμπλοκή του σε παραβατική δράση και ότι η επίδραση αυτή, η οποία χαρακτηρίστηκε θετική, περιορίστηκε στη σχέση του με τους συμμαθητές ενώ στην περίπτωση 2 ατόμων (66,7%) τα στοιχεία ήταν ελλιπή. Παράλληλα, από το σύνολο των 9 ατόμων της πειραματικής ομάδας, 2 άτομα (22,22%) δήλωσαν ότι εγκατέλειψαν το σχολείο λόγω της επίδρασης που είχε η εμπλοκή τους στο ποινικό σύστημα στις σχέσεις τους με το σχολικό περιβάλλον, 6 άτομα (66,67%) δήλωσαν ότι δεν εγκατέλειψαν για αυτό το λόγο το σχολείο και 1 άτομο (11,11%) απάντησε ότι ίσως και να εγκατέλειψε το σχολείο για λόγους που σχετιζόνταν με την επίδραση που είχε η ποινική του εμπλοκή στις σχέσεις του με τους συμμαθητές και τους καθηγητές. Συνεπώς, αν και τα παραπάνω αποτελέσματα αφορούν ένα μικρό αριθμό ατόμων τόσο της πειραματικής ομάδας όσο και της ομάδας ελέγχου, ωστόσο, αξίζει να υπογραμμίσουμε ότι στην περίπτωση της πειραματικής ομάδας και συγκεκριμένα στην περίπτωση των ατόμων εκείνων των οποίων το σχολικό περιβάλλον γνώριζε την εμπλοκή τους στον ποινικό μηχανισμό, η εμπλοκή αυτή επέφερε αρνητικές συνέπειες στις σχέσεις των εμπλεκόμενων με το σχολικό τους περιβάλλον ενώ στην περίπτωση της ομάδας ελέγχου η εμπλοκή σε παραβατικές πράξεις δεν είχε αντίστοιχες συνέπειες.¹¹³

¹¹² Σε ορισμένες περιπτώσεις οι ερωτώμενοι είτε είχαν ήδη διακόψει το σχολείο κατά το χρόνο της πρώτης σύλληψής τους είτε δεν φοίτησαν ποτέ σε σχολείο είτε δεν γνώριζαν αν το σχολείο είχε γνώση σχετικά με την ποινική εμπλοκή (πειραματική ομάδα) ή την εμπλοκή σε παραβατική δράση (ομάδα ελέγχου).

¹¹³ Sampson R. J., Laub J. H., 1997, *ό.π.*, Hagan J., *ό.π.*, Hjalmarsson R., *ό.π.*, Sweeten G., *ό.π.*, Bernburg J. G., Krohn M. D., 2003, *ό.π.*

2.3.3.3. Επίδραση της ποινικής εμπλοκής (πειραματική ομάδα) και της εμπλοκής σε παραβατική δράση (ομάδα ελέγχου) κατά την ανηλικότητα στο εργασιακό περιβάλλον

Σε ερώτηση σχετικά με το αν οι ερωτώμενοι της πειραματικής ομάδας εργάζονταν κατά την ανηλικότητα, 45 άτομα (80,4%) απάντησαν θετικά, 7 άτομα (12,5%) αρνητικά και 4 άτομα (7,1%) είχαν δηλώσει σε προηγούμενη ερώτηση ότι δεν είχαν εργαστεί ποτέ. Αναφορικά με τα άτομα της ομάδας ελέγχου 7 άτομα (58,3%) δήλωσαν ότι εργάζονταν κατά την ανηλικότητα, 3 άτομα (25%) ανέφεραν ότι δεν εργάζονταν και τέλος, στην περίπτωση 2 ατόμων (16,7%) τα στοιχεία ήταν ελλιπή. Από το σύνολο των 45 ατόμων της πειραματικής ομάδας που δήλωσαν ότι εργάζονταν κατά την ανηλικότητα, 10 άτομα (22,22%) δήλωσαν ότι αντιμετώπισαν δυσκολίες στην ανεύρεση εργασίας λόγω της προηγούμενης εμπλοκής τους στο ποινικό σύστημα, ενώ 35 άτομα (77,78%) δήλωσαν πως δεν αντιμετώπισαν ποτέ τέτοιου είδους προβλήματα κατά την προσπάθειά τους να εργαστούν. Όσον αφορά στην ομάδα ελέγχου, από το σύνολο των 7 ατόμων, τα οποία είχαν δηλώσει ότι εργάζονταν κατά την ανηλικότητα, 6 άτομα (66,7%) ανέφεραν ότι δεν αντιμετώπισαν καμία δυσκολία στην ανεύρεση εργασίας λόγω της εμπλοκής τους στην παραβατικότητα, 1 άτομο (11,1%) ανέφερε ότι αντιμετώπισε δυσκολία λόγω της προηγούμενης εμπλοκής του σε αξιόποινες πράξεις και τέλος, στην περίπτωση 2 ατόμων (22,2%) τα στοιχεία ήταν ελλιπή. Παράλληλα, από τα 35 άτομα της πειραματικής ομάδας, τα οποία δήλωσαν ότι δεν αντιμετώπισαν δυσκολία στην ανεύρεση εργασίας κατά την ανηλικότητα λόγω της ποινικής τους εμπλοκής, 28 άτομα (80%) δήλωσαν ότι εργάζονταν σε κάποιον εργοδότη και 7 άτομα (20%) ότι εργάζονταν σε οικογενειακή επιχείρηση. Από το σύνολο των 28 ατόμων, τα οποία εργάζονταν κατά την ανηλικότητα σε εργοδότη και δεν αντιμετώπισαν ποτέ πρόβλημα στην ανεύρεση εργασίας λόγω της προηγούμενης εμπλοκής τους στο ποινικό σύστημα, 5 άτομα (17,86%) δήλωσαν ότι ο εργοδότης γνώριζε την ποινική τους εμπλοκή, 17 άτομα (60,71%) δήλωσαν ότι ο εργοδότης δεν γνώριζε ενώ 6 άτομα (21,43%) δήλωσαν είτε ότι δεν ήξεραν είτε ότι δεν ήθελαν να απαντήσουν. Από το σύνολο των 10 ατόμων της πειραματικής ομάδας, τα οποία εργάζονταν κατά την ανηλικότητα και απάντησαν θετικά στην ερώτηση αναφορικά με το εάν αντιμετώπιζαν δυσκολία στην ανεύρεση εργασίας λόγω της προηγούμενης εμπλοκής τους στο ποινικό σύστημα, 7 άτομα (70%) δήλωσαν ότι η αδυναμία ανεύρεσης εργασίας έπαιξε ρόλο στην εκ νέου διάπραξη αξιόποινης πράξης, ενώ 3 άτομα (30%) έδωσαν αρνητική απάντηση. Όσον αφορά στην ομάδα ελέγχου και στην περίπτωση του 1 ατόμου που δήλωσε ότι η εμπλοκή του σε παραβατική δράση του προκαλούσε προβλήματα στην ανεύρεση εργασίας τα στοιχεία ήταν ελλιπή όπως επίσης ελλιπή ήταν και σε άλλες 2 περιπτώσεις. Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί ότι τα 7 άτομα της πειραματικής ομάδας, τα οποία δήλωσαν ότι η αδυναμία ανεύρεσης εργασίας επηρέασε τη συνέχιση της εγκληματικής τους δράσης, ανέφεραν ότι κάτι τέτοιο οφειλόταν σε οικονομικούς λόγους.

Από τα παραπάνω αποτελέσματα προκύπτει ότι ένα μικρό ποσοστό από το σύνολο της πειραματικής ομάδας αντιμετώπισε προβλήματα κατά την ανεύρεση εργασίας λόγω της προηγούμενης ποινικής εμπλοκής, ωστόσο, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι η αντιμετώπιση ή μη δυσκολιών στην επαγγελματική αποκατάσταση λόγω προηγούμενης εμπλοκής στο ποινικό σύστημα τελεί σε συνάρτηση με το είδος και τη φύση της εργασίας καθώς και με τη γνώση ή άγνοια του εργοδότη σχετικά με την ύπαρξη ποινικού μητρώου του υποψήφιου εργαζόμενου.¹¹⁴ Τέλος, στην πλειονότητά τους τα άτομα της πειραματικής ομάδας, τα οποία ανέφεραν δυσκολία στην ανεύρεση εργασίας κατά την ανηλικότητα λόγω ποινικού μητρώου, δήλωσαν ότι το γεγονός αυτό συνέλεξε στην υποτροπή τους κατά την ίδια περίοδο ενώ αντίστοιχα αποτελέσματα δεν εντοπίστηκαν στην περίπτωση της ομάδας ελέγχου.

2.3.3.4. Επίδραση της ποινικής εμπλοκής (πειραματική ομάδα) και της εμπλοκής σε παραβατική δράση (ομάδα ελέγχου) κατά την ανηλικότητα στο οικογενειακό περιβάλλον

Όσον αφορά στην επίδραση της εμπλοκής στο ποινικό σύστημα κατά την ανηλικότητα στις σχέσεις των ερωτώμενων με το οικογενειακό τους περιβάλλον, θα πρέπει, καταρχάς, να αναφέρουμε ότι από το σύνολο των 56 ατόμων της πειραματικής ομάδας, 51 άτομα (91,1%) δήλωσαν ότι το οικογενειακό τους περιβάλλον γνώριζε την εμπλοκή τους στο ποινικό σύστημα, ενώ σε 5 άτομα (8,9%) δεν απευθύνθηκε η συγκεκριμένη ερώτηση γιατί κατά το διάστημα της εμπλοκής τους στο ποινικό σύστημα δεν διαβίωναν σε οικογενειακό περιβάλλον αλλά σε ίδρυμα ή ορφανοτροφείο χωρίς να διατηρούν καμία επαφή με άλλα μέλη της οικογένειάς τους. Αναφορικά με την ομάδα ελέγχου, 4 άτομα (33,3%) ανέφεραν ότι το οικογενειακό τους περιβάλλον γνώριζε την παραβατική τους συμπεριφορά, 5 άτομα (41,7%) ότι δεν γνώριζε, στην περίπτωση 2 ατόμων (16,7%) τα στοιχεία ήταν ελλιπή και στην περίπτωση 1 ατόμου (8,3%) η ερώτηση δεν το αφορούσε γιατί κατά την ανηλικότητα διαβίωσε σε ίδρυμα.

Στις περιπτώσεις εκείνες, κατά τις οποίες οι ερωτώμενοι της πειραματικής ομάδας διαβίωναν κατά το χρόνο της ποινικής τους εμπλοκής με τη μητέρα τους, η κατανομή των απαντήσεων σχετικά με την αντίδρασή της στο γεγονός της εμπλοκής στο ποινικό σύστημα έχει ως εξής: 29 άτομα (61,7%) δήλωσαν ότι επέδειξε απέναντί τους θετική στάση, ενδιαφέρον και στήριξη, 9 άτομα (19,1%) απάντησαν ότι η στάση της μητέρας υπήρξε αρνητική ή απορριπτική, 5 άτομα (10,6%) δήλωσαν ότι η στάση της υπήρξε εν μέρει θετική και εν μέ-

¹¹⁴ Σχετικά με την επίδραση του ποινικού στιγματισμού στην επαγγελματική αποκατάσταση και κατ'επέκταση στην υποτροπή βλ. Sampson R. J., Laub J. H., 1997, *ό.π.*, Hagan J., *ό.π.*, Bernburg J. G., Krohn M. D., *ό.π.*, Schwartz R. D., Skolnick J. H., *ό.π.*, Buikhuisen W., Dijksterhuis F., *Delinquency and stigmatization, British Journal of Criminology*, 1971, 11, σ. 185-187, Boshier R., Johnson D., *ό.π.*, Li S., *ό.π.*

ρει αρνητική και 4 άτομα (8,5%) παρουσίασαν τη μητέρα τους ως αδιάφορη απέναντι στο γεγονός της ποινικής τους εμπλοκής. Όσον αφορά στην ομάδα ελέγχου, 3 άτομα (50%) ανέφεραν ότι η αντίδραση της μητέρας τους όσον αφορά στο γεγονός της παραβατικής τους συμπεριφοράς ήταν θετική και υποστηρικτική και 1 άτομο (16,7%) έκανε λόγο για αρνητική ή απορριπτική στάση. Τέλος, στην περίπτωση 2 ατόμων (33,3%) τα στοιχεία ήταν ελλιπή. Όσον αφορά στην πειραματική ομάδα και στην αντίδραση του πατέρα απέναντι στο γεγονός της ποινικής εμπλοκής τα αποτελέσματα κυμάνθηκαν ως εξής: 20 άτομα (50%) δήλωσαν ότι η στάση του πατέρα σχετικά με το ζήτημα της εμπλοκής τους στο ποινικό σύστημα υπήρξε θετική ή υποστηρικτική, 12 άτομα (30%) ανέφεραν ότι η στάση του ήταν αρνητική ή απορριπτική, 5 άτομα (12,5%) τη χαρακτήρισαν εν μέρει θετική και εν μέρει αρνητική και 3 άτομα (7,5%) τη χαρακτήρισαν ως αδιάφορη. Στην περίπτωση της ομάδας ελέγχου 2 άτομα (40%) ανέφεραν ότι η στάση του πατέρα τους σχετικά με το ζήτημα της παραβατικής τους συμπεριφοράς ήταν θετική, 1 άτομο (20%) έκανε λόγο για αρνητική στάση ενώ στην περίπτωση 2 ατόμων (40%) τα στοιχεία ήταν ελλιπή. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να αναφέρουμε ότι κατά το χρόνο της ποινικής εμπλοκής της πειραματικής ομάδας κατά την ανηλικότητα ορισμένα άτομα διαβίωναν είτε και με κηδεμόνα είτε με παππούδες ή άλλους συγγενείς. Ειδικότερα και όσον αφορά στις περιπτώσεις, στις οποίες διαβίωναν και με κηδεμόνα, η στάση του σχετικά με το ζήτημα της ποινικής εμπλοκής χαρακτηρίστηκε ως θετική ή υποστηρικτική από 3 άτομα (60%) ενώ στην περίπτωση 2 ατόμων (40%) έγινε λόγος για αρνητική ή απορριπτική στάση. Τέλος, από το σύνολο των 56 ατόμων, 1 άτομο (1,8%), το οποίο διαβίωνε κατά την ανηλικότητα με παππούδες, χαρακτήρισε την στάση τους, απέναντι στο ζήτημα της ποινικής του εμπλοκής, ως θετική ή υποστηρικτική και 1 άτομο (1,8%), το οποίο διαβίωνε ως ανήλικο με συγγενείς, έκανε, επίσης, λόγο για θετική ή υποστηρικτική αντιμετώπιση.

Αν και στην πλειονότητα των απαντήσεων που δόθηκαν από την πειραματική ομάδα σχετικά με την αντίδραση του οικογενειακού περιβάλλοντος στο ζήτημα της ποινικής εμπλοκής των ερωτώμενων κατά την ανηλικότητα, προέκυψε θετική ή υποστηρικτική στάση τόσο των γονέων όσο και των κηδεμόνων ή λοιπών συγγενών, εντούτοις, σε μεγάλο ποσοστό η στάση των γονέων καταγράφηκε ως αρνητική, εν μέρει αρνητική και αδιάφορη (38,2% στην περίπτωση της μητέρας και 50% στην περίπτωση του πατέρα).¹¹⁵ Αντίθετα

¹¹⁵ Σχετικά με την αρνητική επίδραση της ποινικής εμπλοκής στις σχέσεις γονέων και ανηλίκου βλ. Matsueda R., ό.π., Heimer K., Matsueda R., Role-taking, role commitment and delinquency: A theory of differential social control, *American Sociological Review*, 1994, 59 (3), σ. 365-390, Stewart E. A., Simons R. L., Conger R. D., The effects of delinquency and legal sanctions on parenting behaviors, 257-279 in *Families and Crime*, edited by Greer Litton Fox and Michael Benson, Samford, CT:JAI, 2000, Stewart

στην περίπτωση της ομάδας ελέγχου αρνητικές συνέπειες από το γεγονός της παραβατικότητας αυτής καθαυτής στις σχέσεις με το οικογενειακό περιβάλλον εντοπίστηκαν σε πολύ μικρότερο βαθμό.

2.3.3.5. Επίδραση της ποινικής εμπλοκής (πειραματική ομάδα) και της εμπλοκής σε παραβατική δράση (ομάδα ελέγχου) κατά την ανηλικότητα στο φιλικό περιβάλλον

2.3.3.5.1. Είδος φιλικών συναναστροφών έως την πρώτη ποινική εμπλοκή (πειραματική ομάδα) ή την πρώτη εμπλοκή σε παραβατική δράση (ομάδα ελέγχου) και η αντίδραση των φίλων απέναντι στην εμπλοκή αυτή

Προκειμένου να απεικονίσουμε την επίδραση της εμπλοκής των ατόμων της πειραματικής ομάδας στο ποινικό σύστημα κατά την ανηλικότητα στο φιλικό τους περιβάλλον, αρχικά διερευνήσαμε το είδος των κοινωνικών συναναστροφών που είχαν οι ερωτώμενοι έως την πρώτη ποινική εμπλοκή. Το ίδιο κάναμε και στην περίπτωση της ομάδας ελέγχου στην περίπτωση της οποίας διερευνήσαμε την επίδραση της εμπλοκής των ατόμων σε παραβατική δράση στο φιλικό τους περιβάλλον και ως εκ τούτου ελέγξαμε το είδος των φιλικών τους συναναστροφών έως την τέλεση της πρώτης αξιόποινης πράξης.

Όσον αφορά στην πειραματική ομάδα 13 άτομα (23,21%) δήλωσαν ότι συναναστρέφονταν μόνο παρεκκλίνοντα άτομα, 6 άτομα (10,71%) είχαν ως φίλους μη παρεκκλίνοντα άτομα και 37 άτομα (66,07%) συναναστρέφονταν τόσο με παρεκκλίνοντα όσο και με μη παρεκκλίνοντα άτομα. Στην περίπτωση της ομάδας ελέγχου, 2 άτομα (16,7%) δήλωσαν ότι οι φίλοι που είχαν έως την πρώτη τους εμπλοκή σε παραβατική συμπεριφορά ήταν μη παρεκκλίνοντες, 7 άτομα (58,3%) έκαναν λόγο τόσο για παρεκκλίνοντες όσο και για μη παρεκκλίνοντες φίλους και τέλος, στην περίπτωση 3 ατόμων (25%) τα στοιχεία ήταν ελλιπή. Από τα παραπάνω αποτελέσματα καθίσταται σαφές ότι στην πλειονότητά τους τόσο τα άτομα της πειραματικής ομάδας όσο και εκείνα της ομάδας ελέγχου κατά την περίοδο πριν την πρώτη ποινική εμπλοκή (πειραματική ομάδα) ή την πρώτη εμπλοκή σε παραβατική συμπεριφορά (ομάδα ελέγχου) είχαν συναναστροφές με παρεκκλίνοντες φίλους. Ειδικότερα, στην πλειονότητα των περιπτώσεων οι φιλικές συναναστροφές τους ήταν τόσο με παρεκκλίνοντα όσο και με μη παρεκκλίνοντα άτομα ενώ στην περίπτωση μόνο της πειραματικής ομάδας ένα ποσοστό περίπου της τάξης του 24% συναναστρεφόταν αποκλειστικά με παρεκκλίνοντες φίλους. Παράλληλα, τα άτο-

E. A., Simons R. L., Conger R. D., Scaramella V. L., Beyond the interactional relationship between delinquency and parenting practices: The contribution of legal sanctions, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 2002, 39 (1), σ. 36-59, Κατσιναράκη Ε., ό.π., σ. 184-187.

μα της ομάδας ελέγχου φαίνεται να συναναστρέφονταν σε μεγαλύτερο ποσοστό αποκλειστικά με μη παρεκκλίνοντες φίλους σε σχέση με τα άτομα της πειραματικής ομάδας (16,7% έναντι 10,71%). Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να υπογραμμίσουμε, όπως έχουμε ήδη αναφέρει σε προηγούμενο σημείο, ότι πλειάδα ερευνών¹¹⁶ έχουν συνδέσει τη νεανική παραβατικότητα με τη συναναστροφή με παραβατικούς συνομηλίκους (delinquent peers) μολονότι υπάρχει διχογνωμία ως προς τον τρόπο με τον οποίο συνδέονται οι δύο μεταβλητές.¹¹⁷ Σύμφωνα μάλιστα με έρευνες οι παρέες των ανήλικων παραβατών

¹¹⁶ Akers R. L., Krohn M. K., Lonza-Kaduce L., Radosevich M., Social learning and deviant behavior: A specific test of a general theory, *American Sociological Review*, 1979, 44, σ. 636-655, Elliott D. S., Huizinga D., Ageton S. S., *Explaining delinquency and drug use*, Sage, Beverly Hills, CA, 1985, Elliott D. S., Huizinga D., Menard S., *Multiple problem youth: delinquency, drug use, and mental health problems*, Springer-Verlag, N.Y., 1989, Elliott D., Menard S., *Delinquent friends and delinquent behavior: Temporal and developmental patterns*, The Institute of Behavioral Science, University of Colorado, CO, 1991, Erickson M. L., Empey L. T., Class position, peers and delinquency, *Sociology and Social Research*, 1965, 49, σ. 268-282, Hardt R. H., Peterson S. J., Arrests of self and friends as indicators of delinquency involvement, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 1968, 5, σ. 44-51, Kandel D. B., Adolescent marijuana use: role of parents and peers, *Science*, 1973, 181, σ. 1067-1070, Kandel D. B., Homophily, selection, and socialization in adolescent friendships, *American Journal of Sociology*, 1978, 84, σ. 427-436, Krohn M. D., *An investigation of the effect of parental and peer associations on marijuana use: an empirical test of the differential association theory*, M. Riedel & Thornberry T. P. (eds.), *Crime and Delinquency: Dimensions of Deviance (75-87)*, Praeger, N. Y., 1974, Matsueda R. L., Anderson K., The dynamics of delinquent peers and delinquent behavior, *Criminology*, 1998, 36 (21), σ. 269-299, Patterson G. R., Dishion T. J., Yoerger K., Adolescent growth in new forms of problem behavior: Macro and micro-peer dynamics, *Prevention Science*, 2000, 1, σ. 3-13.

¹¹⁷ Σύμφωνα με μια άποψη (self-selection model) η παραβατική συμπεριφορά και η συναναστροφή με παρεκκλίνοντα άτομα συνιστούν διαφορετικά εργαλεία μέτρησης του ίδιου πράγματος. Ειδικότερα, κατά την άποψη των Gottfredson και Hirschi η εγκληματική συμπεριφορά προηγείται της συναναστροφής με παρεκκλίνοντες άλλους και οδηγεί σε αυτή. Βλ. Gottfredson M., Hirschi T., The methodological adequacy of longitudinal research in crime and delinquency, *Criminology*, 1987, 25, σ. 597, Gottfredson M., Hirschi T., 1990, *ό.π.*, Loeber R., Review of explaining delinquency and drug use by D. S. Elliott, Huizinga and S. S. Ageton, *Aggressive Behavior*, 1987, 13, σ. 97-99, West D. J., Review of explaining delinquency and drug use by D. S. Elliott, D. Huizinga, S. S. Ageton, *Journal of Adolescence*, 1985, 8, σ. 376-377. Σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής εκμάθησης η συναναστροφή με παρεκκλίνοντες φίλους προηγείται της παραβατικής συμπεριφοράς και οδηγεί στην εκδήλωσή της. Βλ. Akers R. L., *Deviant behavior: A social learning approach*, Wadsworth, Belmont, CA, 1985, Burgess R. L., Akers R. L., A differential association-reinforcement theory of criminal behavior, *Social Problems*, 1966, 14(2), σ. 128-147. Τέλος, σύμφωνα με την άποψη

τείνουν συνήθως να είναι μεικτές απαρτιζόμενες τόσο από παρεκκλίνοντα όσο και από μη παρεκκλίνοντα άτομα.¹¹⁸

Όσον αφορά στην πειραματική ομάδα και στην αντίδραση των παρεκκλινόντων φίλων, οι οποίοι γνώριζαν την ποινική εμπλοκή των ερωτώμενων,¹¹⁹ 8 άτομα (16%) δήλωσαν πως εισέπραξαν θετική αντιμετώπιση ή στήριξη από τους παρεκκλίνοντες φίλους, 24 άτομα (48%) δήλωσαν πως η στάση των παρεκκλινόντων φίλων υπήρξε αρνητική ή απορριπτική, 12 άτομα (24%) έκαναν λόγο για ουδέτερη στάση και τέλος, 6 άτομα (12%) απάντησαν ότι κάποιои από τους παρεκκλίνοντες φίλους επέδειξαν θετική στάση απέναντί τους και κάποιои επέδειξαν αρνητική ή απορριπτική στάση. Στην περίπτωση της ομάδας ελέγχου και αναφορικά με την αντίδραση των παρεκκλινόντων φίλων, οι οποίοι γνώριζαν την εμπλοκή των ερωτώμενων σε παραβατικές πράξεις,¹²⁰ 2 άτομα (25%) έκαναν λόγο για θετική στάση των παρεκκλινόντων φίλων τους, 3 άτομα (37,5%) για ουδέτερη στάση ενώ στην περίπτωση 3 ατόμων (37,5%) τα στοιχεία ήταν ελλιπή. Αναφορικά με τη στάση των μη παρεκκλινόντων φίλων, οι οποίοι γνώριζαν την ποινική εμπλοκή των ερωτώμενων,¹²¹ στην περίπτωση της πειραματικής ομάδας η κατανομή των απαντήσεων είχε ως εξής: από το σύνολο των 43 ατόμων, 17 άτομα (39,53%) δήλωσαν πως οι μη παρεκκλίνοντες φίλοι τους επέδειξαν θετική στάση ή τους αντιμετώπισαν υποστηρικτικά, 17 άτομα (39,53%) ανέφεραν ότι οι μη παρεκκλίνοντες φίλοι τους αντιμετώπισαν με αρνητικό ή απορριπτικό τρόπο, 5 άτομα (11,63%) έκαναν λόγο για ουδέτερη στάση και τέλος, 4 άτομα (9,3%) απάντησαν ότι ορισμένοι από τους μη παρεκκλίνοντες φίλους επέδειξαν θετική ή υποστηρικτική στάση και ορισμένοι επέδειξαν αρνητική ή απορριπτική στάση. Όσον αφορά στην ομάδα

του Thornberry (interactional perspective) η εγκληματική συμπεριφορά και οι παρεκκλίνοντες φίλοι συνιστούν δύο μεταβλητές που αλληλοεπηρεάζονται. Η κάθε μία αποτελεί συγχρόνως και αιτία και αιτιατό. Βλ. Thornberry T. P., Toward an interactional theory of delinquency, *Criminology*, 1987, 25, σ. 863-891 και Thornberry T. P., Lizotte A. J., Krohn M. D., Farnworth M., Jang S. J., Delinquent peers, beliefs and delinquent behavior: A longitudinal test of interactional theory, *Criminology*, 1994, 32, σ. 47-84.

¹¹⁸ Elliott D., Huizinga D., Menard, S., *ό.π.*, Haynie D. L., Friendship Networks and Delinquency: The Relative nature of peer delinquency, *Journal of Quantitative Criminology*, 2002, 18 (2), σ. 99-134.

¹¹⁹ Και στις 50 περιπτώσεις όπου αναφέρθηκε συναναστροφή με παρεκκλίνοντες φίλους αναφέρθηκε επίσης ότι οι εν λόγω φίλοι γνώριζαν για την ποινική εμπλοκή των ερωτώμενων.

¹²⁰ Από το σύνολο των 7 περιπτώσεων όπου αναφέρθηκε συναναστροφή με παρεκκλίνοντες φίλους μόνο σε 5 περιπτώσεις οι εν λόγω φίλοι γνώριζαν για την εμπλοκή των ερωτώμενων στην παραβατική δράση ενώ σε 3 περιπτώσεις τα στοιχεία υπήρξαν ελλιπή.

¹²¹ Και στις 43 περιπτώσεις όπου αναφέρθηκε συναναστροφή με μη παρεκκλίνοντες φίλους αναφέρθηκε επίσης ότι οι εν λόγω φίλοι γνώριζαν για την ποινική εμπλοκή των ερωτώμενων.

ελέγχου και στην αντίδραση των μη παρεκκλινόντων φίλων, οι οποίοι γνώριζαν την εμπλοκή της ομάδας ελέγχου σε παραβατικές πράξεις,¹²² 3 άτομα (25%) έκαναν λόγο για θετική ή υποστηρικτική στάση, 6 άτομα (50%) για ουδέτερη στάση ενώ στην περίπτωση 3 ατόμων (25%) τα στοιχεία ήταν ελλιπή.

Συμπερασματικά θα έλεγε κανείς ότι όσον αφορά στην επίδραση της ποινικής εμπλοκής στις σχέσεις της πειραματικής ομάδας με το φιλικό περιβάλλον, τα δεδομένα μας κατέδειξαν, αν και σε διαφορετικό βαθμό, αρνητική επίδραση τόσο στην περίπτωση των παρεκκλινόντων φίλων όσο και στην περίπτωση των μη παρεκκλινόντων φίλων. Στην περίπτωση των παρεκκλινόντων φίλων, η αρνητική στάση κυμάνθηκε σε μεγαλύτερα ποσοστά σε σχέση με την περίπτωση των μη παρεκκλινόντων φίλων, στην οποία τόσο η θετική όσο και η αρνητική στάση αντιστοιχούσαν στα ίδια ποσοστά. Τέλος, αξίζει να αναφέρουμε ότι σε μεγαλύτερο ποσοστό δηλώθηκε ουδέτερη στάση απέναντι στην ποινική εμπλοκή από παρεκκλινόντες φίλους σε σχέση με το αντίστοιχο ποσοστό στην περίπτωση των μη παρεκκλινόντων φίλων. Αναφορικά με την ομάδα ελέγχου και την αντίδραση των παρεκκλινόντων φίλων στην εμπλοκή των ερωτώμενων σε παραβατική συμπεριφορά, αναφέρθηκαν σε παρόμοια περίπου ποσοστά τόσο η θετική όσο και η ουδέτερη στάση. Ως προς την αντίδραση των μη παρεκκλινόντων φίλων, σε μεγαλύτερο ποσοστό αναφέρθηκε η ουδέτερη στάση και σε μικρότερο ποσοστό η θετική ή υποστηρικτική αντίδραση. Από τα παραπάνω αποτελέσματα διαπιστώνουμε ότι σε αντίθεση με τις απαντήσεις που λάβαμε από τα άτομα της πειραματικής ομάδας, στην προκειμένη περίπτωση δεν δηλώθηκε καμία απάντηση για αρνητική ή απορριπτική στάση φίλων. Συνεπώς, με βάση τα παραπάνω αποτελέσματα, δεν φαίνεται η παραβατική δράση αυτή καθαυτή να επιδρά αρνητικά στις φιλικές σχέσεις των ανήλικων παραβατών με άλλα άτομα, σε αντίθεση με την ποινική εμπλοκή η οποία, όπως κατέδειξαν οι απαντήσεις των ατόμων της πειραματικής ομάδας, δύναται να επιφέρει αρνητικές συνέπειες στις σχέσεις του εμπλεκόμενου με το φιλικό του περιβάλλον.

2.3.3.5.2. Είδος φιλικών συναναστροφών μετά την πρώτη ποινική εμπλοκή (πειραματική ομάδα) ή την πρώτη εμπλοκή σε παραβατική δράση (ομάδα ελέγχου) και ποινικός στιγματισμός

Σχετικά με το είδος των φιλικών συναναστροφών μετά την πρώτη ποινική εμπλοκή και έπειτα προκειμένου για την πειραματική ομάδα και μετά την πρώτη εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς προκειμένου για την ομάδα ελέγχου τα αποτελέσματα κυμάνθηκαν ως εξής: (α) αναφορικά με την πει-

¹²² Και στις 9 περιπτώσεις όπου αναφέρθηκε συναναστροφή με μη παρεκκλινόντες φίλους αναφέρθηκε επίσης ότι οι εν λόγω φίλοι γνώριζαν για την εμπλοκή της ομάδας ελέγχου στην παραβατική δράση ενώ στην περίπτωση 3 ατόμων τα στοιχεία ήταν ελλιπή.

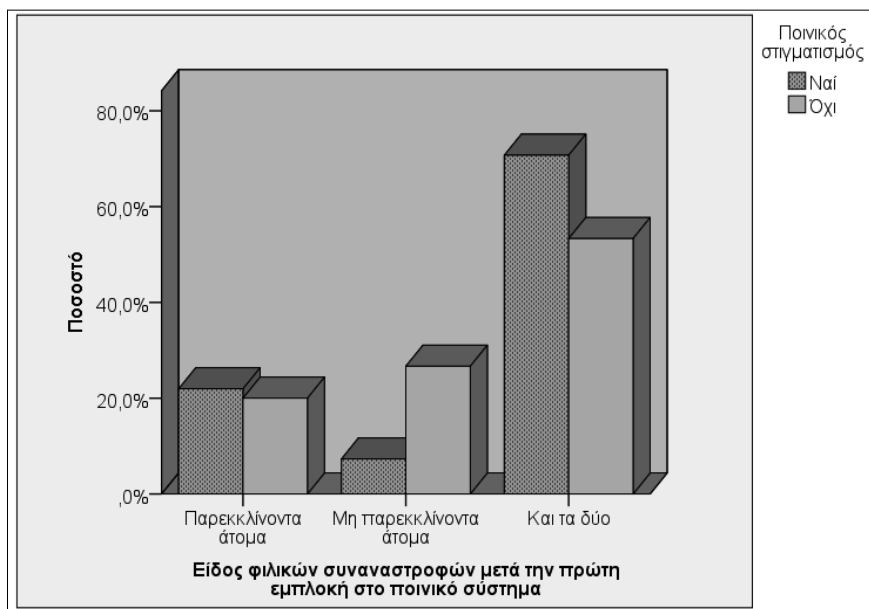
ραματική ομάδα οι φιλικές συναναστροφές που διατηρούσαν οι ερωτώμενοι μετά την ποινική τους εμπλοκή και έπειτα, ήταν για 12 ερωτώμενους (21,43%) μόνο με παρεκκλίνοντα άτομα, για 7 ερωτώμενους (12,5%) μόνο με μη παρεκκλίνοντα άτομα και τέλος, για 37 ερωτώμενους (66,07%) ήταν τόσο με παρεκκλίνοντα όσο και με μη παρεκκλίνοντα άτομα και (β) όσον αφορά στην ομάδα ελέγχου μετά την εμπλοκή τους σε παραβατική δράση, 5 άτομα (41,7%) συναναστρέφονταν μόνο με μη παρεκκλίνοντες φίλους (μεγαλύτερο ποσοστό σε σύγκριση με το αντίστοιχο ποσοστό 12,5% της πειραματικής ομάδας), 4 άτομα (33,3%) τόσο με παρεκκλίνοντες όσο και με μη παρεκκλίνοντες και τέλος, στην περίπτωση 3 ατόμων (25%) τα στοιχεία ήταν ελλιπή. Σε καμία περίπτωση δεν δηλώθηκε συναναστροφή μόνο με παρεκκλίνοντα άτομα (αντίστοιχο ποσοστό πειραματικής ομάδας 21,43%).

Στις περιπτώσεις, στις οποίες οι ερωτώμενοι δήλωσαν ότι από την πρώτη εμπλοκή τους στο ποινικό σύστημα και έπειτα (πειραματική ομάδα) ή την πρώτη τους εμπλοκή σε παραβατική δράση και έπειτα (ομάδα ελέγχου), συναναστρέφονταν με παρεκκλίνοντα ή και με παρεκκλίνοντα άτομα, απευθύναμε ερώτημα σχετικά με το κατά πόσο μια τέτοια συναναστροφή υπήρξε προϊόν δικής τους επιλογής ή αναγκαία συνέπεια άλλων παραγόντων. Από τα 49 άτομα της πειραματικής ομάδας που είχαν δηλώσει ότι μετά την πρώτη εμπλοκή και έπειτα συσχετιζόνταν με παρεκκλίνοντες ή και με παρεκκλίνοντες φίλους, 39 άτομα (79,59%) έκαναν λόγο για προσωπική επιλογή, 7 άτομα (14,29%) υποστήριξαν ότι η συναναστροφή τους με παρεκκλίνοντες ή και με παρεκκλίνοντες φίλους αποτέλεσε αναγκαία συνέπεια άλλων παραγόντων και 3 άτομα (6,12%) έκαναν λόγο για εν μέρει προσωπική επιλογή και εν μέρει αναγκαία συνέπεια άλλων παραγόντων. Από το σύνολο των 10 ατόμων της πειραματικής ομάδας, που δήλωσαν ότι η συναναστροφή τους με ή και με παρεκκλίνοντα άτομα, μετά την πρώτη εμπλοκή στο ποινικό σύστημα και έπειτα, ήταν αναγκαία ή εν μέρει αναγκαία συνέπεια άλλων παραγόντων, 3 άτομα (30%) δήλωσαν ότι ο άλλος παράγοντας ήταν η χρήση ναρκωτικών ουσιών, 4 άτομα (40%) έκαναν λόγο για απόρριψη από κύκλους μη παρεκκλίνοντων ατόμων, 1 άτομο (10%) ανέφερε την επίμονη προσέγγιση από παρεκκλίνοντα άτομα, 1 άτομο (10%) ανέφερε ως άλλο παράγοντα τον εγκλεισμό του σε ίδρυμα αγωγής ανηλίκων και 1 άτομο (10%) την μακροχρόνια διαμονή του σε ορφανοτροφείο. Τέλος, τα 4 άτομα (57,1%) της ομάδας ελέγχου, τα οποία ανέφεραν ότι μετά την πρώτη τους εμπλοκή σε παραβατική δράση συναναστρέφονταν και με παρεκκλίνοντες φίλους δήλωσαν ότι αυτή η συναναστροφή ήταν προσωπική τους επιλογή, ενώ στην περίπτωση 3 ατόμων (42,9%) τα στοιχεία ήταν ελλιπή.

Συσχετίζοντας, στο εσωτερικό της πειραματικής ομάδας, τον ποινικό στιγματισμό κατά την ανηλικότητα με το είδος των φιλικών συναναστροφών των ερωτώμενων της πειραματικής ομάδας μετά την πρώτη τους ποινική εμπλο-

κή και έπειτα διαπιστώσαμε ότι η θετική απάντηση στο ερώτημα περί ποινικού στιγματισμού φαίνεται να αντιστοιχεί σε φιλικές συναναστροφές τόσο με παρεκκλίνοντα όσο και με μη παρεκκλίνοντα άτομα ενώ η αρνητική απάντηση στο ίδιο ερώτημα φαίνεται να αντιστοιχεί σε φιλικές συναναστροφές με μη παρεκκλίνοντα άτομα.¹²³

Διάγραμμα 6: Συσχέτιση ποινικού στιγματισμού κατά την ανηλικότητα με το είδος φιλικών συναναστροφών μετά την πρώτη εμπλοκή στο ποινικό σύστημα και έπειτα (πειραματική ομάδα)

Με άλλα λόγια τα άτομα που δήλωσαν ότι δεν αισθάνθηκαν ποινικά στιγματισμένα φαίνεται να απαντούν σε μεγαλύτερο ποσοστό ότι οι φιλικές τους συναναστροφές μετά την πρώτη ποινική εμπλοκή ήταν με μη παραβατικούς φίλους ενώ τα άτομα εκείνα που δήλωσαν ότι υπέστησαν ποινικό στιγματισμό φαίνεται να απαντούν πιο συχνά ότι οι φιλικές τους συναναστροφές ήταν και με παρεκκλίνοντες φίλους.¹²⁴ Αν και δεν κατέστη εφικτό να προσδιορισθεί

¹²³ Ωστόσο, ο παραπάνω συσχετισμός των δύο μεταβλητών συνιστά απλή συσχέτιση και σε καμία περίπτωση αιτιώδη σχέση ενώ ο συντελεστής Cramer's V ήταν + 0,261 (θετική συσχέτιση) γεγονός που μας δείχνει ότι η ένταση της διμεταβλητής σύνδεσης είναι ασθενής.

¹²⁴ Όσον αφορά στη σχέση ανάμεσα στην ποινική εμπλοκή και τον ποινικό στιγματισμό και την απόρριψη του εμπλεκόμενου ανήλικου παραβάτη από τους κύκλους μη

η ακριβής χρονική ακολουθία των μεταβλητών, εντούτοις, η εν λόγω απλή συσχέτιση θα μπορούσε να ενισχύσει την υπόθεση ότι η ποινική εμπλοκή και ο ποινικός στιγματισμός οδηγούν σε επιλογή φιλικών συναναστροφών με παρεκκλίνοντα άτομα.

2.3.3.5.3. Ένταξη σε οργανωμένη εγκληματική ομάδα και υποτροπή

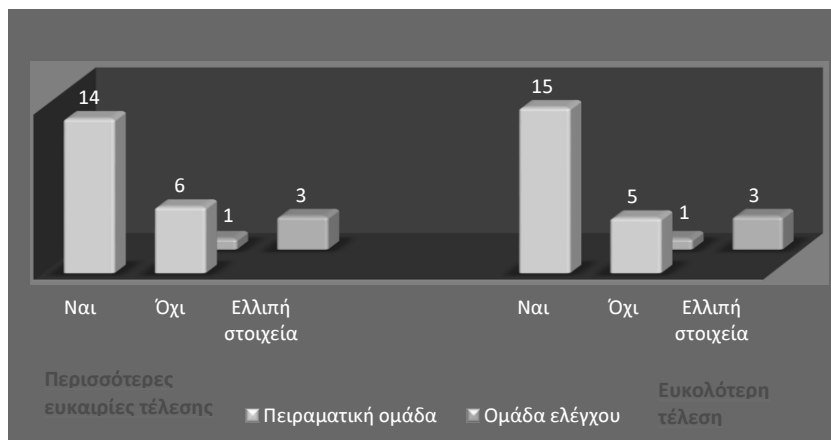
Προκειμένου να διερευνήσουμε το κατά πόσο η συναναστροφή με παρεκκλίνοντα άτομα μετά την πρώτη ποινική εμπλοκή προκειμένου για την πειραματική ομάδα και μετά την πρώτη εμπλοκή σε παραβατική δράση για την ομάδα ελέγχου οδήγησε κάποια στιγμή τους ερωτώμενους σε οργανωμένη από κοινού με άλλα παρεκκλίνοντα άτομα εγκληματική δραστηριότητα, τους υποβάλαμε ερώτημα σχετικά με το αν υπήρξαν μέλη οργανωμένης εγκληματικής ομάδας ή συμμορίας ως αποτέλεσμα της συναναστροφής τους με παρεκκλίνοντα άτομα. Οι απαντήσεις που λάβαμε όσον αφορά στην πειραματική ομάδα είχαν ως εξής: 20 άτομα (40,8%) εντάχθηκαν κάποια στιγμή σε οργανωμένη εγκληματική ομάδα, ενώ 29 άτομα (59,2%) δήλωσαν πως ουδέποτε υπήρξαν μέλη συμμορίας. Αναφορικά με την ομάδα ελέγχου 1 άτομο (14,3%) ανέφερε ότι εντάχθηκε σε οργανωμένη εγκληματική ομάδα, 3 άτομα (42,9%) ότι δεν υπήρξαν μέλη ποτέ μιας τέτοιας ομάδας ενώ στην περίπτωση 3 ατόμων (42,9%) τα στοιχεία ήταν ελλιπή. Συνεπώς, τα άτομα της πειραματικής ομάδας αποτελούσαν μέλη οργανωμένης εγκληματικής ομάδας σε πολύ μεγαλύτερο ποσοστό σε σύγκριση με τα άτομα της ομάδας ελέγχου.

Από το σύνολο των 20 ερωτώμενων της πειραματικής ομάδας που δήλωσαν ότι υπήρξαν μέλη οργανωμένης εγκληματικής ομάδας, 12 άτομα (60%) υποστήριξαν ότι το γεγονός αυτό έπαιξε σημαντικό ρόλο στην υποτροπή τους ενώ 8 άτομα (40%) δήλωσαν ότι η συμμετοχή τους σε μια τέτοια ομάδα δεν επηρέασε καθόλου την απόφασή τους να συνεχίσουν την παραβατική δραστηριότητα. Όσον αφορά στην ομάδα ελέγχου και το 1 άτομο (25%), το οποίο δήλωσε ότι εντάχθηκε σε οργανωμένη εγκληματική ομάδα, μας ανέφερε ότι

παραβατικών συνομηλίκων ή φίλων καθώς και τις συνέπειες μιας τέτοιας απόρριψης βλ. Dodge K. A., Behavioral antecedents of peer social status, *Child Development*, 1983, 54 (6), σ. 1386-1399, Bernburg J. G., *ό.π.*, Zhang L., *ό.π.*, Zhang L., Messner S. F., The severity of official punishment for delinquency and change in interpersonal relations in Chinese society, *Journal of Research in Crime and delinquency*, 1994, 31 (4), σ. 416-433, Becker H., *ό.π.*, Johnson L. M., Simons R. L., Conger R. D., Criminal justice system involvement and continuity of youth crime: a longitudinal analysis, *Youth & Society*, 2004, 36(1), σ. 3-29, Matsueda R., *ό.π.*, Heimer K., Matsueda R., *ό.π.*, Bernburg J. G., Krohn M. D., Rivera C. J., *ό.π.*, Wiley A. S., Slocum L. A., Esbensen F., The unintended consequences of being stopped or arrested: an exploration of the labeling mechanisms through which police contact leads to subsequent delinquency, *Criminology*, 2013, 51 (4), σ. 927-966.

η ένταξη αυτή δεν έπαιξε κανένα ρόλο στην υποτροπή του. Στην περίπτωση 3 ατόμων (75%) τα στοιχεία υπήρξαν ελλιπή.

Διάγραμμα 7: Περισσότερες ευκαιρίες και ευκολότερη διάπραξη αξιοποιώνων πράξεων στο πλαίσιο οργανωμένης εγκληματικής δράσης

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με την πλειονότητα των απαντήσεων της πειραματικής ομάδας η ένταξη σε οργανωμένη εγκληματική ομάδα καθιστά πιο εύκολη τη συνέχιση της παραβατικής δράσης (70% των ενταγμένων σε εγκληματική ομάδα) και παρέχει περισσότερες ευκαιρίες για τη διάπραξη αξιοποιώνων πράξεων (75% των ενταγμένων σε εγκληματική ομάδα). Αντίστοιχα αποτελέσματα δεν προέκυψαν από την ομάδα ελέγχου.

Από τα παραπάνω δεδομένα διαπιστώνουμε ότι τα εμπλεκόμενα στο ποινικό σύστημα άτομα (πειραματική ομάδα) αποτελούσαν μέλη οργανωμένης εγκληματικής ομάδας σε πολύ μεγαλύτερο ποσοστό σε σύγκριση με τα άτομα, τα οποία δεν είχαν ποινική εμπλοκή (ομάδα ελέγχου). Το αποτέλεσμα αυτό θα μπορούσε να συνδεθεί και με το γεγονός του υψηλότερου βαθμού ένταξης της πειραματικής ομάδας στην παραβατικότητα σε αντίθεση με την ομάδα ελέγχου. Έρευνες έχουν καταδείξει ότι άτομα, τα οποία είναι μέλη οργανωμένων εγκληματικών ομάδων ή συμμοριών (gangs) συνήθως εμπλέκονται σε βαριάς μορφής βίαιη εγκληματική δράση.¹²⁵ Αν και ορισμένοι ερευνητές

¹²⁵ Spergel I. A., *Street Gang Work: Theory and practice*, Reading, MA: Addison Wesley Publishing Co, 1966, Spergel I. A., *Violent gangs in Chicago: In search of social policy*, *Social Service Review*, 1984, 58 (2), σ. 199-226, , Spergel, I. A., *The Youth gang problem: A community approach*, Oxford University Press, N. Y., 1995, Klein, M. W., *The American street gang*, Oxford University Press, N.Y., 1995a, Klein, M. W., Maxson C. L., Miller J., *The modern gang reader*, Roxbury Publishing, Los Angeles, 1995, Klein

θεωρούν την εμπειρία της συμμετοχής σε οργανωμένη εγκληματική ομάδα ή συμμορία «ποιοτικά διαφορετική»¹²⁶ από εκείνη της απλής συναναστροφής με παρεκκλίνοντες φίλους ή συνομηλικούς εντούτοις, οι περισσότερες μελέτες δεν τις διαχωρίζουν.

M. W., Maxson C. L., *Street gang violence*, Marvin E. Wolfgang & Neil Weiner, (Eds.), *Violent Crime, Violent Criminals*, Newbury Park, Sage Publications, CA, 1989, Moore J. W., *Homeboys: Gangs, drugs and prison in the Barrios of Los Angeles*, Temple University Press, Philadelphia, 1978, Vigil J. D., *Cholos and gangs: Culture change and street youth in Los Angeles*, Gangs in America, C. Ronald Huff (ed.), 116-28, Newbury Park, Sage Publications, CA, 1990, Vigil J. D., Urban violence and street gangs, *Annual Review of Anthropology*, 2003, 32, σ. 225-42, Short J. F. Jr., Strodbeck L. F., *Group process and gang delinquency*, University of Chicago Press, Chicago, 1965, Short J. F. Jr., Exploring integration of theoretical levels of explanation: Notes on gang delinquency, 243-59 in *Theoretical Integration in the Study of Deviance and Crime: Problems and Prospects*, edited by Marvin D. Krohn, Steven F. Messner, and Allen E. Liska, State University of New York, N.Y., 1989, Hagedorn J., *Back in the field again: Gang research in the nineties*, C. R. Huff (Ed.), *Gangs in America* (240-262), Thousand Oaks, Sage Publications, CA, 1990, Huff C. R., *Comparing the criminal behavior of youth gangs and at-risk youth*, Washington DC: National Institute of Justice, 1998, Huff C. R., *Gangs in America* (3rd ed.), Thousand Oaks, Sage Publications, CA, 2002, Decker S., Winkle B.V., *Life in the gang*, Cambridge, Cambridge University Press, England, 1996, Horowitz R., Sociological perspectives on gangs: Conflicting, definitions and concepts, C. Ronald Huff (Ed.), *Gangs in America*, Newbury Park, Sage Publications Inc., CA, 1990, Fagan, J., Social processes of delinquency and drug use among urban gangs, C. R. Huff (Ed.), *Gangs in America* (183-222), Thousand Oaks, Sage Publications, CA, 1990, Tracy P., *An analysis of the incidence and seriousness of self-reported delinquency and crime*, Ph.D. diss., University of Pennsylvania, 1978, Esbensen F. A., Winfree L. T. Jr., He N., Taylor T. J., Youth gangs and definitional issues: When Is a gang a gang, and why does it matter?, *Crime and Delinquency*, 2001, 47 (1), σ. 105-130. Στην περίπτωση δύο σημαντικών μακροχρόνιων ερευνών μελετήθηκε η επίδραση της συμμετοχής σε οργανωμένη εγκληματική ομάδα στην εκδήλωση εγκληματικής συμπεριφοράς ανεξάρτητα από την επίδραση της συναναστροφής με παρεκκλίνοντες φίλους ή συνομηλικούς παρουσιάζοντας ενδιαφέροντα ευρήματα. Βλ. Battin S. R., Hill K. G., Abbott R. D., Catalano R. F., Hawkins J. D., The contribution of gang membership to delinquency beyond delinquent peers, *Criminology*, 1998, 36 (1), σ. 93-115, Battin S. R., Thornberry T. P., Hawkins J. D., Krohn M. D., Gang membership, delinquent peers and delinquent behavior, *Juvenile Justice Bulletin*, U.S. Department of Justice, O.J.J.D.P., 1998, Thornberry T. P., *Membership in youth gangs and involvement in serious and violent offending*, *Serious & Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*, edited by R. Loeber and D. P. Farrington, Thousand Oaks, Sage Publications, Inc, CA, 1998.

¹²⁶ Βλ. Moore J. W., *Going down to the Barrio: Homeboys and homegirls in change*, Temple, Philadelphia, 1991, σ. 132 και Klein M. W., 1995, ό.π., σ. 197.

2.3.4. Γενικά συμπεράσματα

Προτού προβούμε στην καταγραφή των γενικότερων συμπερασμάτων της έρευνάς μας θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι η παρούσα μελέτη δεν είχε σκοπό τον εντοπισμό αιτιωδών σχέσεων αλλά ούτε και τη γενίκευση των εξαγόμενων συμπερασμάτων στον ευρύτερο πληθυσμό. Με άλλα λόγια τα εξαγόμενα συμπεράσματα αφορούν απλές συσχετίσεις μεταβλητών και μόνο στο δείγμα μας. Αναφορικά με τα γενικότερα συμπεράσματα που προέκυψαν από τα παραπάνω αποτελέσματα θα πρέπει καταρχάς να αναφέρουμε ότι τα εμπλεκόμενα στο ποινικό σύστημα άτομα φάνηκε να ξεκινούν την παραβατική τους δράση νωρίτερα από τα μη εμπλεκόμενα ενώ παράλληλα παρουσίασαν βαρύτερης μορφής παραβατικότητα. Το είδος της παραβατικής δράσης των ποινικά εμπλεκόμενων ατόμων κατέδειξε υψηλό βαθμό ένταξης στην παραβατικότητα, ήδη από την περίοδο της ανηλικότητας, σε αντίθεση με τα μη εμπλεκόμενα άτομα καθώς και το ενδεχόμενο η βαρύτητα του ποινικού αδικήματος αλλά και το ποινικό μητρώο να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην επιλογή των φορέων του ποινικού μηχανισμού για την κίνηση της ποινικής διαδικασίας. Επίσης, το χαμηλό κοινωνικό και οικονομικό status των ποινικά εμπλεκόμενων ατόμων σε αντίθεση με το αντίστοιχο status των μη εμπλεκόμενων θα μπορούσε να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι πιθανόν να υφίσταται μια επιλεκτική καταγραφή της νεανικής παραβατικότητας από τους φορείς του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης. Παράλληλα, ο υψηλός βαθμός ένταξης της πειραματικής ομάδας στην παραβατικότητα, ήδη από την περίοδο της ανηλικότητας, θα μπορούσε να συνδεθεί με το ιδιαίτερος επιβαρυνμένο και δυσλειτουργικό οικογενειακό περιβάλλον, το οποίο παρουσίαζαν σε μεγάλο βαθμό τα άτομα της ομάδας αυτής. Όσον αφορά στην επίδραση της ποινικής εμπλοκής κατά την ανηλικότητα στην υποτροπή διαπιστώσαμε ότι τα δεδομένα μας παρείχαν ενδείξεις ότι όσο περισσότερο και όσο πιο βαθιά διεισδύσει κανείς στο ποινικό σύστημα κατά την ανηλικότητα τόσο μεγαλύτερη υποτροπή θα παρουσιάσει κατά την ενηλικότητα καθώς και ότι όσο περισσότερο εμπλακεί κανείς στο ποινικό σύστημα κατά την ανηλικότητα τόσο μεγαλύτερο το χρονικό εύρος της εγκληματικής του δράσης. Παράλληλα, η πρώιμη ποινική εμπλοκή φάνηκε να συνδέεται με μεγαλύτερη υποτροπή κατά την ανηλικότητα ενώ ανήλικοι παραβάτες, οι οποίοι παρουσίαζαν ποινική εμπλοκή εμφάνιζαν περισσότερες πιθανότητες να αισθανθούν στιγματισμένοι ως παρεκκλίνοντες σε σχέση με ανήλικους παραβάτες, οι οποίοι δεν είχαν εμπλακεί ποτέ στο σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης. Επιπρόσθετα, από τα δεδομένα μας προέκυψαν ενδείξεις ότι όσο περισσότερο και όσο πιο βαθιά εμπλακεί στον ποινικό μηχανισμό ο ανήλικος παραβάτης τόσο περισσότερες οι πιθανότητες να αισθανθεί στιγματισμένος. Επίσης, διαπιστώσαμε ότι η επαφή με το ποινικό σύστημα δύναται να έχει αρνητικές συνέπειες στις σχέσεις των ποινικά εμπλεκόμενων ατόμων με το σχολικό, εργασιακό, οικογενειακό αλλά και με το

φιλικό τους περιβάλλον. Όσον αφορά στις φιλικές συναναστροφές και στην παραβατικότητα, τα δεδομένα μας κατέδειξαν ότι οι συναναστροφές των ανήλικων παραβατών τείνουν να απαρτίζονται από ή και από παρεκκλίνοντα άτομα ενώ ο υψηλός βαθμός ένταξης των ποινικά εμπλεκόμενων ατόμων στην παραβατικότητα καθώς και η συναναστροφή τους με άλλα παρεκκλίνοντα άτομα ενδέχεται να συνεπάγονται μεγαλύτερη πιθανότητα συμμετοχής τους σε οργανωμένη εγκληματική ομάδα. Τέλος, η ένταξη σε οργανωμένη εγκληματική ομάδα φάνηκε να καθιστά πιο εύκολη τη συνέχιση της παραβατικής δράσης καθώς και να παρέχει περισσότερες ευκαιρίες για κάτι τέτοιο, αυξάνοντας έτσι τις πιθανότητες για υποτροπή.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Σκοπός της παρούσας μελέτης δεν ήταν να προσφέρει γενικές εξηγήσεις και προβλέψεις σχετικά με το φαινόμενο της νεανικής παραβατικότητας. Αντίθετα θα έλεγε κανείς ότι παρουσιάζει περισσότερο περιγραφικό και χρηστικό χαρακτήρα για την ανάπτυξη γόνιμου διαλόγου γύρω από ζητήματα όπως αυτό του ποινικού στιγματισμού και της υποτροπής αλλά και για τη διατύπωση σκέψεων και προβληματισμών για περαιτέρω έρευνα και μελέτη. Τα αποτελέσματα της έρευνάς μας αν και δεν δύνανται να γενικευθούν στον ευρύτερο πληθυσμό, εντούτοις, παρέχουν τη δυνατότητα μιας πρώτης εικόνας σχετικά με την πολυεπίπεδη επίδραση της ποινικής εμπλοκής στην ενίσχυση της παραβατικής συμπεριφοράς ενώ παράλληλα αναδεικνύουν και το ρόλο διαφόρων εγκληματογόνων παραγόντων. Αξίζει να αναφέρουμε ότι μια άρτια και ορθολογική αντεγκληματική πολιτική οφείλει να λαμβάνει υπόψη της τόσο το δράστη και το θύμα όσο και την κοινωνία ενώ σε κάθε περίπτωση το ζήτημα της ποινικής παρέμβασης ή της ριζικής μη παρέμβασης στο πεδίο χάραξης μιας τέτοιας πολιτικής παραμένει ενεργό. Αυτό που πρέπει να καταστεί σαφές στους φορείς χάραξης αντεγκληματικών στρατηγικών όσον αφορά στους ανήλικους παραβάτες είναι ότι πρόκειται για παραβάτες «εν τω γίνεσθαι», οι οποίοι έχουν πολλά περιθώρια επαναφοράς και ενσωμάτωσης στην κοινωνία. Σε μια τέτοια προσπάθεια δεν έχουν θέση στιγματιστικές και αχρηστευτικές πολιτικές αλλά μια πολιτική πολυμορφική και πολυεπίπεδη, η οποία να αποσκοπεί στην αποδοκιμασία της εγκληματικής συμπεριφοράς αλλά όχι του ίδιου του ανήλικου δράστη, στη συμφιλίωσή του με την κοινότητα καθώς και στην προαγωγή ενός κλίματος αμοιβαίας εμπιστοσύνης συγχρόνως όμως να στοχεύει και στη διαμόρφωση όλων εκείνων των απαιτούμενων συνθηκών για την πρόληψη της υποτροπής. Η επένδυση στην πρόληψη και όχι στην καταστολή σε συνδυασμό με την εφαρμογή λιγότερο αχρηστευτικών και στιγματιστικών πολιτικών, στις περιπτώσεις όπου κρίνεται αναγκαία η παρέμβαση του ποινικού συστήματος, ίσως να έθετε σε καταλληλότερες βάσεις τη χάραξη και εφαρμογή των αντεγκληματικών πρακτικών στο πεδίο της νεανικής παραβατικότητας. Ο Beccaria άλλωστε έλεγε ότι «είναι χρησιμότερο να προλαμβάνουμε τα εγκλήματα παρά να τα τιμωρούμε».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αλεξιάδης Σ., *Οι διανοητικώς καθυστερημένοι εγκληματίαι*, Θεσσαλονίκη, 1971.
- Αλεξιάδης Σ., *Εγκληματολογία*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 3^η έκδοση, 1989.
- Αρχιμανδρίτου Μ., *Η διαχρονική προσέγγιση της θεωρίας της ετικέτας*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 1996.
- Becker H., *Οι περιθωριοποιημένοι*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2000.
- Δασκαλάκης Η., Ανδρίτσου Α., Παπαδοπούλου Π., Παππάς Π., Περαντζάκη Ι., Τσάμπαρλη Δ., *Απονομή της ποινικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα*, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 1983.
- Goffman E., *Στίγμα: Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2001.
- Ζαραφωνίτου Χ., *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2003.
- Ζαραφωνίτου Χ., *Εμπειρική Εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2004.
- Ζαραφωνίτου Χ., *Τιμωρητικότητα: Σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματολογικοί προβληματισμοί*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2008.
- Κατσιγαράκη Ε., *Οικογένεια και παραβατικότητα*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004.
- Κουράκης Ν. Ε., *Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004.
- Κυριαζή Ν. *Η κοινωνιολογική έρευνα: Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2005.
- Λαμπροπούλου Ε., *Κοινωνικός Έλεγχος του Εγκλήματος*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1994.
- Μαρξ Κ., *Θεωρίες για την υπεραξία*, IV τ., του «Κεφαλαίου», Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1984.
- Μπεχράκης Θ., *Στατιστική για τις επιστήμες του ανθρώπου και της κοινωνίας: Μέθοδοι και παραδείγματα*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2010.
- Ξυδιά Ε., *λήμμα: Πραγματισμός, Φιλοσοφικό, Κοινωνιολογικό Λεξικό*, Δ' Τόμος, Εκδ. Καπόπουλος, Αθήνα, 1995, 238-239.

- Παπαθεοδώρου Θ., *Ο κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος*, Χρονικά Εργαστηρίου Εγκληματολογίας και Δικαστικής Ψυχιατρικής, Τμήματος Νομικής Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1992 192, 4, 55-67.
- Σπινέλλη Κ. Δ., *Εγκληματολογία: Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*, Σάκκουλας, 2^η έκδοση, Αθήνα- Κομοτηνή, 2005.
- Συμεωνάκη Μ., *Στατιστική ανάλυση κοινωνικών δεδομένων με το SPSS 15.0*, Εκδ. Σοφία, Θεσσαλονίκη, 2008.
- Τσαγρής Μ., *Στατιστική με τη χρήση του πακέτου SPSS 19*, MSc in Statistics, Αθήνα-Nottingham 2011.
- Φαρσεδάκης Ι., *Ιστορία των εγκληματολογικών θεωριών*, Α, 1986.
- Φαρσεδάκης Ι., *Στοιχεία εγκληματολογίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2005.
- Φαρσεδάκης Ι., *Παραβατικότητα και κοινωνικός έλεγχος των ανηλίκων*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2005.
- Φουκώ Μ., *Επιτήρηση και τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής*, Εκδ. Ράππα, Αθήνα, 1989.
- Χαϊδου Α., *Θετικιστική Εγκληματολογία: Αιτιολογικές προσεγγίσεις του εγκληματικού φαινομένου*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1996.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Abrahamsen D., *The psychology of crime*, Columbia University Press, N.Y., 1960.
- Ageton S. S., Elliott D. S., *The effects of legal processing on delinquent orientations*, Social Problems, 1974, 22 (1), 87-100.
- Aichorn A., *Wayward youth*, Viking, N.Y., 1963.
- Akers R. L., *Deviant behavior: A social learning approach*, Wadsworth, Belmont, CA, 1985.
- Akers R. L., Krohn M. K., Lonza-Kaduce L., Radosevich M., *Social learning and deviant behavior: A specific test of a general theory*, American Sociological Review, 1979, 44, 636-655.
- Althusser, L., *Lenin and Philosophy and Other Essays*, New Left Books, London, 1971.
- Anderson S., Kinsey R., Loader I., Smith C., *Cautionary tales: A study of young people and crime in Edinburgh*, Edinburgh: Centre for Criminology, University of Edinburgh, 1990.

- Arrestee Drug Abuse Monitoring Program, *Annual Report on Drug Use Among Adult and Juvenile Arrestees*, Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice, 1999.
- Barnett A, Blumstein A, Cohen J., Farrington D. P., *Not all criminal career models are equally valid*, *Criminology*, 1992, 30(1), 133-140.
- Battin S. R., Hill K. G., Abbott R. D., Catalano R. F., Hawkins J. D., *The contribution of gang membership to delinquency beyond delinquent peers*, *Criminology*, 1998, 36 (1), 93-115.
- Battin S. R., Thornberry T. P., Hawkins J. D., Krohn M. D., *Gang membership, delinquent peers and delinquent behavior*, *Juvenile Justice Bulletin*, U.S. Department of Justice, O.J.J.D.P., 1998.
- Becker H. S., *The outsiders*, Free Press, N.Y., 1963.
- Berger P. L., Luckmann T., *The Social Construction of Reality*, Doubleday, NY, 1966.
- Bernard T. J., *The consensus-conflict debate: Form and content in social theories*, Columbia University Press, N.Y., 1983.
- Bernburg J. G., *The subtle role of deviant labeling: An empirically grounded analysis*, 39-49 in *Crime and Crime Control in an Integrating Europe: NSfK's 45th Research Seminar*, Helsinki, Finland, Helsinki: Scandinavian Research Council for Criminology, 2003a.
- Bernburg J. G., Krohn M. D., *Labeling, life chances and adult crime: the direct and indirect effects of official intervention in adolescence on crime in early adulthood*, *Criminology*, 2003, 41(4), 1287-1318.
- Bernburg J. G., Krohn M. D., Rivera C. J., *Official labeling, criminal embeddedness and subsequent delinquency: a longitudinal test of labeling theory*, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 2006, 43 (1), 67-88.
- Black D., *Social control as a dependent variable*, D. Black (ed.), *Toward a General Theory of Social Control: Fundamentals*, Vol. 1. Academic Press, New York, 1984a.
- Black D., *Crime as social control*, D. Black (ed.), *Toward a General Theory of Social Control: Selected Problems*, Vol. 2., Academic Press, New York, 1984b.
- Blackburn R., *The psychology of criminal conduct: theory, research and practice*, John Wiley, Chichester, 1993.
- Blackmore J., *The relationship between self-reported delinquency and official convictions among adolescent boys*, *British Journal of Criminology*, 1974, 14 (2), 172-176.

- Bliss D. C., *The effects of the juvenile justice system on self-concept*, R & E Associates, Inc. As cited in Criminal Justice Abstracts, San Francisco, 1977, 10, 297-298.
- Blokland A. A. J., Nieuwbeerta P., *The effects of life circumstances on longitudinal trajectories of offending*, Criminology, 2005, 43(4), 1203-1240.
- Blumer H., *Symbolic Interactionism: Perspective and method*, University of California Press, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, N.J., 1969.
- Blumstein A., Cohen J., Farrington D. P., *Criminal career research: Its values for criminology*, Criminology, 1988, 26 (1), 1-35.
- Blumstein A., Farrington D., Moitra S. D., *Delinquency careers: Innocents, desisters, and persisters*, Crime and Justice, 1985, vol. 6, 187-219.
- Blumstein A., Cohen J., Roth J., Visher C.A., *Criminal careers and career criminals*, vols 1 & 2, DC-National Academy Press, Washington, 1986.
- Bonger W. A., *Criminality and economic conditions*, Little Brown, Boston, 1905.
- Boshier R., Johnson D., *Does conviction affect employment opportunities?*, British Journal of Criminology, 1974, 14, 264-268.
- Brook J. S., Whiteman M., Gordon A. S., Brook D. W., *The role of older brothers in younger brothers' drug use viewed in the context of parent and peer influences*, The Journal of Genetic Psychology, 1990, 151(1), 59-75.
- Brownfield D., Sorenson A. M., *Sibship size and sibling delinquency*, Deviant Behavior: An Interdisciplinary Journal, 1994, 15 (1), 45-61.
- Bruce S., Yearley S., *The Sage Dictionary of Sociology*, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 2006, 224-225.
- Buikhuisen W., Dijksterhuis F., *Delinquency and stigmatization*, British Journal of Criminology, 1971, 11, 185-187.
- Burgess R. L., Akers R. L., *A differential association-reinforcement theory of criminal behavior*, Social Problems, 1966, 14(2), 128-147.
- Byrd K. R., O' Connor K., Thackrey M., Sacks J. M., *The utility of self-concept as a predictor of recidivism among juvenile offenders*, Journal of Psychology, 127 (2), 1993, 195-202.
- Carney T., Myers B. J., Louw J., Lombard C., Flisher A. J., *The Relationship between substance use and delinquency among high-school students in Cape Town, South Africa*, Journal of Adolescence, 2013, 1(1), 1-9.
- Carter D. C., *Quantitative psychological research: The complete student's companion*, Psychology Press, Taylor & Francis Group, N.Y, 3rd ed., 2010.

- Cassel C., Symon G., *Qualitative research in work context*, in C. Cassel – G Symons (Orgs.), *Qualitative methods in organization research: A practical guide*, Sage, London, 1994.
- Catalano R. F., Hawkins J. D., *The social development model: A theory of antisocial behavior*, *Delinquency and Crime: Current Theories*, J. D. Hawkins (ed.), Cambridge University Press, New York, 1996, 149-197.
- Cechaviciute I., Kenny D. T., *The relationship between neutralizations and perceived delinquent labeling on criminal history in young offenders serving community orders*, *Criminal Justice and Behavior*, 2007, 34 (6), 816-829.
- Chassin L., Eason B. J., Young R. D., *Identifying with a deviant label: The validation of a methodology*, *Social Psychology Quarterly*, 1981, 44 (1), 31-36.
- Chassin L., Presson C. C., Young R. D., Light R., *Self-concepts of institutionalized adolescents: A framework for conceptualizing labeling effects*, *Journal of Abnormal Psychology*, 1981, 90 (2), 143-151.
- Christiansen K. O., *Seriousness of criminality and concordance among Danish twins*, R. Hood, *Crime, Criminology and Public Policy*, *Essays in Honour of Sir L. Radzinowicz*, The Free Press, N.Y., 1974, 63-77.
- Cicourel A. V., Kitsuse J. I., *The social organization of the high school and deviant adolescent careers*, E. Ryubington & M. Weinberg (eds.), *Deviance: The interactionist perspective*, MacMillan: N.Y., 1968.
- Cloward R. A., *Illegitimate means, anomie, and deviant behavior*, *American Sociological Review*, 1959, 24, 164-176.
- Cloward R., Ohlin L., *Delinquency and opportunity: A theory of delinquent gangs*, Free Press, N.Y., 1960.
- Cohen A. K., *Delinquent boys: The culture of gang*, The Free Press, N.Y., 1955,
- Cohen A. K., *The study of social disorganization and deviant behavior*, in *Sociology Today*, Merton R., Broom L., Cottrell L. (eds.), Basic Books, N.Y., 1959.
- Cohen A. K., Short J. F., *Juvenile Delinquency*, Robert K. Merton and Robert A. Nisbet, *Contemporary Social Problems*, Harcourt, Brace and World, Inc, New York, 1961.
- Cohen S., *The punitive city: notes on the dispersal of social control*, *Contemporary Crises*, 1979, 3 (4), 341-363.
- Cohen S., *Visions of social control: Crime, punishment and classification*, Polity Press, Cambridge, 1985.
- Cooley C. H., *Human nature and the social order*, 1902, N.Y., 1964.
- Cooley C. H., *The social process*, N.Y., 1920.

- Coughlin C., Vuchinich S., *Family experience in preadolescence and the development of male delinquency*, Journal of Marriage and the Family, 1996, 58 (2), 491-501.
- Cullen F. T., *Rethinking crime and deviance theory: the emergence of a structuring tradition*, Rowman & Allanheld, 1983.
- D'Amico E. J., Edelen M., Miles J. N. V., Morral A. R., *The longitudinal association between substance use and delinquency among high-risk youth*, Drug and Alcohol Dependence, 2008.
- Dahrendorf R., *Class and class conflict in industrial society*, Stanford University Press, 1967.
- Davis N. J., *Labeling theory in deviance research: A critique and reconsideration*, The Sociological Quarterly, 1972, 13 (4), 447-474.
- Decker S., Winkle B.V., *Life in the gang*, Cambridge, Cambridge University Press, England, 1996.
- Defoe I. N., Farrington D. P., Loeber R., *Disentangling the relationship between delinquency and hyperactivity, low achievement, depression, and low socioeconomic status: Analysis of repeated longitudinal data*, Journal of Criminal Justice, 2013, 41(1), 100-107.
- Delisi M., *Career criminals in society*, Sage, Thousand Oaks, CA, 2005.
- Dembo R., Williams L., Fagan J., Schmeidler J., *The relationships of substance abuse and other delinquency over time in a sample of juvenile detainees*, Criminal Behavior and Mental Health, 1993.
- Dennefer D., Schutt R., *Race and juvenile justice processing in court and police agencies*, American Journal of Sociology, 1982, 87 (5), 1113-1132.
- Denzin N. K., *The research act*, McGraw-Hill Book Co, 2nd ed., N.Y., 1978.
- Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 4th ed., American Psychiatric Association, Washington, D.C., 1994.
- Dinitz S., Dynes R., Clarke A. C., *Deviance: Studies in the process of stigmatization and societal reaction*, Oxford University Press, N.Y., 1969.
- Dodge K. A., *Behavioral antecedents of peer social status*, Child Development, 1983, 54 (6), 1386-1399.
- Dugdale R. L., *The Jukes: A study in crime, pauperism, disease and heredity*, New York, NY, US: G P Putnam's Sons, 1877.
- Durkheim E., *The division of labor in Society*, Macmillan Press, 1984.
- Durkheim E., *Professional ethics and civic morals*, Bryan S. Turner (ed.), Routledge Sociology Classics, Taylor & Francis Group, London-N.Y., 1992.

- Durkheim E., *Sociology and Philosophy*, Routledge Revivals, Taylor & Francis Group, 2010.
- Durkheim E., *Suicide: A study in sociology*, Routledge Classics, Taylor & Francis Group, London – N.Y., 2002.
- Eachern A. W., *The juvenile probation system*, American Behavioral Scientist, 1968, 11, 1-45.
- Edgington E. S., *Statistical inference and non-random samples*, Psychological Bulletin, 1966, 66, 485-487.
- Elliott D. S., Huizinga D., Aegeton S. S., *Explaining delinquency and drug use*, Sage, Beverly Hills, CA, 1985.
- Elliott D. S., Huizinga D., Menard S., *Multiple problem youth: delinquency, drug use, and mental health problems*, Springer-Verlag, N.Y., 1989.
- Elliott D., Menard S., *Delinquent friends and delinquent behavior: Temporal and developmental patterns*, The Institute of Behavioral Science, University of Colorado, CO, 1991.
- Erickson M. L., Empey L. T., *Class position, peers and delinquency*, Sociology and Social Research, 1965, 49, 268-282.
- Erikson K. T., *Notes on the sociology of deviance*, Social Problems, 1962, 9 (4), 307-314.
- Esbensen F. A., Winfree L. T. Jr., He N., Taylor T. J., *Youth gangs and definitional issues: When Is a gang a gang, and why does it matter?*, Crime and Delinquency, 2001, 47 (1), 105-130.
- Etim E. T., Egodi A. U., *Family socio-economic status and delinquency among senior secondary school students in Calabar South, Cross River State, Nigeria*, American International Journal Of Contemporary Research, 2013, 3 (4), 83-88.
- Evans R. C., Levy L., Sullenberger T., Vyas A., *Self-concept and delinquency: The on-going debate*, Journal of Offender Rehabilitation, 1991, 16 (3), 59-74.
- Eysenck H. J., *Crime and personality*, Routledge & Kegan Paul, 3rd ed., London, 1977.
- Fagan A. A., Najman J. M., *Sibling Influences on Adolescent Delinquent Behaviour: An Australian Longitudinal Study*, Journal of Adolescence, 2003, 26 (5), 546-558.
- Fagan, J., *Social processes of delinquency and drug use among urban gangs*, C. R. Huff (Ed.), *Gangs in America (183-222)*, Thousand Oaks, Sage Publications, CA, 1990.

- Farrington D. P., *The effects of public labeling*, British Journal of Criminology, 1977, 17 (2), 112-125.
- Farrington D. P., *Early predictors of adolescent aggression and adult violence*, Violence and Victims, 1989, 4 (2), 79-100.
- Farrington D. P., Barnes G. C., Lambert S., *The concentration of offending in families*, Legal and Criminological Psychology, 1996, 1(1), 47-63.
- Farrington D. P., Gallagher B., Morley L., Ledger R. J., West D. J., *Cambridge study in delinquent development: Long term follow-up*, Cambridge University, Cambridge-England, 1985.
- Farrington D. P., Jolliffe D., Hawkins J. D., Catalano R. F., Hill K. G., Kosterman R., *Comparing delinquency careers in court records and self-reports*, Criminology, 2003, 41(3), 933-958.
- Farrington D. P., Jolliffe D., Loeber R., Stouthamer-Loeber M., Kalb, L. M., *The concentration of offenders in families, and family criminality in the prediction of boys' delinquency*, Journal of Adolescence, 2001, 24 (5), 579-596.
- Farrington D. P., Loeber R., Elliott D. S., Hawkins J. D., Kandel D.B., Klein M.W., McCord J, Rowe D.C., Tremblay R. E., *Advancing knowledge about the onset of delinquency and crime*, Advances in Clinical Child Psychology, 1990,13, 283-342.
- Farrington D. P., Osborn S. G., West D. J., *The persistence of labeling effects*, British Journal of Criminology, 1978, 18 (3), 277-284.
- Ferguson T., *The young delinquent in his social setting*, Oxford University Press, London, 1952.
- Ferri E., *Dei limiti fra diritto penale ed anthropologia criminale*, Archivio di psichiatria, vol. I, 1880-1881.
- Forcese D. P., Richer S., *Social research methods*, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N.J., 1973.
- Frazier C. E., *Theoretical approaches to deviance: An evaluation*, A Bell & Howell Company, Columbus Ohio, 1976.
- Freud S., *Criminals from a sense of guilt*, Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Hogarth Press, London, 1941, 14, 332-333.
- Garfinkel H., *Conditions of successful degradation ceremonies*, American Journal of Sociology, 1956, 61(5), 420-424.
- Garofalo R., *Criminologia*, Napoli, 1885.

- Gibson H. B., Morrison S., West D. J., *The confession of known offences in response to a self-reported delinquency schedule*, British Journal of Criminology, 1970, 10, 277-280.
- Giudicelli-Delaye G., *Le récidivisme dans le département de la Vienne*, Le Récidivisme, PUF, Paris, 1983, 91-101.
- Glueck S., Glueck E., *Later criminal careers*, Commonwealth Fund, New York, 1937.
- Glueck S., Glueck E., *Juvenile delinquents grown up*, Commonwealth Fund, New York, 1940.
- Glueck S., Glueck E., *Unraveling juvenile delinquency*, Harvard University Press, Cambridge, 1950.
- Goffman E., *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*, Anchor Books, Garden City, 1961.
- Goffman E., *Stigma: Notes on the management of the spoiled identity*, Penguin, Harmondsworth, 1968.
- Gold M., *Delinquent behavior in an American city*, Brooks/Cole, Belmont, California, 1970.
- Gold M., Williams J., *National study of the aftermath of apprehension*, Prospectus, 1969-1970, 3, σ. 3-19.
- Goldman N., *The differential selection of juvenile offenders for court appearance*, National Council on Crime and Delinquency, 1963.
- Goode E., *On behalf of labeling theory*, Social Problems, 1975, 22 (5), 570-583.
- Goodwin D. W., *Alcoholism and genetics: The sins of the fathers*, Archives of General Psychiatry, 1985, 42, 171-174.
- Gosselin M., *Influence de la longueur de l'incarcération sur la récidive*, Univ. de Montréal, 1970, La Criminologie Empirique au Québec, 1985.
- Gottfredson M., Hirschi T., *The methodological adequacy of longitudinal research in crime and delinquency*, Criminology, 1987, 25, σ. 581-614.
- Gottfredson H., Hirschi T., *A general theory of crime*, Stanford, California, 1990.
- Graneheim U. H., Lundman B., *Qualitative content analysis in nursing research: concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness*, Nurse Education Today, 2004, 24, 105-112.
- Greenberg D., *Modeling criminal careers*, Criminology, 1991, 29 (1), 17-46.
- Hagan J., *Destiny and drift: Subcultural preferences, status attainment, and the risk and rewards of youth*, American Sociological Review, 1991, 56, 567-582.

- Hagedorn J., *Back in the field again: Gang research in the nineties*, C. R. Huff (Ed.), *Gangs in America* (240-262), Thousand Oaks, Sage Publications, CA, 1990.
- Halleck S. L., *Psychiatry and the dilemmas of crime*, Harper and Row, N.Y., 1967.
- Haney W., Gold M., *The juvenile delinquent nobody knows*, *Psychology Today*, 1973, 7, 48-55.
- Hardt R. H., Peterson S. J., *Arrests of self and friends as indicators of delinquency involvement*, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 1968, 5, 44-51.
- Harris A. R., *Race, commitment to deviance and spoiled identity*, *American Sociological Review*, 1976, 41 (3), 432-442.
- Haynie D. L., *Friendship Networks and Delinquency: The Relative nature of peer delinquency*, *Journal of Quantitative Criminology*, 2002, 18 (2), 99-134.
- Hayward K., λήμμα: *Chicago School of Sociology*, *The Sage Dictionary of Criminology*, Compiled and edited by: Mc Laughlin, E./J. Muncie, Sage Publications, Thousand Oaks, London, New Delhi, 2001, 37-40.
- Hazel N., Hagell A., Brazier L., *Young offenders' perceptions of their experiences in the criminal justice system*, Policy Research Bureau, End of Award Report to the ESRC, 2002.
- Heimer K., Matsueda R., *Role-taking, role commitment and delinquency: A theory of differential social control*, *American Sociological Review*, 1994, 59 (3), 365-390.
- Henry B., Avshalom C., Moffitt T. E., Silva P. A., *Temperamental and familial predictors of violent and non-violent criminal convictions: Age 3 to age 18*, *Developmental Psychology*, 1996, 32 (4), 614-623.
- Herzog E., Sudia S., *Children in fatherless families*, Caldwell B., Ricciuti H., (ed.), *Review of Child and Development Research*, vol. 1, Chicago University Press, 1973, 149-154.
- Hirschfield P., Maschi T., White H. R., Traub L. G., Loeber R., *Mental health and juvenile arrests: Criminality, criminalization, or compassion?* *Criminology*, 2006, 44 (3), 593-630.
- Hjalmarsson R., *Criminal justice involvement and high school completion*, *Journal of Urban Economics*, 2008, 63 (2), 613-630.
- Hirschi T., *Causes of delinquency*, University of California Press, Berkeley-L.A., 1969.
- Hirschi T., Gottfredson M., *Control theory and the life-course perspective*, *Studies on Crime and Crime Prevention*, 1995, 4 (2), 131-142.
- Horwitz A., *The Logic of Social Control*, Plenum Press, New York, 1990.

- Horowitz R., *Sociological perspectives on gangs: Conflicting, definitions and concepts*, C. Ronald Huff (Ed.), *Gangs in America*, Newbury Park, Sage Publications Inc., CA, 1990.
- Hudson B., *Punishment and social control*, M. Maguire, R. Morgan and R. Reiner (eds.), *The Oxford Handbook of Criminology*, 3rd ed., Oxford University Press, Oxford, 2002.
- Huff C. R., *Comparing the criminal behavior of youth gangs and at-risk youth*, Washington DC: National Institute of Justice, 1998.
- Huff C. R., *Gangs in America* (3rd ed.), Thousand Oaks, Sage Publications, CA, 2002.
- Huizinga D., Jakob-Chien, C., *Contemporaneous co-occurrence of serious and violent juvenile offending and other problem behaviors*, In *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*, R. Loeber & D. P. Farrington (eds.), Thousand Oaks, Sage Publications, CA, 1998.
- Hurst Y. G., Frank J., *How kids view cops: The nature of juvenile attitudes towards the police*, *Journal of Criminal Justice*, 2000, 28, 189-202.
- Jacobs P. A., Burton M., Melville M. M., *Aggressive behavior, mental subnormality and the XXY male*, *Nature*, 1965, 208, 1351.
- Jensen G. F., *Delinquency and adolescent self-conceptions: A study of the personal relevance of infraction*, *Social Problems*, 1972, 20 (1), 84-103.
- Johnson G., *Delinquent boys, their parents and grandparents*, Copenhagen, Munksgaard, 1967.
- Johnson G. M., Schontz F. C., Locke T. P., *Relationships between adolescent drug use and parental drug behaviors*, *Adolescence*, 1984, 19 (74), 295-299.
- Johnson L. M., Simons R. L., Conger R. D., *Criminal justice system involvement and continuity of youth crime: a longitudinal analysis*, *Youth & Society*, 2004, 36(1), 3-29.
- Johnston L. D., O'Malley P. M., Bachman J. G., *Monitoring the Future National Results on Adolescent Drug Use: Overview of Key Findings*, 2005, Bethesda, MD: National Institute on Drug Abuse, NIH Publication No. 06-5882, 2006.
- Jupp V., λήμμα: *Content analysis*, *The Sage Dictionary of Criminology*, compiled and edited by: McLaughlin E. & Muncie J., London, Thousand Oaks, New Delhi, 2001, 70-71.
- Inderbitzin M., Bates K., Gaine R., *Deviance and Social Control: A Sociological Perspective*, SAGE Publications, California, 2013.

- Innes M., *Understanding social control: Deviance, crime and social order*, edited by Mike Maguire, Crime and Justice series, Open University Press, 2003.
- Ireland T. O., Smith C. A., Thornberry T. P., *Developmental issues in the impact of child maltreatment on later delinquency and drug use*, *Criminology*, 2002, 40 (2), 359-400.
- Irwin J., *The jail: Managing the underclass in American society*, University of California Press, Berkely, CA, 1985.
- Kandel D. B., *Adolescent marijuana use: role of parents and peers*, *Science*, 1973, 181, 1067-1070.
- Kandel D. B., *Homophily, selection, and socialization in adolescent friendships*, *American Journal of Sociology*, 1978, 84, 427-436.
- Kitsuse J. I., *Societal reaction to deviant behavior: Problems of theory and method*, *Social Problems*, 1962, 9(3), 247-256.
- Kitsuse J. I., *Societal reaction to deviant behavior: Problems of theory and method*, *The Other Side: Perspectives on Deviance*, Howard Becker (ed.), The Free Press, New York, 1964, 87-102.
- Klein M. W., *Labeling, deterrence and recidivism: A study of police dispositions of juvenile offenders*, *Social Problems*, 1974, 22(2), 292-303
- Klein M. W., *Labeling theory and delinquency policy: An experimental test*, *Criminal Justice and Behavior*, 1986, 13 (1), 47-79.
- Klein, M. W., *The American street gang*, Oxford University Press, N.Y., 1995a.
- Klein M. W., Maxson C. L., *Street gang violence*, Marvin E. Wolfgang & Neil Weiner, (Eds.), *Violent Crime, Violent Criminals*, Newbury Park, Sage Publications, CA, 1989.
- Klein, M. W., Maxson C. L., Miller J., *The modern gang reader*, Roxbury Publishing, Los Angeles, 1995.
- Kochel T. R., Wilson D., Mastrofski S. D., *Effect of suspect race on officers, arrests decisions*, *Criminology*, 2011, 49 (2), 473-512.
- Kolstad A., Gabrielsen A., Veisetaune A. K., *Social psychological consequences of punishment: A comparison of imprisonment and community work*, *Psychiatry, Psychology and Law*, 1995, 2, 179-198.
- Krohn M. D., *An investigation of the effect of parental and peer associations on marijuana use: an empirical test of the differential association theory*, M. Riedel & Thornberry T. P. (eds.), *Crime and Delinquency: Dimensions of Deviance* (75-87), Praeger, N. Y., 1974.

- Land K. C., Nagin D. S., *Micro-Models of criminal careers: A synthesis of the criminal careers and life course approaches via semi parametric mixed Poisson Regression Models with empirical applications*, Journal of Quantitative Criminology, 1996, 12 (2), 163-191.
- Lang A., *Standpoint: The logic of using inferential statistics with experimental data from nonprobability samples: Inspired by Cooper, Dupagne, Potter and Sparks*, Journal of Broadcasting and Electronic Media, 1996, 40 (3), 422-430.
- Lansford J. E., Johnson S. M., Berlin L. J., Dodge K. A., Bates J. E., Pettit G. S., *Early Physical Abuse and Later Violent Delinquency: A Prospective Longitudinal Study*, Child Maltreatment, 2007 12 (3), 233-245.
- Lauritsen J. L., *Sibling resemblance in juvenile delinquency: Findings from the National Youth Survey*, Criminology, 1993, 31 (3), 387-409.
- Laub J., Sampson R., *Unraveling families and delinquency: A reanalysis of the Glueck's data*, Criminology, 1988, 26 (3), 355-380.
- Le T. N., Stockdale G., *The Influence of school demographic factors and perceived student discrimination on delinquency trajectory in adolescence*, Journal of Adolescent Health, 2011, 49(3), 407-413.
- Leiber M. J., *The contexts of juvenile justice decision making: When race matters*, State University of New York Press, Albany, N.Y, 2003.
- Leiber M. J., Fox K. C., *Race and the impact of detention on juvenile justice decision making*, Crime and Delinquency, 2005, 51 (4), 470-497.
- Lemert E. M., *The grand jury as an agency of social control*, American Sociological Review, 1945, 10 (6), 751-758.
- Lemert E. M., *Some aspects of a general theory of sociopathic behavior*, Proceedings of the Pacific Sociological Society, Sate College of Washington, 1948, 16, 23-29.
- Lemert E. M., *Social Pathology*, McGraw-Hill, New York, 1951.
- Lemert E. M., *Human deviance, social problems, and social control*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 2nd ed., New Jersey, 1972.
- Levi K., *Becoming a Hit Man: Neutralization in a very deviant career*, Urban Life, 1981, 10(1), 47-63.
- Levine D., λήμμα: *Charles Horton Cooley*, The Cambridge Dictionary of Sociology, edited by Bryan S. Turner, Cambridge University Press, 2006, 92- 93.
- Li S., *Legal sanctions and youths' status achievement: A longitudinal Study*, Justice Quarterly, 1999, 16 (2), 377-401.

- Ling M. O., *The Relationship between family socioeconomic status and lifestyle among youth in Hong Kong*, Discovery – SS Student E-Journal, 2013, 2, 135-168.
- Link B., *Mental patient status, work, income: An examination of the effects of psychiatric label*, American Sociological Review, 1982, 47 (2), 202-215.
- Link B., Cullen F. T., Struening E., Shrout P. E., Dohrenwend B. P., *A modified labeling theory approach to mental disorders: An empirical assessment*, American Sociological Review, 1989, 54, 400-423.
- Liska A. E., Tausig M., *Theoretical interpretations of social class and racial differentials in legal decision-making for juveniles*, Sociological Quarterly, 1979, 20 (2), 197-207.
- Loeber R., *Review of explaining delinquency and drug use* by D. S. Elliott, Huizinga and S. S. Ageton, Aggressive Behavior, 1987, 13, 97-99.
- Loeber R., Dishion T., *Early predictors of male delinquency: A review*, Psychological Bulletin, 1983, 94 (1), 68-99.
- Loeber R., Stouthamer –Loeber M., *Family factors as correlates and predictors of juvenile conduct problems and delinquency*, Michael Tonry & Norval Morris (eds.), Crime and Justice: An annual review of Research, Vol. 7, University of Chicago Press, Chicago, 1986, 29-40.
- Lofland J., *Deviance and identity*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, NJ, 1969.
- Lombroso C., *L' uomo delinquente*, Hoepli, Milano, 1876.
- Lowman J., Menzies R. J., Palys T. S., *Transcarceration: Essays in the sociology of social control*, Aldershot, Gower, 1987.
- Maguin E., Hawkins J. D., Catalano R. F., Hill K., Abbott R., Herrenkohl T., *Risk factors measured at three ages for violence at age 17-18*, Paper presented at the American Society of Criminology, Boston, MA, November 1995.
- Maguin E., Loeber R., *Academic performance and delinquency*, Crime and Justice, 1996, 20, 145-264.
- Matsueda R., *Reflected appraisal, parental labeling, and delinquency: Specifying a symbolic interactionist theory*, American Journal of Sociology, 1992, 97 (6), 1577-1611.
- Matsueda R. L., Anderson K., *The dynamics of delinquent peers and delinquent behavior*, Criminology, 1998, 36 (21), 269-299.
- Matza D., *Delinquency and drift*, John Wiley, N.Y., 1964.
- Matza D., *Becoming deviant*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, N.J., 1969.
- McCord J., *Some child-rearing antecedents of criminal behavior in adult men*, Journal of personality and Social Psychology, 1979, 37 (9), 1477-1486.

- McCord J., Ensminger M., *Pathways from aggressive childhood to criminality*, Paper presented at the American Society of Criminology, Boston, MA, November 1995.
- McCord W., McCord J., Zola I., *The origins of crime*, Columbia University Press, N.Y., 1959,
- Mead G. H., *The psychology of punitive justice*, American Journal of Sociology, 1918, 23 (5), 577-602.
- Mead G. H., *The genesis of the self and social control*, International Journal of Ethics, 1925, 5 (3), 251-277.
- Mead G. H., *Mind, Self and Society: From a standpoint of a social behaviorist*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1934.
- Mednick S., *A bio-social theory of the learning of law-abiding behavior*, S. Mednick & K. O., Christiansen, Biosocial Bases of Criminal Behavior, Gardner, N.Y., 1977.
- Meier R., *Perspectives on the concept of social control*, Annual Review of Sociology, Vol. 8, 1982, 35-55.
- Merton R. K., *Social Structure and anomie*, Social Theory and Social Structure, Glencoe, The Free Press, IL., 1948a, 131-160.
- Merton R. K., *Social Structure and anomie: Revisions and extensions*, The Family: Its function and destiny, Ruth Anshen (ed.), Harper & Row, New York, 1948b, 226-257.
- Merton R. K., *The socio-cultural environment and anomie*, New Perspectives For Research on Juvenile Delinquency, H. L. Witmer and R. Kotinsky (eds.), U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1955, 24-50.
- Merton R. K., *Social conformity, deviation and opportunity – structures: A comment on the contributions of Dubin and Cloward*, American Sociological Review, 1959, 24 (2), 177-189.
- Merton R. K., *Social Theory and Social Structure*, Free Press, N.Y., 1968.
- Merton R. K., *On theoretical sociology: five essays, old and new*, Collier - Macmillan Limited, The Free Press, London – N.Y., 1968.
- Miller W., *Lower class culture as a generating milieu of gang delinquency*, Journal of Social Issues, 1958, 14, 5-19.
- Moffitt T., *Adolescent-limited and life-course persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy*, Psychological Review, 1993, 100(4), 674-701.
- Moffitt T., *Natural histories of delinquency*, Cross-National Longitudinal Research on Human Development and Criminal Behavior, 1994, 76, 3-61.

- Moffitt T., Caspi A., Dickson D., Silva P., Stanton W., *Childhood-onset vs. adolescent-onset antisocial conduct problems in males: Natural history from ages 3 to 18 years*, Development and Psychopathology, 1996, 8(2), 399-424.
- Moore J. W., *Homeboys: Gangs, drugs and prison in the Barrios of Los Angeles*, Temple University Press, Philadelphia, 1978.
- Moore J. W., *Going down to the Barrio: Homeboys and homegirls in change*, Temple, Philadelphia, 1991.
- Morse M. J., Field A. R., *Nursing research: The application of qualitative approach*, Chapman & Hall, London, 1996.
- Mouton J., *Basic concepts in the methodology of the social sciences*, H.S.R.C. Series in Methodology, Mouton J. (ed.), Human Sciences Research Council, 1990, 45-46, Frankfort – Nachmias C., Nachmias D., Research methods in the social sciences, St's Martins Press, 4rth ed., 1992.
- Muncie J., *Conflict Theory*, The Sage Dictionary of Criminology, Compiled and edited by: Mc Laughlin, E./J. Muncie, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 2001, 48-49.
- Muncie J., *Positivism*, The Sage Dictionary of Criminology compiled and edited by McLaughlin E., Muncie J., Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 2001, 302-304.
- Nagin D., Farrington D. P., *The stability of criminal potential from childhood to adulthood*, Criminology, 1992, 30 (2), 235-260.
- Nagin D., Farrington D., Moffitt T., *Life-course trajectories of different types of offenders*, Criminology, 1995, 33(1), 111-140.
- Nye I., *Family relationships and delinquent behavior*, N.Y, 1958.
- Osborn S. G., West D. J., *Conviction records of fathers and sons compared*, British Journal of Criminology, 1979, 19 (2), 120-133.
- Osgood D. W., Rowe D., *Bringing criminal careers, theory, and policy through latent variable models of individual offending*, Criminology, 1994, 32 (4), 517-554.
- Park R. E., Burgess E. W., McKenzie R. D., *The city: The ecological approach to the study of human community*, Chicago, 1925.
- Paternoster R., Brame R., *Multiple routes to delinquency? A test of developmental and general theories of crime*, Criminology, 1997, 35(1), 48-80.
- Paternoster R., Dean W. C., Piquero A., Mazerolle P., Brame R., *Generality, continuity, and change in offending*, Journal of Quantitative Criminology, 1997, 13 (3), 231-266.

- Paternoster R., Iovanni L., *The labeling perspective and delinquency: An elaboration of the theory and an assessment of the evidence*, Justice Quarterly, 1989, 6 (3), 359-394.
- Patterson G. R., Dishion T. J., Yoerger K., *Adolescent growth in new forms of problem behavior: Macro and micro-peer dynamics*, Prevention Science, 2000, 1, 3-13.
- Petersilia J., *Criminal career research: A review of recent evidence*, Crime and Justice, 1980, Vol. 2, 321-379.
- Petersilia J., *Racial disparities in the criminal justice system*, Santa Monica, RAND, CA, 1983.
- Piliavin I., Briar S., Police encounters with juveniles, *American Journal of Sociology*, 1964, 70 (2), σ. 206-214.
- Pollner M., *Sociological and common sense models of the labeling process*, Roy Turner (ed), *Ethnomethodology: Selected Readings*, Penguin Books, Baltimore, 1974.
- Poole E., Regoli R., *Race, institutional rule breaking, and disciplinary response*, Law and Society Review, 1980, 14, 931-946.
- Pope C. E., Lovell R., Stojkovic S., Rose H., *Minority overrepresentation: Phase II, Study Final Report*, Milwaukee, WI: Wisconsin Office of Justice Assistance, Governor's Commission on Juvenile Justice, 1996.
- Potter W. J., Cooper R., Dupagne M., *Reply to Spark's critique*, Communication Theory, 1995, 5(3), 280-286.
- Price W. H., Whatmore P. B., *Criminal behavior and the XYY male*, Nature, 1967, 213/25, 815.
- Quinney R. *Crime and justice in society*, Little, Brown & CO, Boston, 1969.
- Quinney R., *The social reality of crime*, Little, Brown, Boston, 1970.
- Quinney R., *Critique of the legal order*, Little, Brown, Boston, 1974.
- Ray M. C., Downs W. R., *An empirical test of labeling theory using longitudinal data*, Journal of Research in Crime and Delinquency, 1986, 23(2), 169-194.
- Reckless W., *The crime problem*, N.Y., 1967.
- Redl F., Toch H., *The psychoanalytic explanation of crime*, Hans Toch (ed.), Psychology of Crime and Criminal Justice, Holt, Rinehart and Winston, N.Y., 1979.
- Regolli R., Hewitt J., *Delinquency in Society: A child – centered approach*, McGraw – Hill Inc, 1991.
- Reiss A. J., *Delinquency as the failure of personal and social controls*, American Sociological Review, 1951, 16, 196-207.

- Rodgers B., Pryor J., *Divorce and separation: The outcomes for children*, Joseph Rowntree Foundation, N.Y., 1998.
- Rogowski S., *Young offenders: their experience of offending and the youth justice system*, Youth and Policy, 2000, 70, 52-70.
- Ross E., *Social Control: A survey of the foundations of order*, Cleveland, 1901, London, 1969.
- Rowe D., Farrington D. P., *The familial transmission of criminal convictions*, Criminology, 1997, 35 (1), 177-201.
- Rowe D., Osgood D. W., Nicewander W. A., *Latent trait approach to unifying criminal careers*, Criminology, 1990, 28 (2), 237-270.
- Sampson R. J., *Effects of socioeconomic context on official reaction to juvenile delinquency*, American Sociological Review, 1986, 51 (6), 876-885.
- Sampson R. J., Laub J. H., *Crime and deviance over the life course: The salience of adult social bonds*, American Sociological Review, 1990, 55 (5), 609-627.
- Sampson R. J., Laub J. H., *Crime and deviance in the life course*, Annual Review of Sociology, 1992, 18, 63-84.
- Sampson R. J., Laub J. H., *Crime in the making: Pathways and turning points through life*, Mass: Harvard University Press, Cambridge, 1993.
- Sampson R. J., Laub J. H., *Understanding variability in lives through time: Contributions of life-course criminology*, Studies on Crime & Crime Prevention, 1995, 4 (2), 143-158.
- Sampson R. J., Laub J. H., *A life-course theory of cumulative disadvantage and the stability of delinquency*, Terence P. Thornberry (ed.), Developmental Theories of Crime and Delinquency, Transaction, New Brunswick, N.J., 1997.
- Schneider G., Sutterer P., Karger T., *Cohort study on the development of police- recorded criminality and criminal sanctioning*, Part I & II, Crime and Criminal Justice, 1988, 72-88, 89-114.
- Schur E. M., *Reactions to deviance: A critical assessment*, American Journal of Sociology, 75(3), 1969, 309-322.
- Schur E. M., *Labeling deviant behavior: Its sociological implications*, Harper and Row, New York, 1971.
- Schwartz R. D., Skolnick J. H., *Two studies of legal stigma*, Social Problems, 1962, 10 (2), 133-143.
- Sessar K., *Les conditions d'action du Ministère public compte tenu des facteurs administratifs, normatifs, pragmatiques et sociaux*, Le fonctionnement de la justice pénale, 1979, 103-117.

- Shaw C. R., *Delinquency areas*, University of Chicago Press, Chicago, 1929.
- Shaw C. R., McKay H. D., *Juvenile delinquency and urban areas*, University of Chicago Press, Chicago, 1942.
- Sheldon W. H., *Varieties of human physique*, Harper, N.Y., 1940.
- Short J. F. Jr., *Exploring integration of theoretical levels of explanation: Notes on gang delinquency*, 243-59 in *Theoretical Integration in the Study of Deviance and Crime: Problems and Prospects*, edited by Marvin D. Krohn, Steven F. Messner, and Allen E. Liska, State University of New York, N.Y., 1989.
- Short J. F. Jr., Strodbeck L. F., *Group process and gang delinquency*, University of Chicago Press, Chicago, 1965.
- Shover N., *The later stages of ordinary property offender careers*, *Social Problems*, 1983, 31(2), 208-218.
- Shover N., *Great pretenders: Pursuits and careers of persistent thieves*, Westview Press, Boulder, CO, 1996.
- Singh K., *Quantitative social research methods*, Sage Publications, New Delhi, 2007.
- Skoll G. R., *Contemporary criminology and the criminal justice theory: Evaluating justice systems in capitalist societies*, Palgrave- Macmillan, N. Y., 2009.
- Smith D., *Young people and the police*, Leicester: The National Youth Bureau, 1976.
- Smith D. A., Gartin P., *Specifying specific deterrence: The influence of arrest on future criminal activity*, *American Sociological Review*, 1989, 54 (1), 94-105.
- Smith D. A., Paternoster R., *Formal processing and future delinquency: Deviance amplification as selection artifact*, *Law and Society Review*, 1990, 24 (5), 1109-1131.
- Spergel I. A., *Street Gang Work: Theory and practice*, Reading, MA: Addison Wesley Publishing Co, 1966.
- Spergel I. A., *Violent gangs in Chicago: In search of social policy*, *Social Service Review*, 1984, 58 (2), 199-226.
- Spergel, I. A., *The Youth gang problem: A community approach*, Oxford University Press, N. Y., 1995.
- Spohn C., Holleran D., *The effect of imprisonment on recidivism rates of felony offenders: A focus on drug offenders*, *Criminology*, 2002, 40 (2), 329-358.
- Stewart E. A., Simons R. L., Conger R. D., *The effects of delinquency and legal sanctions on parenting behaviors*, 257-279 in *Families and Crime*, edited by Greer Litton Fox and Michael Benson, Samford, CT: JAI, 2000.

- Stewart E. A., Simons R. L., Conger R. D., Scaramella V. L., *Beyond the interactional relationship between delinquency and parenting practices: The contribution of legal sanctions*, Journal of Research in Crime and Delinquency, 2002, 39 (1), 36-59.
- Stouthamer-Loeber M., Loeber R., Homish D.L., Wei E., *Maltreatment of boys and the development of disruptive and delinquent behavior*, Development and Psychopathology 2001, 13 (4), 941-955.
- Sutherland E. H., *The professional thief- By a professional thief*, University of Chicago Press, Chicago, 1937.
- Sutherland E. H., *White collar crime*, Yale University Press, New Haven, London, 1983 (Dryden Press, N.Y., 1949).
- Sutherland E. H., Cressey D. R., *Criminology*, 8th edition, J.B. Lippincott Co, Philadelphia, 1970.
- Sweeten G., *Who will graduate?* Disruption of high school education by arrest and court involvement, Justice Quarterly, 2006, 23 (4), 462-480.
- Sykes G. M., Matza D., *Techniques of neutralization: A theory of delinquency*, American Sociological Review, 1957, 22 (6), 664-670.
- Tannenbaum F., *Crime and the community*, McGraw-Hill, N.Y., 1938.
- Tapia M., *Untangling race and class effects on juveniles arrests*, Journal of Criminal Justice, 2010, 38 (3), 255-265.
- Thomas C. W., Bishop D. M., *The effect of formal and informal sanctions on delinquency: A longitudinal comparison of labeling and deterrence theories*, The Journal of Criminal Law & Criminology, 1984, 75 (4), 1222-1245.
- Thornberry T. P., *Race, socioeconomic status and sentencing in the juvenile justice system*, Journal of Criminal Law and Criminology, 1973, 64 (1), 90-98.
- Thornberry T. P., *Toward an interactional theory of delinquency*, Criminology, 1987, 25, 863-891.
- Thornberry T. P., *Membership in youth gangs and involvement in serious and violent offending*, Serious & Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions, edited by R. Loeber and D. P. Farrington, Thousand Oaks, Sage Publications, Inc, CA, 1998.
- Thornberry T. P., Lizotte A. J., Krohn M. D., Farnworth M., Jang S. J., *Delinquent peers, beliefs and delinquent behavior: A longitudinal test of interactional theory*, Criminology, 1994, 32, 47-84.
- Thrasher F. M., *The gang: A study of 1313 gangs in Chicago*, University of Chicago Press, Chicago, 1927.

- Tisseyre C., *The image and attitude of young people towards the police*, International Child Welfare Review, No. 30-31, 1976, 94-105.
- Tracy P., *An analysis of the incidence and seriousness of self-reported delinquency and crime*, Ph.D. diss., University of Pennsylvania, 1978.
- Turk A. T., *Criminality and Legal Order*, Rand McNally, Chicago, 1969.
- Turk A. T., *Social control and social conflict*, J. Gibbs (ed.) Social Control, Sage, Beverly Hills, 1982.
- Uggen C., *Work as a turning point in the life course of criminals: A duration model of age, employment, and recidivism*, American Sociological Review, 67, 2000, 529-546.
- Ulmer J., Spencer W. J., *The contributions of an interactionist approach to research and theory on criminal careers*, Theoretical Criminology, 3(1), 1999, 95-124.
- Van Voorhis P., Cullen F. T., Mathers R. A., Chenoweth C. G., *The impact of family structure and quality on delinquency: A comparative assessment of structural and functional factors*, Criminology, 1988, 26 (2), 235-261.
- Vigil J. D., *Cholos and gangs: Culture change and street youth in Los Angeles*, Gangs in America, C. Ronald Huff (ed.), 116-28, Newbury Park, Sage Publications, CA, 1990.
- Vigil J. D., *Urban violence and street gangs*, Annual Review of Anthropology, 2003, 32, 225-42.
- Vold G. B., *Theoretical Criminology*, Oxford University Press, N.Y, 1958.
- Vold G. B., Bernard T. J., Snipes J. B., *Theoretical Criminology*, Oxford University Press, 4th Edition, N.Y, 1998.
- Warwick D. P., Lininger D., *The Sample survey: theory and practice*, McGraw-Hill, N.Y., 1975.
- Wellford C., *Labeling theory and criminology: An assessment*, Social Problems, 1975, 22 (3), 332-345.
- Wells E. L., Rankin J. H., *Direct parental controls and delinquency*, Criminology, 1988, 26 (2), 263-285.
- Wells E., Rankin J., *Families and delinquency: A meta-analysis of the impact of broken homes*, Social Problems, 1991, 38 (1), 71-93.
- Welzenis I., *The self-concept of societally vulnerable and delinquent boys within the context of school and leisure activities*, Journal of Adolescence, 1997, 20 (6), 695-705.
- West D. J., *Review of explaining delinquency and drug use by D. S. Elliott, D. Huizinga, S. S. Aegeton*, Journal of Adolescence, 1985, 8, 376-377.

- West D. J., Farrington D. P., *Who becomes delinquent?*, Heinemann, London, 1973.
- Widom C. S., *The cycle of violence*. Washington, DC: U.S. Department of Justice, National Institute of Justice, 1992.
- Wiley A. S., Slocum L. A., Esbensen F., *The unintended consequences of being stopped or arrested: an exploration of the labeling mechanisms through which police contact leads to subsequent delinquency*, *Criminology*, 2013, 51 (4), 927-966.
- Wilson, J. J., Rojas N., Haapanen R., Duxbury E., Steiner H., *Substance abuse and criminal recidivism: A prospective study of adolescents*, *Child Psychiatry and Human Development*, 2001, 31(4), 297-312.
- Wolfgang M., *Crime in a birth cohort*, R.HOOD, *Criminology and Public Policy Essays in Honor of Sir L. Radzinovitz*, The Free Press, New York, 1974.
- Wolfgang M. E., Figlio R. M., Sellin T. H., *Delinquency in a birth cohort*, University of Chicago Press, Chicago, 1972.
- Zhang L., *Peers rejection as a possible consequence of official reaction to delinquency in Chinese society*, *Criminal Justice and Behavior*, 1994, 21(4), 387-402.
- Zhang L., Messner S. F., *The severity of official punishment for delinquency and change in interpersonal relations in Chinese society*, *Journal of Research in Crime and delinquency*, 1994, 31 (4), 416-433.